

**Eötvös Loránd Tudományegyetem
Bölcsészettudományi Kar**

DOKTORI (PhD) DISSZERTÁCIÓ

BODONYI EMŐKE

**A SZENTENDREI MŰVÉSZET FOGALMÁNAK
KIALAKULÁSA**

Művészettörténet-tudományi Doktori Iskola, Dr. Passuth Krisztina DSc.,
egyetemi tanár, a Doktori Iskola vezetője, Művészettörténeti Program,
Dr. Passuth Krisztina DSc., a program vezetője

A bíráló bizottság tagjai és tudományos fokozatuk:

A bizottság elnöke: Dr. Passuth Krisztina DSc., egyetemi tanár
Bírálok: Dr. Aknai Tamás DSc., egyetemi tanár
Dr. habil. Keserű Katalin PhD., egyetemi docens
Dr. Ágoston Julianna PhD.
Tag: Dr. Gergely Mariann PhD.
Témavezető: Dr. Zwickl András PhD.

Budapest, 2006.

Tartalomjegyzék

I.....	
Bevezető	
3	
I. Irodalom / Kutatástörténet	
11	
II. Előzmények: A hivatalos szentendrei művészet 1945 előtt	
18	
III. 1945-1956	
28	
IV. 1956-1971	
40	
V. 1972-1979	
71	
VI. Összefoglalás	
83	
Függelék:	
Kiállítások jegyzéke 1946-1979 között és kiállítási kritikák	
.....	
84	
Táblázat: a kiállítások résztvevői	
.....	
88	
Irodalomjegyzék	
.....	
92	
Képjegyzék	

.....
96

Képek

.....
99

I.

Bevezető

1965-ben megjelent írásában Körner Éva jogosan állapítja meg és teszi fel a kérdést: „Idestova 40 éve, 1926 óta működik a 'Szentendrei Festők Társasága', de szentendrei festésze-tről mint fogalomról csak a legutóbbi években esik szó... vajon miért csak a szentendrei művésztelep fennállása után negyven évvel és a sajátos szentendrei program megfogalmazás után harminc évvel megy át a köztudatba a 'szentendrei művészet'.”¹

A fogalom köztudatba kerülésének megkétszerezését több okkal magyarázza: egyrészt a Szentendrei Festők Társaságának nem volt közös programja, és bár Vajda és Korniss egy határozott, Szentendréhez kötődő programmal léptek fel, elszigeteltek maradtak. Másrészt a konstruktivitás, ami Körner szerint a Szentendrén működő művészek két megkülönböztethető csoportosulásának közös törekvése, a kritikusok körében a harmincas években kevésbé jelentősnek, a negyvenes - ötvenes években gyanúsnak tűnt. A kérdés elméleti szintű megfogalmazására éppen ezért nem is kerülhetett sor.

A megkétszerezés okait firtató kérdésfelvetését továbbgondolva szinte konzekvensen merül fel a kérdés, és amelyet disszertációm témájául is választottam: a „szentendrei művészet” fogalom *hogyan* ment át a szakmai köztudatba, tisztázásának igénye miként érvényesült a hatvanas években, és tágabb értelmezésben Szentendre mit jelentett a hatvanas-hetvenes évekbeli művészettörténeti írásban.

Bár sokan hozzászóltak a Szentendre-kérdéshez, három jól körülhatárolható definíció határozható meg. Körner Éva meghatározásában két csoportot különböztet meg. Mindkettőnek alapvető élménye a Szentendre nyújtotta látvány, amely önmagában is alkalmas arra, hogy képi szerkesztésre ösztönözzön. Mindkét csoport a látványt felbontja, majd újraszervezi azt. Ám amíg az első (Barcsay, Czöbel,

¹ Körner Éva: Hozzászólás a „szentendrei művészet” fogalom kérdéséhez. Művészettörténeti Értesítő. 1965. 3.sz. 227-228.

Ilosvai) a kép szilárd váza mentén építi fel a kompozíciót, addig a másik (Vajda, Ámos) mindezt alárendeli egy nem látható princípiumnak, szellemi erőnek.

Körner Éva elemző tanulmányát mint felkért hozzászóló írta meg, amelyet Haulisch Lenke fogalmi tisztázása előzött meg.² Haulisch 1965-ös írásában meghatározza, hogy a szentendrei festészet kettős fogalom: topográfiai és stílusfogalom. A topográfiaiba a Szentendréhez csak névlegesen kötődő művészek tartoznak. Körülhatárolható egy szentendrei stílus, amelyet meghatározható stílusjegyek, témaválasztás és mesterségbeli felfogás jellemez. Ebbe a körbe nemcsak Barcsay, Korniss, Vajda, Ámos, hanem a fiatalabbak közül többek között Deim Pál, Balogh László, Kósza Sipos László is beletartozik. Czóbel Bélát és Kmetty Jánost kizárja ebből a körből, mert mint megállapítja, Szentendrére érkezésükkor már kialakult stílussal rendelkeztek.

Az 1968-ban kiadott Németh Lajos Modern magyar művészet című könyve külön fejezetet szán a szentendrei festészetnek.³ Részletesen tárgyalja a szentendrei művészet lényegét, a művésztelep jelentőségét, a stílusban háromféle irányba sorolható törekvéseket (posztimpreszionizmus, konstruktivizmus, szürrealizmus), majd Vajda Lajos életművének, a szentendrei programnak, és a hasonló gondolkodású pályatársak művészetének elemzésével határozza meg Szentendre művészettörténeti helyét. Végső konklúziója, itt alakult ki a magyar konstruktivizmus és szürrealizmus, amelyek egyben a szentendrei iskola két pólusát is alkotják. Barcsay és Vajda Lajos neve fémjelzi ezt a két irányzatot.

Jelzésszerű, hogy a huszadik századi magyar művészettörténetet feldolgozó legújabb monográfiákat a fogalom tartózkodóbb használata jellemez, és a szentendrei kérdéskör tárgyalása is más színezetben kerül elő.

A mai feldolgozásokban ha megemlítésre kerül is a művésztelep, és ezzel együtt néhány ott alkotó művész neve, a hangsúly Vajda Lajos művészetére, majd a vele rövid ideig együtt dolgozó Korniss Dezsőre, és kettejük szentendrei programjára, a pályatársakra, valamint a vajdai örökséget felvállaló szentendrei fiatalokra tevődik.⁴

² Haulisch Lenke: A szentendrei festészet fogalmának kialakításához. Művészettörténeti Értesítő. 1965. 3. sz. 241-227.

³ Németh Lajos: Modern magyar művészet. Bp. 1968. 104-116.

⁴ András Gábor – Pataki Gábor – Szücs György – Zwickl András: Magyar képzőművészet a 20. században. Bp. 1999. 114-121., Beke – Gábor – Prakfalvi – Sisa – Szabó: Magyar művészet 1800-tól napjainkig. Bp. Corvina. 2002. 331., 334., 344. Ez utóbbi Barcsay esetében a szentendrei festészet

Talán ez a lényegre törő leegyszerűsítés azzal is összefügg, hogy a szentendrei művészet fogalom az eddigi értelmezésekben ma már alig használható arra a sokrétű jelenség jellemzésére, amely 1968 után Szentendrén kibontakozott. Éppen ebben az évben kezdődnek el azok a szentendrei szabadtéri tárlatok, amelyek részvevőiből létrejön a leendő Vajda Lajos Stúdió tőrzscsapata, egy évvel később pedig, 1969-ben beköltöznek az Új Művésztelepre azok a festő- szobrászművészek, akik közül nem mindenki érzi magára nézve kötelezőnek a szentendrei hagyományok követését. A hatvanas években megfogalmazott definíció úgy tűnik mára már történeti kategóriává vált.

Véleményem szerint a szentendrei művészet fogalom kialakulását „kettős nyomvonalon” követhetjük. Hogyan jelenik meg Szentendre művészettörténeti meghatározásának igénye a korszak művészeti írásaiban, művészettörténeti feldolgoásaiban, és miképpen tesznek ennek eleget. Itt elég csak utalni Németh Lajosnak az Új Írásban megjelenő vitaindító cikkére⁵, amelyben többek között kifejti, hogy a modern magyar művészet fejlődésvonalának megrajzolásához elengedhetetlen többek között a Vajda, Ámos életművek feldolgozása, Kondor Béla, Korniss, Barcsay legújabb eredményeinek értékelése, a szürrealizmus és konstruktivizmus elemző felvállalása, az 1949-ben megszüntetett Európai Iskola történelmi helyzetének, és ezzel az absztrakt művészet lényegének megértése. A modern magyar művészet fejlődésvonalát újra fel kell rajzolni, amelyet 1963-ben immár a szentendrieiket integrálva meg is tesz: a Csontváry, Nyolcak, Nemes Lampérth, Uitz – Derkovits, Egry – sorába állítja a szentendrei művészeket - Czöbelt, Kmettyt, Paizs Goebelt, Vajdát, Ámost, Barcsayt, Szántó Piroskát, Fónyi Gézát, Miháltz Pált, Göllner Miklóst, Pirk Jánost és Balogh Lászlót.⁶

Körner Éva, Pataky Dénes is a Nyolcak és az aktivisták örökségét folytató kezdeményezést látják a szentendrei festőkben.⁷ Vajda, Korniss, Ámos jelenlétével felértékelődik Szentendre harmincas évekbeli szerepe. Haulisch Lenke is beépíti

eszményeinek szintetizálását is megemlíti. 343.

⁵ Németh Lajos: Megjegyzések képzőművészetünk helyzetéről. 1961. 8. sz. 738-744. Közölve: In. Kritikák és képek. Válogatás a magyar képzőművészet dokumentumaiból 1945-1975. Bp. 1976. 209-214.

⁶ Pest Megyei Tárlat katalógusa. Szentendre. 1963. Előszó.

⁷ A nyolcak és az aktivisták. MNG. Kiállítási katalógus. Pataky Dénes előszavával. 1961., Körner Éva: Magyar művészet a két világháború között. 1963.

gondolatmenetébe ezeket a progresszív konklúziókat, azonban az általa felfogott szentendrei stílusfogalom több ponton sérülékeny.

Az értelmezések összehasonlító elemzése mellett érdemes kitérni az 1945 előtti ún. „hivatalos Szentendre-kép”-re, mit hagyott örökül a felszabadulás utáni művészeti írásra a korabeli irodalom. Itt a művésztelep szerveződése, elsősorban a letelepedés éveit követő lelkes kultúrpolitikai fogadtatás, a művészvendégek jelenléte, a két budapesti (1930., 1939.), a szentendrei művésztelepet bemutató kiállítás, és a korszakban az egyetlen összefoglaló írás, Turchányi Erzsébetnek a szentendrei művésztelepet feldolgozó kiskönyve az, ami kiindulópontul szolgálhat.⁸

Szentendrét már a művésztelep működésének első hivatalos évében, 1926-ban nagy érdeklődés övezte. Ez elsősorban kultúrpolitikai jellegű volt, hiszen az akkorra már elcsatolt Nagybánya pótlását látták benne. Szentendre elsősorban a napi sajtóban nyert nyilvánosságot, a figyelem a művésztelepre, és a művésztelepi munkára, életre koncentrált. A két világháború között a szentendrei művésztelep két budapesti kiállításon mutatkozott be, a korabeli sajtó művészeti törekvéseik alapján jellemezte a kiállítók munkásságát. Szentendre neve így a művészteleppel forrt egybe, és ez szerepelt a köztudatban is. Ezekben az években kettészakadás figyelhető meg a művésztelepen alkotók között: a „jobboldali” római igazodású, és a „baloldali” posztimpreszionista törekvésekbe sorolható művészek között. Ez témánk szempontjából azért is érdekes, mert a hatvanas évekbeli történeti áttekintések tényszerűen számba veszik a római igazodású művészek jelenlétét, de a fogalmi meghatározások során kirekesztik munkásságukat a szentendrei művészetből.

A felszabadulás után 1951-ben élénkül meg az élet Szentendrén, amikor helyi kezdeményezéssel újtárra indítják az összefoglalóan szentendrei tárlatoknak nevezett kiállításokat. Vizsgálódásom másik gerincét ezeknek a kiállításoknak az áttekintése adja, mert az elméleti rendszerezések mellett figyelmet kell szánni annak az érzékeny, eleven szentendrei közegnek, amelyet a szentendrei művésztársadalom jelentett és jelent ma is.

A tárlatokat az 1956-os művésztelepi jubileumi kiállítás után csak három év kihagyás után immár évenként ismétlődve rendezik meg egészen 1971-ig. A hetvenes években átalakulás megy végbe a szentendrei kiállítások szerkezetében.

⁸ Turchányi Erzsébet: A szentendrei művésztelep 10 éve, 1939. kiadja: Szentendrei Festők Társasága

Felépül a Ferenczy Múzeum új szárnya, átépítik a Régi Művésztelepet és új kiállítóhelyet csatolnak hozzá, megnyílnak az egy életművet bemutató kismúzeumok, majd 1979-ben átadják a Fő téri Szentendrei Képtárat. Mindegyik kiállítóhelynek fokozatosan alakul ki sajátos arculatot adó profilja. 1979-ben kerül sor a mai értelemben vett Szentendrei tárlatokra, amelyeknek deklarált célkitűzése, hogy kétévénként az újonnan átadott Szentendrei Képtárban a városban élő összes művész bemutatkozási lehetőséget kaphasson. Az 1951-től megrendezett tárlatokat, amelyeknek Székesfehérvár (1963, 1969.) is otthont adott, az 1950-es években még eltérő címekekkel (Szentendrei művésztelep, Szentendrei festők, Szentendrén élő képzőművészek, Szentendrei festők őszi /nyári/ tárlata) rendezték meg.

A helyi kiállítások mint egy szeizmográf, kiválóan jelzik a városban történő „jövést-menést”: kik azok, akik már több éve itt vannak, akik most érkeztek, vagy éppen elköltöztek.

Ezzel nemcsak a Szentendrén lezajló eseménytörténetet lehet szemügyre venni, hanem a kiállítások összetételének átrétegződését is, amely a szentendrei festészet értelmezésében történő hangsúlyeltolódásokat mutatja. A legtöbb művészettörténész, aki ebben a kérdésben megszólal, valamelyik ilyen jellegű kiállításon részt vesz, mint rendező, vagy/és mint a kapcsolódó katalógus szerzője.

A szentendrei művészet fogalmának bevezetése is egy ilyen tárlat katalógusához kapcsolódik. Bár a szentendrei festészet kifejezést Lyka Károly már 1930-ban használta, alkalmazása nemigen vált általánossá. Az ötvenes években ezekkel a kifejezésekkel találkozhatunk: szentendreiség, szentendrei jelleg, Szentendre képzőművészete, Szentendre művészete. A szentendrei iskola 1959-ben, a szentendrei festészet és a szentendrei stílus 1963-ban, a szentendrei művészet pedig 1964-ben jelenik meg a fent említett katalógusok előszavában.

Szentendre neve oly mértékben azonosult a művésztelepével, hogy a Szentendre kérdésben a hatvanas években állásfoglaló teoretikusok első feladata volt tisztázni, hogy a szentendrei festő jelző, nemcsak a művésztelepiekre vonatkozik. Ennek következményeként az 1963-ban rendezett tárlaton elsőként szerepelnek az élő mesterek munkái mellett Vajda és Ámos művei.

A kiállítások áttekintését azért is tartom szükségszerűnek, mert reprezentálja a Szentendrén alkotó művészek színvonalas munkáját, amelyet mindig figyelembe

vettek és tanulságait beépítették elméletükbe azok a művészettörténészek, - Németh Lajos, Körner Éva, Haulisch Lenke - akik a fogalmi tisztázásban a legaktívabban részt vettek. Más szóval a hatvanas évek művészete hatással volt a fogalom tartalmára. Másrészt a kiállításokhoz kapcsolódnak azok a katalógus bevezetők, amelyek megelőlegezték, vagy éppen összefoglalták a nagyobb terjedelemben megjelenő definiálásokat, illetve a szentendrei művészet fogalmának a szakmai köztudatba való beépülésének fokozatait tükrözték.

A dolgozatomat az alábbi fejezetekkel építettem fel. A Bevezetés és az Irodalmi áttekintés után a III. fejezetben az 1945 előtti „hivatalos szentendrei művészetet” foglaltam össze rövid eseménytörténettel és a napisajtó ismertetésével. Az 1945-1956 közötti periódus (IV. fejezet) a művészetpolitikai átrendeződés időszaka is egyben, és éppen abban az évben kerül sor a művésztelep jubileumi kiállítására, amikor Lyka Károlynak a Festészetünk a két világháború között című könyve is megjelenik.⁹

A következő V. és VI. fejezetben az elméleti írásokat és a kiállításokat együttesen elemeztem kronológiai sorrendben. Itt a kiállítások szakaszolása jelentette a fejezethatárokat. A kiállítások áttekintésekor elkülöníttem az 1956-71. és az 1972-1979. közötti periódusokat. Az 1971-ig terjedő időszakban mind a művészeti írásokban, mind a helyi szentendrei kiállítások feldolgozásokban együttesen és párhuzamosan zajlik a fogalmi tisztázás.

Mint korábban említettem, 1971. után megváltozik a szentendrei kiállítások jellege. Az ezzel induló szakasz befejező dátumának az 1979. évet több okból kifolyólag is választottam. A hetvenes évek második felében több olyan esemény történik, amelyek megint napirendre juttatják a Szentendre kérdést. Még egyszer felerősödik a szentendrei körüli polémia, miután az 1976. évi Nemzeti Galériában rendezett kortárs szentendrei művészeket felvonultató tárlattal kapcsolatban felmerül az a teljesítetlen igény, hogy a kiállítási koncepció helyes megválasztásával pontot tehettek volna a kiállítás rendezői a Szentendre-kérdésben. Felhasználva a Haulisch Lenke-féle topográfiai és stílusbeli megkülönböztetést, számon kérik, hogy miért szerepelnek a kiállításon olyan művészek, akik csak névlegesen fűződnek a

⁹ Lyka Károly: Festészetünk a két világháború között. Bp. 1956. 1. kiadás, Körner Éva előszavával.

városhoz, és ugyanilyen vehemenciával szögezik le, hogy Vajda, Ámos jelenti a szentendrei festészetet (Perneczky Géza, Rózsa Gyula).

1977-ben jelenik meg Haulisch Lenke összefoglaló kézikönyve a szentendrei művészetről, amelynek alapjául az 1971-ben megvédett kandidátusi disszertációja szolgált. Ráth Zsolt recenziójában a publikációtól ugyancsak a kérdés körüli vita lezárását várta. 1978-ban megint sor kerül egy olyan történeti kiállításra, amely a kutatási irányok megjelölésével egy leendő állandó kiállítás koncepciójával készül, és az eddig nem látott összefüggések megláttatásának és feltárásának reményében inkább topográfiai alapon gyűjti egybe azokat a művészeket, akik valaha Szentendrén dolgoztak.

1979-ben pedig először jelennek meg a Vajda Lajos Stúdiósok a Szentendrei tárlaton, így intézményesülve integrálódnak a szentendrei összképbe, s bár ha az 1987-es tárlatról látványosan ki is vonultak, a szentendreiség határait igencsak kitérítették. A vizsgált periódus után, 1985-ben még megjelenik egy fontos tanulmány, Körner Éva „A Szentendrei program és a rokon kezdeményezések” címmel, amely összefoglalójának tekinthető a hatvanas években kezdődő elméleti megalapozásnak.

Sok művész kötődik Szentendréhez, felsorolásuk, a dolgozatban való gyakori emlegetésük nehézkessé teszi az olvasást. A híres művészek mellett még mindig szerepelnek kevésbé ismert nevek. Ezért volt jó a Németh Lajos-féle besorolás, mert az általa megkülönböztetett három stílusba több-kevesebb megalkuvással az összes többi nevet be lehetett sorolni.

A könnyebb áttekinthetőség kedvéért a dolgozat végén szereplő táblázatot úgy állítottam össze, hogy kiolvasható legyen, ki mikor szerepel a tárlatokon egészen az 1946. évi, a regisztrálhatóan első csoportos kiállítástól kezdődően. A névsor sorrendjét a hivatalos Szentendrei Festők Társaságának (1928) tagsága alapján állítottam össze, majd a Társaság megszűnte (1951) után a városba érkezés alapján szerepelnek a nevek. Ezek között van olyan, aki a Régi Művésztelep tagja lesz, majd az Új Művésztelep megnyitása után 12 új név kerül fel, közben vannak városba költöző művészek, és megint nagyobb növekedést a Vajda-stúdiósok eredményeznek. A szentendrei tárlatok sok esetben arra is lehetőséget nyújtottak, hogy annak keretei között rendezzenek emlékkiállítást egy-egy elhunyt

művészársnak, illetve arra is, hogy egy-egy művészettörténész rendezésében más hangsúlyozással kerüljön bemutatásra a szentendrei festészet. Így a táblázatban szereplő névsor egyre gazdagabb, mert nemcsak az aktuális szentendrei állapotokat rögzíti, hanem a művészettörténeti feldolgozások, szemléletek jellegét is. A táblázat a legfontosabb szentendrei kiállítások, és a hozzájuk fűződő kritikák jegyzékével egészül ki.

II.

Irodalom / Kutatástörténet

Az adott kérdés áttekintéséről még nem született teljes körű áttekintés, vagy összehasonlító elemzés. A „Kritikák és képek” című tanulmánykötet, valamint Pataki Gábor a művészeti kritikák szempontjainak elemzésekor érinti a Szentendre-kérdés hatvanas évekbeli egyre sürgetőbb tisztázásának igényét, illetve Marosi Ernő a művészettörténet-írás programjainak elemzésekor nagyobb kontextusba helyezve tér ki a huszadik századi művészettörténet-írás szakaszainak és eredményeinek ismertetésére.¹⁰

Az 1945 utáni szentendrei művészetet feldolgozó írások tényként kezelik a polémia meglétét, de ismertetésükre nem kerül sor.¹¹ Ezek közül figyelemre méltó Verba Andrea tanulmánya, amelyben a szentendrei kiállítások keresztszetszetében vázolta fel az 1945 és 1972 közötti helyi fejleményeket az aktuális hazai kultúrpolitikai háttér együttes ismertetésével.

A jelen dolgozatban felvetett kérdés időszerezéséig talán az a sok utalás, célzás is megalapozza, ami ma már megkérdőjelezi a fogalom létjogosultságát, tartalmát illetve használatának kiterjedését. Az utóbbi időkben különféle kiállítási címekkel találkozhattunk, egyben azonban mind azonosak voltak: kerültek a szentendrei festészet/művészet kifejezést, helyette jobbnak vélték a következőket használni: „Genius loci”, „XX. századi magyar művészet - Szentendréről nézve”, „Szentendre mint múzsa”¹². A legújabb művészeti lexikon szentendrei művészet

¹⁰ Kritikák és képek. 1979. i.m., Pataki Gábor: A művészetkritika 1945-1975. kézirat.1987. Művészettörténeti Kutatócsoport Adattára. MDK-C-III. 761., Marosi Ernő (szerk.): A magyar művészettörténetírás programjai. Válogatás két évszázad írásaiból. Bp. 1999.

¹¹ Tóth A.: Szentendrei művészet 1945 után; Kiss Joakim M.: A művészeti közeg változásai, a művészet rétegződése Szentendrén a hetvenes-nyolcvanas években. In. Szentendre képzőművészete 1945-1985. Művészettörténeti tanulmányok Pest megyéből. Studia Comitatus 20., szerk. Lóska L., Szentendre, PMMI. 1990., Verba Andrea: Csoportkép Szentendrével [Változó nézőpontok – állandó értékek a szentendrei művészet megítélésében, 1947-1972]. In. XX. századi művészet Szentendréről nézve. Válogatás a Ferenczy Múzeum gyűjteményéből Kiállítási katalógus.PMMI kiadványai. Kiállítási katalógusok 1. Szerk. Mazányi Judit, munkatársa: Verba Andrea. Szentendre, PMMI. 2003. Ez utóbbi tanulmány érinti leginkább a fogalom változásait.

¹² „Genius loci”. (Szentendre látványa és motívumai festményeken és fotókon.) Szentendrei Képtár. 1996. nov. 21 – 1997. jan.19. „XX. századi művészet - Szentendréről nézve” címmel került megrendezésre a Ferenczy Múzeum gyűjteményéből válogatott kiállítás. Szentendre, MűvészetMalom. 2002. nov. 16 – 2003. márc. 30. Az elnevezés a kiállítás rendezőjétől, Mazányi Judittól származik. „Szentendre mint múzsa” címmel került sor arra kiállításra, amelyet Deim Pál

címzava már a legelejen kitér arra, hogy a fogalmi tisztázást ugyan konszenzus követte, mégis ma már nehezen alkalmazható arra bonyolult jelenségre, amely azóta Szentendrén kialakult.¹³ Beke László „kissé nagyvonalúan szentendrei festészet-nek nevezett stíluskonglomerátumként” említi,¹⁴ ugyanakkor a „Hatvanas évek” című kiállítás katalógusában figyelemre méltóan elemzi a szentendreiiség tartalmának összetettségét.¹⁵

Az elméleti írások megszületését valójában nem előzte meg alapos kutatás. Haulisch Lenkének is előbb volt meg a szentendrei fogalom definiálása mint a történeti tények feldolgozása. Erről ő maga is így számol be: „...a későbbiekben több mint egy évtizedig tartó alapkutatótást végeztem, hogy a megsejtett összefüggéseket differenciálni tudjam. Erre éppen a tényeket figyelmen kívül hagyó szóbeszéd és a későbbi ésszerű tanulmányok hiányosságai indítottak, és az életművek feldolgozatlansága.”¹⁶ Németh Lajos is többször hangsúlyozta, hogy a szentendrei festészet lényegének megragadásához el kell tekintenünk a történeti tényektől, későbbi írásaiban már ő is sürgette az újabb, aprólékosabb feldolgozások megszületését.¹⁷

Ha a kutatástörténet áttekintését vesszük kiindulópontnak, az elsősorban a szentendrei művészet gyakorlati feldolgozását érintheti.

Az ötvenes években csak szórányos, a művésztelepre vonatkozó adatgyűjtésekről tudunk. Ekkor jegyezte le Somogyi Árpád Kántor Andor visszaemlékezéseit, és Székely Zoltán korabeli, az 1945 előtti dokumentumokat vett lajstromba. Mindkét dokumentáció az ötvenes évek elején került a Művészettörténeti Dokumentációs Központ Adattárában.¹⁸

A hatvanas évektől kezdve a kiállítási gyakorlat, a múzeumi adatgyűjtés a történeti tényeket alapul véve fokozatosan vonta be az előző évtizedek műalkotásait a szentendrei kiállításokra, így lassan retrospektív jellegű kiállítások megrendezését is fel tudta vállalni, és ehhez

rendezett ugyancsak a MűvészetMalomban. 2003. nov. 15 – 2004. febr. 29.

¹³ Szentendrei művészet címszó alatt (szerző: Hornyik Sándor) In. Kortárs magyar művészeti lexikon 1, A-G; 2, H-O; 3, P-Z. Főszerk. Fitz Péter. Bp. 1999-2001.

¹⁴ Barsay címszó alatt. Uo. 172.

¹⁵ Beke László: Az 1960-as évek művészetének rejtett dimenziói. In. Hatvanas évek. Kiállítási katalógus. MNG. 1991. márc.14 - jún. 30. 21-27.

¹⁶ Haulisch Lenke: Szentendrei utóregések. In. Ring – Nyílt küzdőtér. 1991/32. szeptember 10. 40-41.o

¹⁷ Németh Lajos előszava. In. Szentendre képzőművészete 1945-1985. Művészettörténeti tanulmányok Pest megyéből. Studia Comitatusia 20., szerk. Lóska L., Szentendre, PMMI. 1990.

¹⁸ A szentendrei művészetleple története. Irattári adatok. 1952. IV. 29., Kántor Andor: a szentendrei művészetleple életéről. Lejegyezte Somogyi Árpád. MDK-C-II-52/1-2

igazítani a múzeum gyűjtőkörét. A kiállítások anyagának rendszerezéséhez azonban sokáig felhasználta a Németh Lajos-féle hármast, elsősorban stilisztikai alapon nyugvó besorolást.

A múzeumi látókör kezdett kiterjedni, a művésztelephez kötődő, a telepen kívül a városban letelepedő művészek mellett Vajda Lajos és körének munkásságára, és azokat lassan kezdte beemlíteni feldolgozásaiba.

A hatvanas években napvilágot látott elméleti írások hiába rekesztették ki a szentendrei festészet fogalmából az alapító tagok munkásságát, „Jeges és Heintz vértelen neoklasszicizmusát” (Németh Lajos), a történeti hűség kedvéért a múzeum mégis vásárolt tőlük elsősorban korai műveket, amelyeken még megragadható Szentendre közvetlen inspirációja.¹⁹ Ugyanígy aprólékos nyomozás vette kezdetét annak összegyűjtésére, hogy kik dolgoztak még a művésztelepen, esetleg milyen impulzust hozhattak ide, vagy volt-e rájuk hatással valamelyik vezető mester munkássága. A művésztelep történetére koncentráló feldolgozások mellett sorra születtek meg azok a monográfiák, amelyek a művésztelepen kívüliek, többek között Vajda Lajos, Korniss Dezső, Bálint Endre, Ámos Imre, Anna Margit művészetével foglalkoztak.²⁰ A vajdai életmű korabeli kutatás történetéhez kiváló áttekintést nyújt a Dévényi István szerkesztette, 1972-ben megjelent Vajda-émlékkönyv, amely a festő levelezésén mellett 1968-ig bezáróan tartalmaz elemzéseket, visszaemlékezéseket.²¹

A nagyobb műtárgyanyag ismeretében már korszakokra bontva is készültek feldolgozások, amelyekben az eseménytörténet mellett a különböző stílusok elterjedését, meghonosodását vizsgálták.²² Nagyobb figyelem terelődött a korai forrásanyagok irányába is. Megjelent két alapító tag, időrendben Onódi Béla és Bánovszky Miklós visszaemlékezése, ugyanígy haszonnal forgatjuk a pár évvel ezelőtt megjelent Barscay Jenőét is.²³ Ezen túlmenően ma már az alapító nyolceak néven is aposztrofált tagok külön csoportos kiállításának a megrendezésére is sor került.²⁴

¹⁹ Például az első ilyen korai vásárlás során került a múzeumba Jeges Ernő: Szentendrei városképe.

²⁰ Időrendben: Mándy Stefánia: Vajda Lajos, Bp.1964., Körner Éva: Korniss Dezső, Bp.1971., S. Nagy Katalin: Anna Margit. Bp. 1971. Román József: Bálint Endre. Bp., 1980., Petényi Katalin: Ámos Imre. Bp. 1982.,

²¹ Vajda Lajos emlékkönyv. Szerk. Dévényi Iván. Bp. 1972.

²² Szentendre képzőművészete 1945-1985. 1990.i.m., Szentendrei művészet 1926-1935. között. Szentendrei Múzeumi Füzetek 2., Szerk. Kiss Joakim Margit. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szentendre, 1997.

²³ Életrajmi, Onódi Béla visszaemlékezései, összeállította: Onódiné Deisinger Margit, Szentendre, PMMI. 1984.

²⁴ Egy festő naplója – Bánovszky Miklós visszaemlékezése a szentendrei festészet kezdeteiről – 1926-47., Bevezető tan. Hann F., 1996., Barscay Jenő: Munkám, sorsom, emlékeim, szerk. Károlyi Zs. Bp. 2000.

²⁴ Szentendre, MűvészetMalom. 2000. márc. 26 – ápr. 25.

A szentendrei művésztelep neoklasszicista stílusú feltűnően egységes műtárgyanyaga is kutatás tárgya lett.²⁵ Emellett egyre inkább a művészetszociológiai szempont bevonása is sürgetőbbé vált. Erre Mazányi Juditnak kitűnő tanulmánya hívta fel a figyelmet, amelyben Rózsa Miklós memorandumát elemezve kitűnik, hogy a harmincas években, a telepen folyó alkotómunkát a művészeti közélet másik szegletéből nem fogadták elismeréssel.²⁶

Az eddigi kutatások eddigi legátfogóbb összegzését adta „A XX. századi magyar művészet Szentendréről nézve” című kiállítás és a hozzá kapcsolódó tanulmánykötet.²⁷ Felfogásában is szakított a korábbi hármas besorolással. Először vonta be átfogó történeti áttekintéssel nemcsak a művésztelephez kötődő, illetve a Vajda-kör, és az Új Művésztelep alkotóinak a munkásságát, hanem a Vajda Lajos Stúdió tagjait is. (A korábbi kiállítási gyakorlatnak megfelelően ők a Szentendrei tárlatokra saját maguk adtak be művet, és bár volt hivatalos zsűri, az mégsem tekinthető alapos szakmai válogatásnak.)

Folyamatosan tűnnek fel újabb és újabb műtárgyak, amelyek talán egyszer hozzásegítenek egy teljesebb összképhez, hiszen eddig csak katalógusból ismert műtárgyak felbukkanásával, más szempontú válogatással, rendezéssel újabb, addig nem látott összefüggések bukkanhatnak fel. Így műfaji szempontú elemzés jellemezte a szentendrei kötődésű művészek bemutatását az „Új természetkép” és a „Szemtől szemben” című kiállításokon, amelyeken a tájkép és portré változásain keresztül váltak szemléletessé ábrázoláslélektani típusok.²⁸

Az újabb kutatások eredményeinek birtokában joggal merült fel a kérdés, vajon a hatvanas évek definíciói alapján át lehet-e még tekinteni a Szentendrén zajló eseményeket?

A három alapvető művészettörténeti definíció 1964-ben született meg: ezek nagyobb terjedelmű elemzések időrendben Haulisch Lenke, Körner Éva és Németh Lajos tollából. Az első kettő megjelent a Művészettörténeti Értesítőben, a harmadik csak kéziratban maradt meg.²⁹ Mindhárom szerzőnek a későbbiekben lehetősége nyílt arra, hogy az első megfogalmazást felhasználják későbbi írásaikban, illetve arra is, hogy

²⁵ Bodonyi E.: Neoklasszicizmus Szentendrén a harmincas évek első felében. A szentendrei „római iskolások”. In: Szentendrei művészet 1926-1935. között. Szentendrei Múzeumi Füzetek 2., Szerk. Kiss Joakim Margit. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szentendre, 1997.

²⁶ Mazányi J.: Egy, a szentendrei művésztelepre vonatkozó, 1930-as évekbeli dokumentum értelmezése. In: Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia I. Pest megyei Múzeumi Füzetek 4. szerk. Korkos Zsuzsa. Szentendre: PMMI, 1997.

²⁷ „A XX. századi magyar művészet Szentendréről nézve” című kiállítás. 2003. i.m.

²⁸ „Új természetkép”. Szentendrei Képtár. 2004. Rendezte Verba Andrea. „Szemtől szemben”. Szentendrei Képtár. 2005. Rendezte Schenk Lea.

²⁹ Művészettörténeti Értesítő. 1965. i.m., Németh Lajos kéziratát a MTA Művészettörténeti Kutatócsoport Adattára őrzi. Cím nélkül. Kézirat. MDK-C-II.524/1.

önvizsgálatot tartva, a kutatások újabb eredményeinek ismeretében évtizeddel vagy akár évtizedekkel később a saját definíciójuk tartalmát megerősítsék, vagy esetleg korrigálják. Szerencsés helyzetben vagyunk, mert mindhárom szerző esetében nyomára bukkanhattunk ennek az önreflexiónak. Ilyen Haulisch Lenkének a Szentendrán töltött éveire visszaemlékező írása, és ilyen Körner Évának a „Hatvanas évek” című katalógusához írott kritikája, amelyben újra megerősíti a szentendrei fogalom általa történt definiálását.³⁰ Németh Lajos is több évtized távlatából elismerve ugyan a Körner-féle értelmezés tartalmát, a saját definícióját érvényesnek tartotta³¹.

A három művészettörténész írásainak áttekintésekor jól megfigyelhető, hogy a fogalmi tisztázás milyen szakaszokon megy keresztül az első megfogalmazásoktól kezdve a minél érettebb elméleti megalapozásokig. Haulisch Lenke 1958-tól foglalkozik a szentendrei kiállítások révén ezzel a problémával, majd több mint egy évtizedes kutatómunka után védte meg a szentendrei festészet témájában írott kandidátusi disszertációját, és neki köszönhető a mind a mai napig legteljesebb Szentendre monográfia megszületése, amely ha adatokban, néhol szemléletében korrekcióra szorul, ma is alapmű³². Körner Éva szemléletére nemcsak az 1956-os kiadású Lyka Károly (Festészetünk a két világháború között) könyv előszava, (amelyet a 2. kiadásban utószóval lát el), hanem az 1963-ban kiadott két világháború közötti magyar művészetet áttekintő írása is jellemző, hogy ott milyen kontextusban szerepel Szentendre.³³ Az 1964-es szentendrei kiállítás kritikája³⁴ már megelőlegezi a „Hozzászólás a szentendrei művészet fogalmához” című írását, amelyet lényegét tekintve később is időtállóan tartva nagyobb összefüggésbe helyez az 1971-ben megjelent „Szentendre és a Közép-európai avantgárd” című tanulmányában³⁵. Az ezt követő, 1976-os „Szentendre – mint differenciált egység?”³⁶ című cikke inkább összefoglaló jellegű, az addigi vitapontokra reflektáló írás.

³⁰ Haulisch Lenke: Szentendrei utóregések. In: Ring – Nyílt küzdőtér. 1991/32. szeptember 10. 40-41.o. Ezúton köszönöm meg Haulisch Lenkének, hogy felhívta a figyelmemet erre a cikkre., Körner Éva: Milyenek is voltak azok a hatvanas évek?. Art. Das Kunstmagazin. Magyar melléklet. 1991. 8.sz.8-9., 9.sz.8-9., 10.sz.8-9. újraközlése.

³¹ Németh Lajos előszava. In: Szentendre képzőművészete 1945-1985. 1990.i.m.

³² Haulisch Lenke: A szentendrei festészet kialakulása, története és stílusa 1945-ig. Bp. 1977.

³³ Körner Éva: Magyar művészet a két világháború között. Bp. 1963.

³⁴ Körner Éva: A szentendrei művészek kiállítása. in: Jelenkor. 1964. 7. évf. 2.sz. 164-166.o.

³⁵ Körner Éva: Szentendre és a Kelet-európai avantgarde. Valóság. 1971/2.

³⁶ Körner Éva: Szentendre – differenciált egység? Művészet. 1976/1.

Németh Lajos már az Új Írásban közölt vitaindító cikkében hangsúlyozza Szentendre jelentőségét, illetve már jóval korábban, az 1958-ban megjelenő kézikönyvben is foglalkozik a művészteleppel, és ennek a kézikönyvnek későbbi kiadásai remek tükröi annak, hogy hogyan változik az eredetileg a művésztelepre, és elsősorban Barcsay művészetére fókuszáló szemlélet egy nagyobb látószögbe helyezett Szentendrére, amely a harmincas-negyvenes évek magyar művészettörténetének legfontosabb fejezetének színterévé válik.³⁷ 1968-ban pedig a Modern magyar művészet című tanulmánykötetében teljesen különálló fejezetben taglalja a szentendrei művészetet.³⁸

Mára már rendelkezésre állnak Körner Éva és Németh Lajos írásainak összegyűjtött kötetei, amelyek megkönnyítik áttekinteni mindkét művészettörténetész elméleti munkásságát.³⁹

Itt az elején rögtön le kell szögezni, hogy a három említett művészettörténészén kívül még több jelentős írás, elemzés született, amelyek elsősorban kiállításhoz kapcsolódó kritikák, mint például Szabó Júliáé, Miklós Pálé, Dévényi Iváné, Pernecky Gézáé és P. Szűcs Juliáné.

Összefoglalóan két évtized, a hatvanas és a hetvenes évek művészettörténet-írását, kiállításait, kritikáit kell megvizsgálni, hogy a fogalom kialakulását és használatát nyomon kövessük. Ebben a filológiai jellegű áttekintésben lépésről-lépésre nyomon lehet követni, hogyan alakul a szentendrei művészet fogalma, hogyan használják fel annak tanulságait. Ez a terminológiai utazás nemcsak kiállítás-, hanem kritikátörténet is egyben.

Előzményként azonban érdemes visszatekinteni a megelőző évtizedek szakirodalmára, napi sajtójára, amelyből megállapítható, hogy a szentendrei jelző jó ideig csak a művésztelepre vonatkozott. Éppen ezért minden egyes fejezetben röviden áttekintem a művésztelepen történő legfontosabb változásokat is. Az 1926-1945. közötti szakaszt zárt szervezeti összetartozás jellemezte. Ehhez képest merőben radikális változást hozott az 1945. utáni átrendeződés.

³⁷ A magyarországi művészet története. 2. kötet. Magyar művészet. 1800-1945. szerk. Zádor Anna, Bp. Képzőművészeti Alap, 4 kiadás: 1958. 1961. 1964. 1970. Németh Lajos: A két világháború közti magyar művészet.

³⁸ Németh Lajos: Modern magyar művészet, Bp. 1968. (1972.)

³⁹ Körner Éva: Avantgárd – izmusok nélkül. Válogatott cikkek és tanulmányok. Szerk. Aknai Katalin, Hornyik Sándor. Bp. 2005. Pernecky Géza vezető tanulmányával, Németh Lajos: Gesztus vagy alkotás. Válogatott írások a kortárs magyar képzőművészetről. Bp. 2001. Kovalovszky Márta előszavával.

III.

Előzmények: a „hivatalos szentendrei művészet” 1945 előtt

A művésztelep megalapításának áttekintése első pillanatra nem tűnik annyira fontosnak a dolgozat témája szempontjából. Ezzel a pár oldalas áttekintéssel azonban szeretném azt bizonyítani, hogy a művésztelep 1926-os, és a Szentendrei Festők Társaságának 1928-as megalapítása után a szentendrei művészek közösségének léte szinte egyik pillanatról a másikra bekerül a művészeti köztudatba. Már a művésztelep megalapításának körülményeit nagy sajtóvisszhang övezi.⁴⁰

Az 1935-ben megjelent Művészeti Lexikonban is címszóként szerepel a Szentendrei Festők Társasága bár téves adattal, mert az alapítást 1926-ra teszi.⁴¹ Ezzel legalább a művészek szentendrei jelenlétének korrekt dátuma jól van megállapítva, hiszen a festőművészek 1926-os szentendrei megjelenése, még ha a későbbi művészettörténeti feldolgozásokban említve is van, nem tűnt jelentősnek a történészek számára sem, hiszen ekkor még nem volt meg a művésztelep végleges helye, ekkor még csak ideiglenes elszállásoláson dolgozhattak.

Az alapító tagok 1926-29. között négy kiállítást szerveztek tudatosan ellátva folyamatos számozással: a szentendrei művésztelep 1.,2.,3. és 4. kiállítását.⁴² Ez a számozás a művésztelep megszokott munkájának a propagálását szolgálta, illetve a művésztelep alapító tagjainak tekintett művészeket tulajdonította a szentendrei telep letéteményeseinek. Korábban a városban letelepült Boromisza Tibor is alkalmasként ítélte a helyet egy művésztelep alapítására, ez a kísérlet azonban nem sikerült.

Valamennyi, az előbb felsorolt kiállításnak a Szentendrei Városháza Diszterme adott otthont. Csak a második kiállításához készült katalógus. Ez a kiállítás azonban egy nagyon fontos városi ünnepségsorozat része volt.

⁴⁰ I.d. Erről szóló korábbi tanulmányomat: A szentendrei művésztelep legelső évei (1926-1929). Kutatások Pest megyében. Tudományos konferencia. III. Szerk. Korcs Zsuzsa. PMMI. Szentendre, 2001. 341-349.

⁴¹ Művészeti Lexikon. Szerk. Éber László, 1935.

⁴² A szentendrei művésztelep 1. kiállítása. Szentendrei Városháza. 1926. július 25.; A szentendrei művésztelep 2. kiállítása. Szentendrei Városháza. 1926. november; A szentendrei művésztelep 3. kiállítása. Szentendrei Városháza. 1928. augusztus; A szentendrei művésztelep 4. kiállítása. Szentendrei Városháza. 1929. december.

Ma már jól ismert tény, hogy nyolc Képzőművészeti Főiskolát végzett Réti István növendék művésztelep megvalósításának szándékával jött Szentendrére. A nyolc festő, akiket ma már alapító tagként nevezünk: Bánáti Sverák József, Bánovszky Miklós, Heintz Henrik, Jeges Ernő, Onódi Béla, Paizs-Goebel Jenő, Pándy Lajos, Rozgonyi László.⁴³

Elképzelésük nyilvánvalóan összefüggött nehéz anyagi és egzisztenciális helyzetükkel: nem volt műtermük és munkalehetőségük. Az, hogy Szentendrére jöttek, egy személyes kapcsolattal magyarázták. Paizs-Goebel Jenő testvére, Paizs Goebel Ödön újságíró ajánlotta a fiatal művészeknek Szentendrét. Az akkori helyi polgármester, Dr. Starzsinszky László az idegenforgalom fellendítése céljából szándékosan akart itt művésztelepet létrehozni, és ez egybevágott a fiatal művészek elképzelésével.

Az ebben az időszakban megszorodó főiskolai művésztelepek a nagybányai művésztelep mintájára a nyári plein air, a szabadban való festés gyakorlatát segítették elő a fiatal festőnövendékek számára. A szentendrei művésztelep leendő alapító tagjai is megkeresték a nagytekinélyű festőművészeket, a nagybányai művésztelep vezető mesterének, Réti Istvánnak a pártfogását, aki akkor már a Képzőművészeti Főiskola tanára volt, de a visszaemlékezések szerint elutasította a megkeresésüket, és ezért fordultak a szintén nagybányai művésztelep másik mesteréhez, Glatz Oszkárhoz, a Képzőművészeti Főiskola akkori rektorához.⁴⁴

Ennek ellenére a művésztelep nem tartozott a Képzőművészeti Főiskola hivatalos telepei közé. Ezt igazolja a Magyar Művészet tájékoztatója a nyári művésztelepekről: "...A Főiskola szervezetébe nem tartozik, de a főiskolai tanárok vezetése alatt áll (többek között a váci, makói, szegedi) és szervezés alatt áll a szentendrei (Glatz Oszkár úr vezetésével)."⁴⁵

A Szentendrei Művésztelep I. kiállításán a nyolc alapító tagon kívül Miklós József és Förstner Dénes, valamint Réti István és Glatz Oszkár is kiállított.⁴⁶ A korabeli újságcikkek pedig egyöntetűen arról adnak hírt, hogy ennek a kiállításnak a megnyitóján Réti István képviselte a

⁴³ Rózsza Gyula még mindig azt tartja róluik, hogy csak a legapróbb adatokat gyűjtő művészettörténész jegyzi meg a nevüket. (Rózsza Gyula: Antinagybánya. Mozgó Világ. 2003/3. 115-118.), Mucsi András is, aki pedig jó néhány képüket megvásárolta a szentendrei múzeum számára, „aprószeneteknek” nevezte őket. Az utókor számára Paizs-Goebel Jenőt kivéve valóban jó ideig teljesen ismeretlenek maradtak. A római iskola feldolgozásakor tűnt fel Heintz és Jeges neve. Jeges Ernő munkásságát bemutató katalógus is csak 2001-ben jelent meg. Ma már több képük felbukkan aukciókon.

⁴⁴ Hamn Ferenc: Egy festő naplója. Bánovszky Miklós visszaemlékezése a szentendrei festészet kezdetéről. 1926-1947. Szentendre, 1996. 17.

⁴⁵ Magyar Művészet. Szerk. Majovszky Pál. 1926. 6. sz. 363.

⁴⁶ Pesti Hírlap. 1926. júl. 27., Magyarság. 1926. júl. 27., Pesti Napló. 1926. júl. 27.

Képzőművészeti Főiskolát, és jelen voltak a Kultuszminisztérium két képviselői is.⁴⁷ Mindezek mellett a Pesti Napló arról számol be, hogy „a társaság Réti mester vezetésével szemlére indul a város környékén, helyet keresni a művésztelep részére. A város ígéretet tett arra, hogy saját áldozatkészségéből felépítteti a szükséges műtermeket a művészekről legjobbnak talált helyen: „...csakhamar akad megfelelő hely. Fűves rét most, juhok legelője...”⁴⁸ A Magyarság beszámolója szerint pedig a város nyújtotta kultúrmissziót „a kis gárda azzal igyekszik meghálálni, hogy őszre kizáróan szentendrei témájú festményekből rendez kiállítást.”⁴⁹

Az ígéretet betartották. Ezt azért fontos külön megjegyezni, mert mint látni fogjuk a későbbi feldolgozások a legtöbb alapító tag esetében tagadta, hogy festettek volna helyi témájú képet.

Az, hogy a szentendrei nyári kiállításon jelen voltak a Képzőművészeti Főiskola tanárai mellett a Kultuszminisztérium képviselői, jelzi azt a szándékot, hogy az akkori kultúrpolitikának komoly szándékai voltak a művészteleppel. Ezt erősíti az a tény, hogy a következő, a Szentendrei Művésztelep 2. kiállításának megnyitóját a polgármester egybekötötte egy nagyon fontos helyi eseménnyel, a díszpolgárvatással. Különvonalattal érkeztek a vendégek, köztük Vass József népjóléti miniszter, Almássy László a kerület képviselője, rajtuk kívül több politikus, fővárosi képviselő. Jelen voltak a Kultuszminisztériumból, valamint a Képzőművészeti Főiskola tanárai, köztük Glatz Oszkár, két művészeti egyesület tagjai: a Szinyei Társaságot Iványi Grünwald Béla és Dr. Jeszenszky Sándor, a KÉVE-t Szablya-Frischauf Ferenc, Benkhard Ágost festőművészek képviselték. A vendégeket Glatz Oszkár mint a művésztelep igazgatója fogadta.⁵⁰ A beszédekből kitűnik, hogy határozott kultúrpolitikai célokat takart ez a nagy kivonulás: „a képeken kilencven százalékban a szentendrei tájak elevenedtek meg, bizonyoságul annak, hogy Szentendre nem lesz méltatlan utóda Nagybányának.”⁵¹ Az Est tudósítója szerint Glatz Oszkár „a modern festőművészet nevében vette át a telepet”, és hangsúlyozta, „hogy a kormány és a város támogatásával Szentendre valóban pótolni fogja a tőlünk elszakított Nagybányát.”⁵²

⁴⁷ Pesti Hírlap. 1926.júl.27.

⁴⁸ Pesti Napló. 1926. júl. 27.

⁴⁹ Magyarság. 1926. júl.27.

⁵⁰ Az Est. 1926. nov.16.

⁵¹ uo.

⁵² uo.

Ezen a kiállításon vendégművész már nem szerepelt, már csak nyolcan állítottak ki, mint ahogy a kiállítást kísérő szép kivitelezésű katalógus is igazolja.⁵³

A nagy érdeklődés és sajtóvisszhang ellenére az 1927-es év feltűnően csendes maradt, és a pártfogók lelkesedése is lanyhulni látszott. Ennek oka lehetett, hogy semmi kilátásuk nem volt egy állandó, elfogadható, komfortos körülményekkel rendelkező művésztelep birtoklására. Ebben az évben nincs adatunk arról, hogy kiállítást szerveztek volna.

1928. január 28-án fogalmazzák meg a Szentendrei Festők Társaságának Alapító Okiratát.⁵⁴ Az Okirat megfogalmazása függetlenül történt minden olyanfajta ígéretről, ami egy esetleges művésztelepnek szánt helyszínt helyezett volna kilátásba. Egyszerűen művész közösségüknek így akartak nyomatékot adni, és megkönnyíteni a hivatali ügyintézéseket. Ez a fajta Társasági szerveződés összefüggött a korszak egyesület szervezési lázával, mint ahogy ezt Lyka Károly igen jellemzően leírta.⁵⁵ Az is igaz lehet, hogy az alapító tagok úgy gondolták, hogyha bármiféle szervezeti formával rendelkeznek, akkor előrébb vihetik ügyüket. Ebben az Alapító Okiratban fogalmazták céljukat: a magyar képzőművészet és a magyar kultúra ápolását.

A Szentendrei Festők Társasága (későbbiekben: SZFT) ettől az évtől kezdve évenként tartott tag- és közgyűléseket, és az ott elhangzottakat jegyzőkönyvekben rögzítették.⁵⁶ Szabályozták a SZFT tagságát, eszerint megkülönböztettek rendes, meghívott és tiszteletbeli tagot. A nyolc alapító tag automatikusan rendes taggá vált, és mint majd látni fogjuk, alig engednek be maguk közé újat. Választanak elnököt, egészen az 1940-ben bekövetkezett haláláig a nagybányai és kecskeméti művésztelepeken vezető szerepet játszó főiskolai tanár, Iványi Grünwald tölti be ezt a tisztséget, mellette a titkár az, aki a hivatalos ügyekben eljárhat. Iványi Grünwald halála után Jeges Ernő lesz az elnök, aki korábban kisebb-nagyobb megszakításokkal a titkári teendőket látta el. Amikor 1928. végén megkapják a művésztelepet, automatikusan a SZFT válik az

⁵³ A katalógus másolatát közreadja: Kiss Joakim Margit szerkesztésében, Szentendrei művészet 1926-1935. között i.m.

⁵⁴ Az Alapító Okirat szövegét közli Haulsch Lenke i.m.113.

⁵⁵ Lyka Károly: Festészetünk a két világháború között. 2. kiadás, Bp. Corvina. 1984. 27-31.

⁵⁶ A dolgozatom írása idején Tóth Antal közösen szerkesztették meg azt a kötetet, amely tartalmazza a SZFT jegyzőkönyveit, és ún. általános iratait (levelek, felszólítások, beszámoló, kérvények stb.) 1926-1951 között. Most csak mint kéziratra tudok rá hivatkozni. Ezek az iratok nagyon sok adalékot nyújtanak a művésztelep történetének további feldolgozásához.

ügyek intézőjévé, és a telep használójává. Még egy nagyon fontos tény: amikor megrendezik a budapesti kiállításokat, nem a szentendrei művésztelep kiállításaként szerepelnek, hanem mint a Szentendrei Festők Társaságáé.

Visszatérve a vázlatos eseménytörténehez: 1928-ban újra felerősödik a szentendrei művésztelep fontossága nemcsak az alapító tagok, hanem a művészeti közéletben is. Glatz Oszkár munkáját Iványi Grünwald Béla veszi át Glatz megsokasodott hivatalos teendői miatt, s mint láttuk Iványi Grünwald már 1926-ban mint a Szinyei Társaság képviselője megjelenik a művésztelep kiállításán.

1928-ban végül lehetőség nyílik a művésztelepnek helyet találni. Az akkori Munkásbiztosító üdülőjét kínálja fel erre a célra a helyi képviselőtestület. 1928-ban rendezik meg az új művésztelep propagálásának céljából a Szentendrei Művésztelep következő, szám szerint 3. kiállítását, amelyhez kapcsolódó napisajtóban megint felmerül a Nagybánya pótlás szándéka: „az alapító művészek és Starzsinszky polgármester...szeretettel fáradoznak azon, hogy ebből a kis művésztelepből idővel kifejlésszék Csonka-Magyarország Nagybányáját.”¹⁵⁷

A kiállítást a polgármester javaslatára egybekötötték a művészek számára történő adományozással. A zsűriben ugyanúgy jelen voltak a Kultuszminisztérium, mint a Képzőművészeti Főiskola képviselői, köztük Réti István, Glatz Oszkár, Iványi Grünwald Béla, Hermann Lipót, Szüle Péter stb.

A kiállításon pedig a nyolc alapító tagon kívül Iványi Grünwald Béla és Szüle Péter egy-egy, Hermann Lipót kettő képpel, és a városban élő Szamosi-Soós Vilmos három szoborral szerepelt. Ez év végén valóban megkapták azt az ingatlant, amely ma is a művésztelepnek ad otthont. Év végén minden bizonnyal Onódi Béla más be is költözött.

A következő év eseményei jóval ismertebbek. Az év elején kezdik szervezni a szabadiskolát. A telep-iskola vezetésére felkéri Iványi Grünwald Bélát, Hermann Lipótot és Szüle Pétert. A nyári szabadiskolán körülbelül ötvenen vesznek részt, elsősorban festőnövendékek. 1929. végén először választanak új rendes tagot a SZFT sorába: Barcsay Jenőt. Az év végi, a Szentendrei Művésztelep 4. kiállításán a művésztelep vendégművészei is kiállítanak: Czimra Gyula és Kézdi-Kováts Elemér.

Még 1929. végén elkezdik a készülődést a következő évi budapesti bemutatkozó kiállításra, amelynek szervezésével Hermann Lipótot bízzák meg.

¹⁵⁷ Magyarország. 1928. aug.14.

Az 1930. évi Nemzeti Szalon-beli kiállítás névsora jól tükrözi azt az igényt, hogy kihangsúlyozzák a szentendrei hagyományokat, hiszen az 1926 előtt itt alkotó művészekről, Ferenczy Károlytól és Fényes Adolftól is kiállítanak, ugyanakkor idősebb kortársaktól, akik felvállalták a művésztelep ügyét, úgy mint Hermann Lipóttól, Iványi-Grünwald Bélától, valamint a művésztelep vendégeitől (többek között Apáti Abkarovics Bélától, Czirma Gyulától, Kántor Andortól, Kelemen Emiltől, Mattioni Esztertől, Modok Máriától, Vörös Gézától stb.) A katalógus előszavát Lyka Károly írta, aki először használja a kifejezést: „Volt, van és lesz egy szentendrei művészet is. A jelen kiállítás meggyőzhet róla bárkit.”⁵⁸ A művésztelep valaha volt vendégművészeinek, festőnövendekeinek névsorát először Kántor Andor írta össze jó néhány távlatából⁵⁹, amelyet a későbbiekben Tóth Antal igyekezett pontosítani és bővíteni.⁶⁰ A többtucat névre kiterjedő névsor is igazolja, hogy a szentendrei művésztelep ismert volt, és egyre inkább felkapott helyé vált. Kántor összefoglalásában emellett szerepelnek azok a művészek is, akik nem dolgoztak a művésztelepen.

A kiállítás kritikák bár megemlítik a nagybányai hagyomány folytatásának igényét, sokkal inkább Szönyi István hatását vélik felfedezni a képeken.⁶¹ A kritikák sem egyöntetűek. A Pesti Hírlap kritikusa Heintz Henriket, a Magyarországot pedig Paizs Goebel Jenőt tartja a leghetesebbeknek.⁶²

A közös kiállítás ellenére a szentendreiek mégsem lépnek fel egységesen. Minden olyan kiállításon, ahol művészcsoportok szerint állítanak ki, a szentendreiek nem mint a Szentendrei Festők Társaságának tagjaiként szerepelnek, hanem egymástól különböző egyesülethez tartozóként. Így például az 1931. évi Művészcsoportok kiállításán Heintz és Jeges a Benczúr Társaság, Barcsay a KUT, Deli, Kántor, Rozgonyi, Paizs-Goebel az UME tagjaként szerepel.⁶³ Ennek rajtuk kívül álló oka volt. A SZFT-ot az Országos Magyar Képzőművészeti Társulat nem akkreditálta, és így nem szereztek jogot arra, hogy a műcsarnoki országos tárlatokon önálló egyesületi közösségként külön teremben állítsanak ki. Mindemellett Heintz Henriket még a harmincas évek elején modern szellemiségű művészként tartották számon, és olyan festőkkel állított ki

⁵⁸ A Szentendrei Festők Társaságának I. Kiállításának katalógusa. 1930. Nemzeti Szalon. Előszó.

⁵⁹ Kántor Andor: Szentendrei művésztelep alapítói, tagjai, művészei. 1959. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. Megjelent: A szentendrei művésztelep 1928-1988.

⁶⁰ Tóth Antal: Szentendrei Képtár. Kiállítási Katalógus.

⁶¹ Tóth Antal

⁶² (m-i). Magyarország, 1930. márc. 2.

⁶³ Kézdi-Kovács László: Szentendrei festők kiállítása. Pesti Hírlap. 1930. márc.2., Magyarország, i.m.

⁶⁴ Műcsarnok. 1931. febr. 22 - márc. 22.

egy teremben mint többek között Derkovits Gyula, Perlrott Csaba Vilmos, Egy József, Szobotka Imre, Aba-Novák Vilmos, Berény Róbert, Szőnyi István stb.⁶⁴ Ehhez képest pedig pár év múlva egy egészen más névsorban találjuk: a római iskolások között. Ezt a szemléletváltást tükrözi immár a Szentendrei Festők Társaságának újabb budapesti kiállítása 1939-ben, ahol vendégművész egyáltalán nem szerepelt. A Társaság immár tizenegy rendes és egy tiszteletbeli tagja (Péchné Rónay Kinga) szerepelt rajta. (Időközben még két rendes taggal bővült a SZFT névsora, 1937-ben beválasztották Kántor Andort és Deli Antalt. 1945-ig nincs új tagbeválasztás!) A korabeli sajtóban is találhatunk kritikákat, de már jóval visszafogottabb hangúak, mint az előző, 1930. évi kiállításé volt. Az eredeti célkitűzésektől való eltávolodást, a nagybányai hagyományok folytatását hiányolják.⁶⁵

Amíg a kezdeti időszakban a sokirányú tájékozódásuk során bebizonyították, hogy kiváló tájképfestők, a harmincas évek első felének izgalmas neoklasszicista korszaka után Heintz és Jeges művészete valóban elveszítette korai frissességüket. Barcsay Jenő hatása egyértelműen kimutatható Kántor, Rozgonyi, Deli festészetében. Paizs-Goebel Jenő mesés álomvilágú, szimbolikus képi világa egyedülálló volt ebben az együttésben.

A művésztelepen zajló munkáról ebben a korszakban nem született elemző írás. Az 1939-es kiállítás alkalmából jelent meg Turchányi Erzsébet 1939-ben kiadott kiskönyve, amely áttekinti a művésztelep első tíz évét, viszont kizárólag a Szentendrei Festők Társaságának akkori 11 rendes, és 1 tiszteletbeli tagjának a munkásságát elemzi részletesebben egy-két műtárgy-reprodukció kíséretében. Ezek a művészek: a művésztelep és a Szentendrei Festők Társaságának nyolc alapító tagja, valamint Barcsay Jenő, Kántor Andor, Deli Antal és a tiszteletbeli tag, Péchné Rónay Kinga. Most már az is egyre nyilvánvalóbb, hogy a kiskönyv megírásakor Turchányi Erzsébet jelentékeny módon felhasználta a Szentendrei Festők Társaságának tag- és közgyűlésein készült jegyzőkönyveit, de hangsúlyozzuk, hogy ezek elsősorban a Társaság tagjainak a munkásságát sorolják fel, tehát megállapítható, hogy nemcsak az 1939. utáni, de még az ez előtti évek munkássága is csak töredékében lett feldolgozva. Ma már jól tudjuk, hogy a harmincas évek elején többen megfordulnak a művésztelepen, és Turchányi még a nevüket sem említette meg. Feltételezhető, hogy ez a kiskönyv inkább propaganda céljából készült a művésztelep további anyagi támogatása céljából. Egyébként meg

⁶⁴ A magyar művészet 1850-től 1932-ig. Műcsarnok. 1932.

⁶⁵ (c.a.): A szentendrei festők jubileumi kiállítása. 1939. okt.17.

is lett az eredménye, a harmincas évek végén, a negyvenes évek első felében több népszerűsítő magazin és fotóriport adott hírt a művésztelepen zajló munkáról.⁶⁶

A SZFT 1939-es kiállításáról Bálint Endre is írt, kritikája azért is jelentős, mert képet alkothatunk arról, hogy a teljesen eltérő művészeti szemléletmódban, és szintén Szentendréhez kötődő alkotó mit gondolt arról a teljesítményről, amelyet a művésztelepiek felmutattak. Bálint egyértelműen kiállt Barsay és Paizs-Goebel művésze mellett. „Tarka csoportba gyűjtötte össze virágait a Szentendrei Festők Társasága. Túl tarka csoportba. Megférnek egymás mellett *Barsay Jenő, Paizs-Goebel Jenő* – a modern magyar művészet legjobbjai közül való kettő – azokkal, akikre inkább jellemző a jóindulatú melléfogás, mint a mesterségbeli elmélyülés és az igazi művész magatartása, kiállása.”⁶⁷

Nem sokkal későbbi írásában, Vajda Lajos, Paizs-Goebel Jenő és Korniss Dezső munkásságát méltatva újra visszatér ehhez a kiállításához. Paizs-Goebel művészetében már a szentendrei inspirációkat kutatja. „Amikor nemrég a szentendrei festőtelep lakói kiállították képeiket, önkéntelenül keresni kezdtem a képek között olyanokat, amelyekből kiérezhetném azt a sajátos atmoszférát, amely kizáróan Szentendrére jellemző. Két festő volt csupán, Barsay Jenő és Paizs-Goebel Jenő, akik hozzáférköztek a táj lelkéhez.”⁶⁸

Bálint Endre a kivülről magabiztoságával állt melléjük. Kivülrőlként, mert Bálint Endre és Szántó Piroska is fájdalommal emlékeznek arra vissza, hogy mennyire nem fogadták be őket a telepiek. Nemesak be, tehát a művésztelepen sem akadt számukra hely, hanem művészetük iránt sem érdeklődtek. „A 'telepiek' és közöttünk egyetlen fal volt csupán, a telep hosszú kerítésfala, de a kerítés mögöttiek és közöttünk nem lehetett semmilyen ellentét, hiszen valójában már akkor sem tartottak a művésztelepiek művésznek minket...Igaz ugyan a mi szemünkből sem olvashatták ki a valódi véleményünket, bár akadt olyan festő is, akit becsültünk, mint Barsayt és Paizs-Goebelt...De a történelmi hűség kedvéért megemlítem, hogy Barsay soha nem adta vissza azt a néhány látogatást, amit Vajda és én tettünk nála...”⁶⁹

⁶⁶ Pesti Napló Képes melléklete. 1938. júl. 31., Tersánszky J. Jenő: A szentendrei művésztelepen. In. Híd. 1942. júl. 15. III. évf. 24. sz., - aksonyi: Sáskajárás Szentendrén, avagy: hogyan születtek a riport? Látogatás a szentendrei művésztelepen. In. Délibáb. 1943. 35. sz., Hét piktor és egy teknősbéka. In. Színházi Magazin. 1943.VII-VIII. 32. sz., (kyp.): A festők és az egresbokrok Mekkája. 1943. júl. 29. SZFM Adattára. K 1550-72., (kyp.): Művészet és valóság. Magyar Erő. 1943. X. 15. 8.

⁶⁷ Bálint Endre: A Szentendrei Festők Társasága tízéves jubileumi kiállítása a Nemzeti Szalonban. 1939. Népszava. Újraközlve: B.E.: Hazugságok naplójából. Bp.1972.12.

⁶⁸ B.E.: Akikről keveset beszélnek. uo.39. Mazányi

⁶⁹ Bálint E. i.m.228.

Ezekből a visszaemlékezésekből rekonstruálható, hogy a két csoport ugyan tudott egymásról, de nem keresték egymás társaságát. Ebbe fájdalom is keveredett, mert ha Szántó Piroskák sem érdeklődtek minden telep tag művészei iránt, mégis csak rosszul eshetett Barsay Jenő irántuk nyilvánított érdektelensége. Ennek a szakadéknak az emléke Szántó Piroksa életének utolsó éveit is nyomasztóan kísérte.⁷⁰

Az eddig említett, a művésztelep munkájára reflektáló írások mellett Kállai Ernő publicisztikájában a „a szentendrei művészcsoporthoz” kifejezéssel találkozhatunk. 1943-ban, egy, Paizs-Goebel Jenő munkásságát elemző írásában Kállai a művészt a szentendrei művészcsoporthoz tagjaként tünteti fel. A lokálszínek használatában véli felfedezni a rokonságot a művészcsoporthoz tagjai között, és ez bizonyos mértékig Paizs-Goebel Jenő munkásságára is jellemző.⁷¹

Kállai Ernőnek Vajda Lajos, Anna Margit, Ámos Imre, sőt még Barsay Jenő munkásságával foglalkozó elemzéseiben sem kerül előtérbe Szentendre.⁷² Mint ismeretes Barsay figyelmét a harmincas években elsősorban a környező táj köti le. Kállainál „az idillikus, régi kisváros festői” a szentendrei művészcsoporthoz tagjai. Ezzel kapcsolatban érdemes idézni, egy 1956-ban megjelent interjúrészletet. Főnyi Géza, aki 1945 után lesz a művésztelep tagja, így emlékszik vissza: „Egy alkalommal Kállai Ernővel mentem ki Szentendrére. Csodálatos tavaszi nap volt. Felértünk egy magas pontra, körülnéztünk a napfényben ősző vidéken. Kállai szinte mámorosam kiáltott fel. 'Ha festő lennék, azt hiszem, ezt festeném le!' Hát az absztrakt művészet egyik fő elméleti embere is így beszél? S nekem nincs bátorságom a természetről, az életéről, az emberekről a valóság nyelvén szólni?”⁷³ Nyilvánvalóan gyanakodva olvassuk ezt a szöveget, vajon nem inkább propaganda céljából íródott a természetű festészet mellett kardszkodva. Kállainak a negyvenes évekbeli írása azonban alátámasztja azt, hogy értéket talált a szentendrei városkép látványát megfestő művészek munkásságában is.

⁷⁰ Itt egy személyes emlékemre szeretnék utalni. –ben rendeztem egy grafikai kiállítást a szentendrei Ferenczy Múzeum grafikai anyagából. Egy kiállítótér állt rendelkezésre, ahol ugyanúgy el kellett helyeznem a telepek és a telepen kívül alkotók munkáját. A kiállítás előkészítése során még lehetőségem volt arra, hogy Szántó Piroksához feljárhassam, elbeszélgethessem vele. Vegyes érdeklődéssel fogadta, hogy az ő, és szeretett pályatársainak az alkotásai egy térben lesznek kiállítva azokéval, akik nem engedték be őket a telepre. Mikor megérkezett a kiállításra, láttam az arcán az izgatottsággal teli kíváncsiságot. Végig nézett a képeken, és kiszaladt a száján elismerően és talán megkönnyebbülten: „Ezek így tudtak festeni?” Szántó Piroksának számos írása örökíti meg a szentendrei emlékeket, köztük: Szántó P.: Bálám szamara. Bp. 1982.
⁷¹ Kállai Ernő, Paizs-Goebel Jenő festészetéről. Kiállítás az Alkotás Művészklubban. 1943. nov. 7-14. kat. 3-7. Újraközölve: K. E.: Művészet veszeljes csillagzat alatt. Szerk. Forgács Éva. 1981.320-321.
⁷² Uo.
⁷³ D. Fehér Zsuzsa: Beszélgetés Főnyi Gézával. Művészet. 1956. X. évf. 5-6. sz.

Mind Kállai, mind Bálint szemléletére jellemző volt, hogy keresték a közös vonásokat a szentendreieknek mondott, elsősorban a művésztelep alkotói között. A tájképeken mindketten észrevették Szentendre ihlető erejét, Bálint írásából ezen túlmenően kiérződik, hogy neki is megvan egy sajátos kötődése a városhoz.

Összefoglalóan megállapítható, hogy 1945. előtt a szentendrei művésztelep kisajátította Szentendrét. Ha voltak is művészvendégek, és a harmincas évek elején nyaranta talán még ötvenen is megfordultak ott, sőt helyet adott 1935-ben a Réti István növendékek találkozójának, a művésztelepek, pontosabban a Szentendrei Festők Társága szervezeten kívül zárt közösséget alkotott.

IV.

1945-1956

A háborús éveket megsínylette a telep: a város az itt található épületeket hadiraktárként, munkaszolgálatosok átmeneti szállásaként, autójavító műhelyként használta. A felszabadulás után azonban a SZFT tagjai igyekeztek minél előbb elkezdni a helyreállítási munkákat, és tisztázni a telep jogi helyzetét. Ezzel együtt pedig villámgyorsan és puccsszerűen megváltoztatták a tagság összetételét.

1945-ben hirtelen kilenc művésszel növekedett meg az addigi 11-es létszám, és ha a neveket megnézzük, az eddigiekhez képest egy merőben más és új művészeti szemléletű gárda került többségbe. Szerencsére mára már sikerült rekonstruálni a személyi változásokat az előkerült és immár feldolgozott, a művésztelepre és a SZFT-re vonatkozó dokumentumok segítségével.

1944-ben érte az első veszteség a Társaságot, meghalt az alapító tag Paizs Goebel Jenő. 1945-ben pedig a következő művészek kerültek a Társaságba: Apáti Abkarovics Béla, Fónyi Géza, Göllner Miklós, Ilosvai Varga István, Miháltz Pál, Domanovszky Endre, Gáborjáni Szabó

Kálmán, és nem utolsósorban Czöbel Béla, akit egy évvel később megválasztanak a Társaság elnökévé. 1946-ban tovább bővül a névsor: Kmetty János, Korniss Dezső, Gadányi Jenő, Schubert Ernő és Novotny Emil Róbert lettek új tagok. Ekkor megtörténik az első kizárás: Onódi Béla tagságát megszüntetik, és még ugyanebben az évben Heintz Henriket is menesztik, helyére 23. tagnak meghívják Bán Bélát. Ez a 23-as taglétszám évekig bűvös számként lebeg a tagság előtt, mert ezt megtartván csak akkor választanak új tagot, ha valaki meghal, vagy ha valakit megint kizárnak, mint ahogy történt 1948-ban: az elhunyt Rozgonyi László helyére Gráber Margitot választják meg.

1951. megint egy „zűrös” év, egy újabb alapító tagot zárnak ki: Pándy Lajost. Az elhalálozott Bánáti Sverák József helyére Perlrott Csaba Vilmos kerül. A 23-as taglétszám 22-re csökken a következő számadással: a nyolc alapító tag közül hármat (!) kizártak, hárman meghaltak. A régiek közül Bánovszky Miklós az, akinek tagsága megmaradt, és rendszeresen részt vesz a szentendrei kiállításain. Nem így Jeges Ernő. A Társaság érdekében kifejtett fáradozásait és munkáját megköszönték. A válás azonban fájdalmas lehetett, mert Jeges Ernőt már nem találjuk a kiállítók között, sőt az 1956-os jubiláris kiállításra szóló meghívást sem fogadta el.

Még egy statisztika: 1945-ben az új tagok között találjuk Domanovszky Endrét, Novotny E. Róbertet és Gáborjáni Szabó Kálmánt, 1946-ban pedig Gadányi Jenőt, ők azonban nem vesznek részt sem a szentendrei tárlatokon, sem a közgyűléseken. Egy kivétellel: Domanovszky egyszer, az 1947. március 18-án tartott közgyűlésen tiszteletét tette.

A leendő állandóan kiállító névsora így szépen összeáll. A „régiek” közül Bánovszky, Barcsay, Kántor, Deli rendszeres kiállítók, az „újjak” közül, akik „meghálálják a beválasztást: Apáti Abkarovics, Főnyi, Göllner, Miháltz, Diener Dénes Rudolf, Ilosvai Varga, Korniss, Kmetty, Schubert, Perlrott, Gráber, Bán Béla. Ők alkotják a helyi kiállítások törzstagóságát. Czöbel külföldi kötelezettségei miatt nem mindig tud részt venni a helyi kiállításokon.

Most már bizonyos, hogy az elhunyt és kizárt tagokkal együtt összesen 28 művész tartozott rendes tagként a SZFT-hoz, az utolsóként beválasztott tag Perlrott Csaba Vilmos volt. Ez a 28 név indítja a dolgozat végén szereplő táblázatot.

A telep tagjai közül 1945. után többen jutottak főiskolai katedrához: Barcsay, Kmetty, Főnyi és Domanovszky a Képzőművészeti, Schubert Ernő, Korniss Dezső az Iparművészeti Főiskolán tanítottak. A helyzet pikantériájához tartozik, hogy éppen Schubert Ernő fogja Korniss és Kállai Ernőt elbocsátani 1948-ban.

A SZFT tiszteletbeli tagságát is felduzzasztották az 1945-47 között időszakban, nyilvánvalóan pártfogásukban is reménykedve. Szentendre akkori polgármestere mellett Bisztrai Farkas Ferencet, a Művészeti Tanács főtíkárárt, Genthon Istvánt, aki akkor a Szépművészeti Múzeum főigazgatója volt, Kopp Jenőt, a Fővárosi Múzeumok főigazgatóját, Pogány Ö. Gábort, a Fővárosi Képtár igazgatóját, Szőnyi Kálmánt, a Miniszteri Tanács igazgatóját, Újvári Bélát, a Képzőművészeti Főiskola tanárát, Zombori Miklóst, a Művészeti Tanács titkárárt, és Kállai Ernőt hívták meg.⁷⁴ Mindenki örömmel fogadta a felkérést, erről köszönő levelek tanúskodnak.

A szentendrei művésztelep 1945 utáni helyzetének pozitív megítéléséről tanúskodik az a levél, amelyben Kántor Andornak, az 1947. január 1-én kelt, a Vallás- és Közoktatásügyi Minisztériumhoz címzett, a telep felújításához anyagi segítséget kérő beadványára válaszolnak: „Tekintettel arra a fontos szerepre, amelyet a szentendrei művésztelep a magyar művészeti életben a múltban betöltött és fontos művészeti érdekre, amely a jövőben zavartalan működéséhez szükséges, a telep újjáépítéséhez az ügyosztály anyagi segítséget nyújt.”⁷⁵

A tények számbavételéhez itt kell megemlíteni az 1945-ben létrehozott Európai Iskolát, amelyhez több művésztelepi tag is csatlakozott, úgy mint Barcsay Jenő, Czöbel Béla, Korniss Dezső, Gadányi Jenő, Schubert Ernő. A művészcsoporthoz nevéként még a „szentendrei iskola” elnevezés is felmerült.⁷⁶ Jól ismert tény, hogy az Európai Iskolához több, szentendrei kötődésű művész tartozott (Anna Margit, Bálint Endre, Bán Béla, Szántó Piroska, Vajda Júlia), és választott elődként Vajda Lajos, Ámos Imre, Derkovits Gyula szerepelt.

Az Európai Iskola kapcsolatot tartott kortárs, rokon szellemiségű, európai modern művészekkel. Közülük Corneille és Doucet a művésztelepen is megfordult, amelyet egy 1946-ban fotóriport is megörökített.⁷⁷

⁷⁴ Egy összeírás is őrzi a neveket eredeti kézírással. A lista tartalmazza Dr. Felméri Ernő ügyvédet és Dr. Gálffy Pált, a székesfőváros jegyzőjét. SZFM Adattára. K 67.614.1/35

⁷⁵ Íratok a magyar képzőművészeti történetéhez. 2. füzet. 1946-1948. MTA. Művészettörténeti Kutatócsoport forráskiadványai. XVI. Bp. 1979. 171.

⁷⁶ György Péter - Pataki Gábor: Az Európai Iskola és az Elvont művészek csoportja. Bp. 1990. 24.

⁷⁷ Vidám élet a szentendrei művésztelepen. Színház. 1946. július Ezt a fotóriportot tévesen 1947-re datálják. A SZFT Adattárában megtalálható az újság eredeti példánya, amelyen szerepel a dátum. Corneille és Doucet látogatásáról ld. Bővebben: Verba Andrea: Csoportkép Szentendrével. i.m.76-77.

Az Európai Iskola célja a progresszív magyar művészeti élet felállítása, a modern európai áramlatok megismertetése, amelyek meghatározó előzményeként Vajda Lajos művészete és a Munka-kör tevékenysége fontos szerepet töltött be, így került sor több Vajda kiállítás megrendezésére az Iskola szervezésében.

Hamvas Béla és Kemény Katalin *Forradalom a művészetben* című könyvében is Vajda Lajos központi helyen szerepel.⁷⁸ Elemzésük alappillére, hogy bebizonyítsák Szentendre mennyire meghatározta a vajdai életmű kibontakozását: „Vajda Lajos barátai még jól emlékeznek, hogy a festő különös hangsúllyal a szentendrei festőnek nevezte magát. Ez a látszólag könnyű mondat olyan sűrű tartalmat rejt magában, amiből ki lehetne bontani nemcsak Szentendre festői jelentőségét, nemcsak Vajda művészetét, de az egész új magyar piktúra jelentőségét.”⁷⁹ Hamvas Béla és Kemény Katalin Vajdát az „igazságkeresők”, Ferenczy- Csontváry-Gulácsy vonalába illeszti.

Kállai Ernő írásainak is egyik központi alakja Vajda Lajos. Kállai szintén az Európai Iskola alapító tagja és teoretikusa volt, viszonylag hamar 1946-ban a köréje gyűlt nonfiguratív művészekkel együtt kivált a csoportból. Ekkor rendezte meg az Elvont művészek első magyarországi csoportkiállítását, amely a korszak nonfiguratív formanyelvi törekvéseit kísérte meg összefoglalni, és beilleszteni a magyar képzőművészeti életbe. A Kállai-féle bioromantika pragmatikus alakja Vajda, Martyn Ferenc és Lossonczy Tamás. Emellett azonban az „1948 – A magyar képzőművészet új irányai” című általa rendezett kiállítás is mutatta, hogy bár Kállai szószólója volt a nonfiguratív művészetnek, mégis meghívta Czöbelt, Egryt és Márffyit, mert az ő munkásságukban is meglátta az értéket.⁸⁰

A művészteleppel a kor szakirodalmá nem foglalkozott. Egyetlen említés tesz róla említést. Pogány Ö. Gábor szerint: „A nagybányai központ szolnoki, kecskeméti, szentendrei, zebegényi fiiláieli megszervezték a folytatást az első sikerek után és előkészítették a megújhódás országos szerteágazását. A szabadban való festés elterjedése rengeteget használt az üde szemlélet meghonosításának, s természetes, friss impressziók valóban sokat javítottak a közizlésen.”⁸¹

⁷⁸ Hamvas Béla – Kemény Katalin: *Forradalom a művészetben*. 1947. 2. kiadás. 57.

⁷⁹ Uo.

⁸⁰ Id. Forgács Éva bevezető tanulmányát. In Kállai Ernő: *Művészet veszélyes csillagzat alatt. Válogatott cikkek és tanulmányok*. Szerkesztette, bevezető tanulmányt írta: Forgács Éva. 1981. 23-30.

⁸¹ Pogány Ö. Gábor: *A magyar festészet forradalmái*. Ars Mundi X. Officina. É.n. (1947). 22.

Pogány Ö. Gábor könyve is tükrözi az 1945-1948 közötti művészeti életben tapasztalható liberálisabb felfogást, miszerint még minden művészeti ág, szemlélet szabad utat kap. Pogány a Mednyánszky – Derkovits – Barcsay vonal mentén látja a megújulás lehetőségét. „A stílárisk eszközök tekintetében Barcsay Jenő tette a legtöbbet, felvetette az ábrázolás valamennyi problémáját és végig nyomozott minden hiányosságát után.”⁸² Pogány Ö. Gábor több szentendrei művészt von be elemzésébe Barcsaytól Vajdáig, de mindenkit a saját egyéni festői látásmódja szerint ítél meg, tehát nem szentendrei látókörben. Pogány értelmezésében a forradalmár művészei mint ahogy Pataki Gábor megállapította „stílárisk vonatkozásoktól függetlenül az egész művészeti progressziót magukba foglalják.”⁸³ Itt szerepel többek között Czöbel, Kmetty, Paizs-Goebel, Barcsay, a forradalom örökösei között pedig Ámos, Vajda, Korniss, Szántó Piroška, Fekete Nagy Béla, Bálint, Anna Margit.

Kassák Képzőművészetünk Nagybányától – napjainkig című könyvében a nagybányai hagyományok örökségét felvállaló művészeket a festészet konzervatív szárnyaként minősíti. Véleménye szerint Nagybánya jelentőségét senki nem vitatja, de annak hagyományain túl kell lépni. Így vázol fel egy vonalat Ferenczy Károlytól, egészen a konstrukció szigorúságát alkalmazó művészekig. Így kerül megemlítésre többek között Czöbel, Kmetty, Barcsay, aki „a nagybányaiaktól származó harmadik nemzedék legmarkánsabb egyénisége.”⁸⁴ Bálint Endre pedig „annak a nemzedéknek tagja, amely pokoli tragédiákat élt át, s amely forradalmi lendülettel kívánja az új rend kialakítását.”⁸⁵

(Korábbi, 1942-ben kiadott, Vallomás tizenöt művészről című írásában is foglalkozik szentendrei művészekkel. ⁸⁶ A tizenöt művész között szerepelt Barcsay Jenő, Czöbel Béla és Perlrott Csaba Vilmos. Ezek az írások műleírások, kritikák és interjúk is egyben. Minden művész esetében végig mennek az addigi életútján megemlítve a fontosabb helyszíneket. A legszembetűnőbb Barcsayé, akinek esetében Hódmezővásárhelyt, Párizst, Olaszországot, Erdélyt is felelegetik, de sehol sem bukkan fel Szentendre.)

Pogány Ö. Gábor és Kassák közömbössége a szentendreiiségről írást talán annak tudható be, hogy összefonódott a név Nagybányával. Mind Pogány, mind Kassák a nagybányai hagyományokat továbbéltető posztnagybányaiak ellen léptek fel. Tehát az olyan elismert művész, mint Barcsay esetében jobbnak látszott kerülni a szentendreiiséget.

⁸² Pogány. i.m. 26.

⁸³ Pataki Gábor: A művészetkritika 1945-1975. kézirat.1987. Művészettörténeti Kutatócsoport Adatára. MDK-C-III. 761. 12.

⁸⁴ Kassák Lajos: Képzőművészetünk Nagybányától – napjainkig. Bp. 1947. 66.

⁸⁵ Uo.92.

⁸⁶ Kassák Lajos: Vallomás tizenöt művészről. Bp.1942.

1949 után érezhető vált a művészetpolitikai megmerevedés, minden progresszív irányzat kiszorult művészeti életből, művészeti csoportosulásokat szüntettek meg. Jellemző Pogány Ö. Gábornak a bevezető szavai Nagybánya kapcsán: „öncélúan (csak) a szín és a megvilágítás elemzésével törődtek csupán, mondanivalójuk már akkor sem akadt.”⁸⁷ A Munkácsy-hagyomány vált példaképpé, vele együtt nőtt meg a szolnoki művésztelep jelentősége.

A Szentendrei Festők Társaságát is megszüntették, bár ügyiratozása 1951-ig tartott. Igazán nem volt annyira szem előtt a szentendrei művésztelep, az ideológiai vitáktól távol a telepen tovább folyt a munka.

A Ferenczy Károly Múzeum megalapítása hozott, a művésztelep életére is hatással levő változást.

Bár 1946-ban volt egy, a szentendrei művészeket számba vevő csoportos kiállítás, amelyet a művészek maguk szerveztek. A jegyzőkönyvekből tudjuk, hogy a szentendrei polgármester felkérte a Társaságot a Szentendre Város Újjáépítési kiállításának megszervezésére. A kiállításnak más meglévő kiállítóhely hiánya miatt a szentendrei Városházának díszterme adott otthont. A kiállító művészek magját a Társaság tagjai alkották, mellettük pedig olyan vendégeket is találunk mint Perlrött Csaba Vilmos (csak 1951-ben lesz tag), Modok Mária, Gálffy Lola, Beck Judit, Modok és Gálffy szinte a kezdetektől a telep állandó vendégei, mindig is kiállítók lesznek a tárlatokon. Modok második férje Czöbel Béla, Gálffy pedig Kántor Andor felesége.

Az ötvenes évek Szentendréjét Frank János örökölte meg nemcsak korabeli írásaival, hanem évtizedekkel későbbi, az Élet és Irodalom hasábjain megjelenő sorozatával.⁸⁸

Az 1951-ben megalapított Ferenczy Károly Múzeumnak a város Fő terén álló, az egykori görögkeleti szerb főiskola épülete adott otthont, amelynek „emeleti szép három termében és a veranda világítású folyosóján” lehetett kiállításokat szervezni.”⁸⁹

1951-től, tehát a múzeum alapításától kezdve rendszeressé válnak az évenkénti „seregszemlék”, amelyek lehetőséget nyújtanak mind a művésztelepen, mind a városban alkotó művészek számára műveik bemutatására. Ebben a hősi korszakban ragadta magához a kezdeményezést a

⁸⁷ Magyar művészet 1800-tól napjainkig, Szépművészeti Múzeum, Kiállítási katalógus. 1949.

⁸⁸ Frank János: Így éltünk Szentendrán. ÉS. 1988. jan.1.5. Czöbel-kiállítás 54. ÉS. 1988. febr. 26. Subickos skatulya. ÉS.1988. máj. 27. 13., Hévvél Szentendrére. ÉS. 1988. jún. 24. Tárlataink 57. ÉS. 1988. szept. 30., Fekete libák. ÉS. 1996. szept. 13. 16.

⁸⁹ Frank János: Szentendrei tárlatok '52-'53'. Élet és Irodalom. 1988.jan.29.12.o.

gyermekkora óta városban élő Szánthó Imre grafikus-karikaturista. Agilis, jó szervező, több kiállításnak ő tervezi a katalógusát, plakátját: Ót szentendrei festő kiállítása (1952), Szentendrei festők II., III. kiállítása. (1952, 1953.) Már ezekben az években is megfigyelhető a szentendrei művésztelepek összetartozása, egyfajta közösséget ápolnak, lelki, szellemi közösséget vállalnak egymással. Például az 1952. évi Szentendrei festők II. kiállításán külön megemlékeznek a művésztelep elhunyt tagjairól, Paizs Goebel Jenőről, Rozgonyi Lászlóról és Bánáti Sverák Józsefről. Sőt, a jegyzőkönyvek tanúsága szerint a művésztelepen emléktáblát szerettek volna állítani a városban alkotó „Ferenczy Károly, Tornyai János, Fényes Adolf, Jankó János, Paizs Goebel Jenő, Vajda Lajos és Ámos Imre emlékezetére.”⁹⁰

Az 1953-as kiállításról Dobai Jenő írt kritikát, amely a Szabad Művészet 1953. évfolyamának éppen abban a számában jelenik meg, amelynek címlapján Ferenczy Károly Márciusa szerepel⁹¹. Bár az oldódás jeleként értékeljük ezt a gesztust⁹², mégis a cikk írója a szentendrei kiállítást még a korábbi művészetpolitika jegyében minősíti negatívként: „Az egységesnek mondható anyagban túlnyomó számban kisebb méretű tájképek és csendéletek láthatók: impresszionista, majd posztimpresszionista munkák, egyes kubista kísérletek, néhol kisebb igényű figurális ábrázolások is...kevésbé ismerték fel a realista ábrázolások feladatát, és így műveik eszmében szegények, kivitelezésükben ernyedtek...[a művésztelep] az elszigetelődés szellemét erősítette, és a burzsoá világ szellemében fogant művészi kísérletekhez vezetett.”⁹³

1952-ben kezdi meg munkáját Frank János művészettörténész a Ferenczy Károly Múzeumban. Segédmuzeológusi kinevezéssel érkezik Szentendre, ahol 1954-ig dolgozik. Sokat köszönhetünk neki: megérzi Szentendre atmoszféráját, és nemcsak a művészekkel, hanem a helybeliekkel való élményeit is rendkívüli érzékenységgel írja le. Írásaiból kitűnik annak felismerése, hogy nemcsak az architektúrális adottság, a földrajzi fekvés, hanem az itt élők, furcsa és mégis természetes viselkedése, emléke teszi e helyet olyan eredetivé. „Az emberek se hasonlítottak másfélékhez, a házak, a lakások sem. Voltam a szerb parókian dr. Huzsvig György ügyvédnél – Huzsvig Vazul esperes-plébános fiánál -, ahol az amúgy is értékes berendezés közt olyan kovacsoltvas ágyat láttam, ami még Obrenovics Sándor királyé volt a századvégén, gyakori vendég

⁹⁰ 1948. augusztus 15-én kelt taggyűlés jegyzőkönyve.

⁹¹ Szabad Művészet. 1953. szeptember-október.

⁹² Pataki Gábor: A művészetkritika i.m.14.

⁹³ Dobai János: A szentendrei művésztelep kiállítása. Szabad Művészet. 1953. i.m. 240-241.

voltam Milutinovics Paula sötétkék falú szobájában, elmesélte, hogy nagyapja még Széchenyi István páholyában ült az első magyar lóversenyen. Paula házát többször megfestette Barcsay.¹⁹⁴

De még mást is köszönhetnek a szentendreiek Frank Jánosnak: mindig neves művészettörténészeket hívott meg egy-egy fontosabb kiállítás megnyitó személyének: köztük Végvári Lajost, a Fővárosi Képtár igazgatóját (a Társaság tiszteletbeli tagja is egyben), Radocsay Dénest, a Szépművészeti Múzeum osztályvezetőjét, Fülep Lajos egyetemi tanárt, aki talán az egyik legnagyobb érdeklődést kiváltó kiállítást nyitotta meg.

Frank János 1954-ben nem kevesebbre vállalkozott, mint hogy felkérte Czöbel Bélát, az akkor már világhírű és Kossuth-díjas festőművészt, hogy negyedmagával állítson ki a Ferenczy Károly Múzeumban. Így került sor Czöbel Béla, Modok Mária, Ilosvai Varga István, Szántó Piroska közös kiállítására, amelyre – a visszaemlékezés szerint – „hetekig tartott még a búcsújárás, hiszen ilyesmit a fővárosban nem lehetett látni, tilos volt.”¹⁹⁵

A korszak szemléletét jól tükrözi Aradi Nóra recenziója, aki leginkább Czöbel festményeivel foglalkozik: „most még nem a mi társadalmunk művésze, mint régi barátainak többsége, akik már a szocialista építés résztvevői.”¹⁹⁶ Ilosvaival kapcsolatban is a magának való festést kritizálja: „csak saját kedvtelésére fest, visszavonultan, kialakítva a maga számára egy külön világot, hozzáférni *csak* az érzékelhető valós világból nem lehet.”¹⁹⁷

1955-ből való Frank János egyik igen önmagáért valló képleírása: a fiatal festőművész, Balogh László egyik képéről így ír: „az Őszi nap sütés egyszerű tárgya földszintes házat, tájrészletet mutat néhány fával. Ez a részlet akárhol lehetne, semmiféle külső jegy helyhez nem köti, mégis annyira szentendrei, pedig nem a város jellegzetes épületeit mutatja, hanem városszéli, falusiak házat. Szentendrei színeiben, szentendrei felfogásában, megfestésében. És érződik a magyar hagyomány: Nagybánya.”¹⁹⁸

¹⁹⁴ Frank János: Így éltünk Szentendrén. Élet és Irodalom. 1988. jan.1.4.o.

¹⁹⁵ Frank János: Czöbel Béla. Bp. Corvina. 1983.

¹⁹⁶ Aradi Nóra: Kiállítás Szentendrén. in. Szabad Művészet. VIII. évf. 1954. 374.o.

¹⁹⁷ uo.

¹⁹⁸ Frank János: Kiállítás Szentendrén. Kézirat, SZFM Adattára. K 67.6371./35

Az első igazán nagy kritikai figyelmet érdemlő csoportos kiállítás az 1956-os jubiláris kiállítás volt. 1956-ban a szentendrei városi múzeumban a Műcsarnok rendezésében került sor a szentendrei művésztelep első jubileumi kiállítására. A kiállítást is Frank János rendezte, aki akkor már a Műcsarnok munkatársa volt. Az 1956-os kiállításához katalógus is készült, a műtárgyjegyzék szerint történeti áttekintésre is kísérletet tett, hiszen nemcsak az élő művészekről kölcsönvett műveket állította ki, hanem a művésztelepen a kezdetektől alkotó művészekről is, akik közül többen ekkor már nem voltak az élők sorában. A kiállításon résztvevő művészek néhány kivételtől eltekintve valamennyien az 1951-ig működő Szentendrei Festők Társaságának tagjai voltak, akik a Társaság megszűnése után automatikusan a szentendrei művésztelep tagjaivá váltak. Aki nem kapott tagságot, mint például Tornyai János, annak dokumentálható jelenléte fűződik a művésztelephez. Itt kell megjegyezni még egy fontos adalékot. Ekkor még nem merült annyira feledésbe, hogy a művésztelep alapításának igazi dátuma 1926 volt. Mint majd látni fogjuk, későbbi jubiláris kiállítások során gyakran az 1928-as, néha az 1929-es évet veszik alapul.

Lyka Károly előszava igen szemléletesen a város leírásával kezdődik, amely minden szentendrei művészettel foglalkozó írás jellegzetessége. Ezen túlmenően a városka legfontosabb felfedezőjeként említi meg Ferenczy Károlyt, akit a művészi légkör hiánya végül elszakítja a várostól. Éppen a művészi közösség jelentősége tartja életben a művésztelepeket, mint ahogy a szentendreit is: „Sok szép munka látott itt napvilágot, s a szentendrei művésztelep már fogalomná lett.”⁹⁹

Többek között a Magyar Nemzet, a Szabad Nép és a Népszava foglalkozott a kiállítással. Mindegyik cikk jellemzője, hogy igyekeznék történeti perspektívába helyezni a kiállítás anyagát. Felsorolják az előzményeket: Jankó János, Ferenczy Károly szentendrei tartózkodását, Tornyai János ittélét. Valamennyi cikk írója bár hangsúlyozza a sokféleséget, emellett próbálják a hasonlóságot megragadni.

„A telepnek ... sohasem alakult ki határozottan kiolvasható közös stílusa... legfeljebb a színek élénksége, gazdagsága, s a belőlük áradó derű rokon a stílusukban. A vásárhelyi magányában drámái, sötét tónusú képeket festő Tornyai János palettája is kiszínesedett.”¹⁰⁰

⁹⁹ A szentendrei művésztelep jubiláris kiállítása 1926-1956. Ferenczy Károly Múzeum, Szentendre. Lyka Károly előszava. 6.

¹⁰⁰ Artner Tivadar: A szentendrei művésztelep jubiláris kiállítása. in: Szabad Nép. 1956. aug. 21. 4. o.

Noszlopi György szerint „a szentendrei jelleg ott van a képek belső tartalmában, szemléletében, alaphangjában. Ez azonban nem jelent valamiféle stílári uniformizáltságot...”¹⁰¹ Sajnos nem fejt ki jobban a kijelentését, cikke végét így zárja: „a kiállítás egészében egy erősen szubjektív, az embertől a természet felé forduló, az élet egészétől elzárkózó szemléletet mutat.”

„A művésztelep kiállítása éppen a stílustörekvések sokféleségét, a művészi ábrázolás igen eltérő, változatos kísérleteit is bizonyítja”¹⁰² - írja Aradi Nóra, de kézzel foghatóbb tényeket is felsorol: „aki itt dolgozik, többnyire tájat, kertet, csendéletet is fest.” Később így folytatja: „a művésztelep, ha ad is földrajzi környezeténél, szervezeténél fogva bizonyos meghatározott jellegű ösztönző hatást (Szentendre esetében a tájkép és a csendélet irányában): az ott készült művek jellege mégis a művészek egyéniségétől, érdeklődésétől függ.”

Egy előremutató érdekesség tűnik fel az előbb említett Noszlopi György cikkében, hiányolja azokat a szentendrei művészeket, név szerint megemlítve Vajda Lajost, akik a „szürrealizmus és más dekadens törekvések útján keresték mondanivalójuk művészi kifejezését.”¹⁰³ Ugyancsak ebben a cikkben található egy igen fontos és találó Szentendre leírás: „Szentendre titka, hogy itt a műemlékek, az ódon házak, a tradíció és az élő természet, a táj bája nem elszigetelt a mindennapi élettől. Mindezek természetes légkörben, a maguk hétköznapi egyszerűségében élnek együtt.”

Ugyanebben az évben jelent meg Lyka Károly Festészetünk a két világháború között című könyve. Ez az első olyan összefoglaló jellegű munka, amelyben Szentendre egy nagyobb korszakban kap szerepet: a történeti folyamat egy részeként jelenik meg. A nagyobb egységekre osztott könyvben Az új művészet derékhadja című részben olyan fejezetek után szerepel mint: Az új korszak festészete, Szőnyi István és köre, A Nyolcak feltámadása, Fények festője, Egry, Bernáth Aurél szinköltészete.

Lyka Károly részletesen foglalkozik Barcsay Jenő művészetével, mellette Paizs Goebel Jenő méltatása kerül a fejezetbe. Csak jegyzetanyagban tér ki a szentendrei művésztelep megalapítására. A nyolc alapító tagon kívül Diener Dénes Rudolf, Ilosvai Varga István, Gálffy Lola, Bálint Endre, Korniss Dezső, valamint Mattioni Eszter nevét említi. Ebből a felsorolásból egy név igencsak kilóg: Bálint Endre nem szerepelt eddig az időpontig szentendrei kiállításokon, az 1956-os jubileumi kiállításra sem hívták meg. Ennek oka az volt, hogy Bálint Endre nem dolgozott a művésztelepen, és nem volt tagja a SZFT-nak sem. Lykát saját, korábbi dokumentumait felhasználva hivatkozik Bálint Endre

¹⁰¹ Noszlopi György: A szentendrei művésztelep jubiláris kiállítása. in. Népszava. 1956. okt. 3.

¹⁰² Aradi Nóra: A szentendrei művésztelep jubileumi kiállítása. in. Magyar Nemzet, 1956. szept. 5.

¹⁰³ uo.

1938-as kiállítására, ahol „többnyire izbégi tájak, szentendrei városrészletek szerepeltek.”¹⁰⁴ Mattioni Eszter bár nem volt tagja a SZFT-nak, dolgozott a művésztelepen, és tartotta a kapcsolatot az ott alkotókkal. A szentendreiak közötti megemlézése annak köszönhető, hogy Lyka az ő esetében is szentendrei témájú képre hivatkozik. Korniss-sal kapcsolatban is arra az 1940. évi kiállítását hozza fel példaként, amelyen a festő „kiállított egy Szendei utcát, egy Szobám belseje című képet.”¹⁰⁵

A Lyka Károly-féle értékelés sajátossága: egyrészt történeti tényeken alapul, másrészt szubjektív. Mind az első kiadás előszavát, mind a második kiadás (1984) utószavát Körner Éva írta. A két kiadás között 28 év telt el. Ennek távlatában már jól látható az 1956-os kiadás feltételei és kultúrpolitikai célja, amelyet Körner így foglal össze második kiadás utószavában: „Lyka könyve kiadásakor a szándék világos volt: ha már a szocialista realizmus dogmatikus értelmezése megbukott, akkor jöjjön a magyar érzékiség, de semmiképpen ne az intellektuális, a jelenségek mögé tekintő művészek”.¹⁰⁶ A Gresham elveit valló Lyka könyve így jelenhetett meg abban az időszakban, amikor a Munkácsy kontra Nagybánya, Munkácsy és Nagybánya jelszavá szelődött.¹⁰⁷ Időben előreszaladva, Körner 1984-es utószavában megállapítja, hogy Lyka kizárta figyelméből az absztrakt irányzatokat, „nem vett tudomást a húszas évek aktivizmusáról, konstruktív törekvéseiről, expresszív lázadásairól, a harmincas években megfogalmazódott társadalmi programadásra vállalkozó 'szentendrei programról', holott a szentendrei művésztelep szervezeti megalakulásáról beszámol.”¹⁰⁸ Ezt a meghatározó nézőpontot jól tükrözi a két kiadás képanyaga is. Míg az első többnyire nagybányai mesterek és a Gresham-kör tagjainak képeit közli, addig a másodikban Vajda és Korniss képek zárják a képjegyzéket.

¹⁰⁴ Lyka Károly: Festészettünk a két világháború között. Visszaemlékezések 1920-1940. Bp. Corvina, 1984. (2. kiadás) 104. o.

¹⁰⁵ Uo. 104. o.

¹⁰⁶ Uo. 109. o.

¹⁰⁷ Németh Lajos: Megjegyzések képzőművésztünk helyzetéről. 1961. i.m. 207.

¹⁰⁸ Lyka: Festészettünk a két világháború között. i.m. 110. o.

V.

1956-1971.

1958-ban jelent meg A magyarországi művészet történetének II. kötete, Magyar művészet 1800-1945. között.¹⁰⁹ A négy kiadást is megélt mű második kötetének (1958., 1962., 1964., 1970.) a két világháború közötti fejezetének három megjelenése érdemleges változtatásokat tartalmazott: fokozatosan épültek bele a legújabb kutatások, feldolgozások eredményei.

Az első kiadás előszavából kiderül, hogy a tanulmányok 1953-1956 között készültek.¹¹⁰ Németh Lajos tanulmánya még az akkori szemléletet tükrözi: szentendrei művészetéről mint egy összetartozó jelenségről még nincs szó benne. „A KUT és a Gresham” című fejezetben tér ki a szentendrieiek közül először Barcsay Jenő művészetének jelentőségére, amelyet a „szerkezeti erő, a monumentalitás, a szükségszerűséget sugárzó megkomponáltság” jellemez.¹¹¹ Vele kapcsolatban tér ki a művésztelepre, ahol eleinte a „főiskolán Réti István vezetése alatt dolgozó fiatalok tömörültek.”¹¹² Németh Lajos tényszerűen megállapítja, hogy többen közülük a római iskola képviselői lettek. A telep azonban a fiatalabb, és modern szellemben dolgozó művészek fellegvára lett, és leginkább Barcsay Jenő Czöbel Béla munkásságának hatása figyelhető meg. Felsőrolásában Paizs Goebel Jenőt, Diener Dénes Rudolfot, Ilosvai Vargát és Miháltz Pált említi meg, és részletesebben elemzi Ámos Imre művészetét.

Vajda Lajos művészetének méltatása a magyarországi szürrealista, absztrakt irányzatok ismertetése között szerepel, olyan művészek társaságában mint Gadányi Jenő, Martyn Ferenc. Németh Lajos az egyik legönállóbb tehetségű szürrealista művészként tartja számon Vajdát,

¹⁰⁹ A magyarországi művészet története II. Magyar művészet 1800-1945. Első kiadás, 1958. Szerk. Zádor Anna, szerzők: Genthon István, Németh Lajos, Végvári Lajos, Zádor Anna. Németh Lajos. A két világháború közti magyar képzőművészet. 1919-1945. 369-468.o.

¹¹⁰ uo. 5. Zádor Anna előszavával.

¹¹¹ uo.450.o.

¹¹² uo. 451.o.

akinek életművéből a korai realiztikus szentendrei városképi rajzait, ikonszerű portréit és megrázó erejű, kései szürrealisztikus rajzait emeli ki.¹¹³ Anna Margit. Bálint Endre, Kornis György, Rozsda Endre munkássága tartozik még ehhez az irányzathoz.

Németh Lajos a vajdai programot még nem nevezi meg, Vajda és Szentendre kapcsolatára az említett városképeken kívül még nincs utalás.

Az 1962-es kiadás az első kiadáshoz képest nem tartalmaz számottevő változás.

Az 1964-ben megjelenő harmadik kiadásban már jóval nagyobb szerep jut Szentendre összefogó szerepére. Németh Lajos az 1956-os könyvvel azonos egységekre tagolta tanulmányát, és a szentendreak elemzésére ugyancsak „A KUT és a Gresham” című fejezetben került sor. A hazai konstruktivista törekvések ismertetése során kerül szóba a szentendrei művésztelep, amely „a harmincas évektől kezdve... vált ennek az iránynak a telephelyévé”.¹¹⁴ A művésztelep munkásságát Czöbel, Barcsay és Kmetty neve fémjelzi.

Megjelennek mellettük, tehát Szentendre körzetében „olyan fiatal művészek, akik a harmincas évek végétől kezdve mindinkább a nyugat-európai legmodernebb stílus kísérletek és a hazai tradíció ötvözésén fáradoztak, Ezek közé tartozott Ámos Imre, aki 1936-tól kezdve dolgozott Szentendrén, Vajda Lajos, Korniss Dezső stb.”¹¹⁵ Most már sor kerül egy rövid Vajda életrajz bemutatására, és hangsúlyt kap az is, hogy Szentendrén és Szigetmonostoron dolgozott, és hogy a szentendrei népművészet mellett a bizánci ikonfestészet hatással volt művészetére. „A modern ember lélektani problémáit sugalló szürrealista jelképrendszer ötvözetét kereste.”¹¹⁶ Korniss Dezsővel együtt arra törekedtek, hogy „a magyar és a szentendrei szerb népművészeti motívumok szellemét olvassa a legmodernebb stílusirányok formanyelvébe.”¹¹⁷ Bálint Endre neve is megemlítésre kerül, akinek munkássága, mint a többi absztrakt és szürrealista művészé az Európai Iskola keretében bontakozik ki.

Németh Lajos 1958-ban megjelent tanulmányát tárgyalhattam volna az előző fejezetben, hiszen Szentendréről kapcsolatban „csak” a művésztelepről esik szó az akkori kritikáknak, összefoglalóknak megfelelően. Viszont a tanulmányban az ebbe a fejezetbe való átemelését az

¹¹³ uo. 452.o.

¹¹⁴ A magyarországi művészet története II. Magyar művészet 1800-1945. 3. kiadás.1964. Szerk. Zádor Anna. 450.o.

¹¹⁵ uo.452.o.

¹¹⁶ uo. 453.o.

¹¹⁷ uo.454.o.

indokolta, hogy közvetlenül, egymás mellett lehessen összehasonlítani az ugyanannak a kötetnek három különböző kiadásában történő változásokat.

A negyedik kiadás (1970) amelynek már 1966-ban kész voltak a kéziratjai, hangsúlyosabban emelte ki Barcsay hatását: „a szentendrei művésztelep mind több tagja fordult a szerkezetes festői irányok felé, művészetükben átmenetet alkotván a posztnagybányaiak lírai természetértelmezése és a konstruktív törekvések között.”¹¹⁸ Mellettük a szentendrei fiatalok a magyar avantgarde új hullámát képviselték.

1963-ban több fontos esemény történik Szentendrén: ebben az évben Pest Megyei Tárlatok katalógusának előszavában Németh Lajos már összefoglalóan, és önállóan elemzi a szentendrei festészetet, pár hónappal később pedig Haulisch Lenke megrendezi a nagy vihart kiváltó Szentendrei tárlatot, amelyre mind a szakma, mind az érintett művészek részéről élénk reagálások születnek.

De előtte vissza kell lépni pár évet, egészen 1959-ig, mert az addigiakhoz képest egy merőben új koncepcióval rendelkező kiállításra került sor. A „Szentendrén élő festőművészek” címváltozat is jelzi, hogy kortárs anyag kerül bemutatásra, és nem a művésztelepiek állítanak ki. Ebben az időszakban már nem volt távolságtartás a művésztelep vonzáskörzetében alkotó művészek, és a városban lakók között, hiszen láttuk, hogy többek között Szántó Pirooska, Pirk János, Boromissza Tibor is megjelent korábban a kiállítók között. Soproni Sándornak, az akkori múzeumigazgatónak egy évvel később írott leveléből derül ki az „új” koncepció valódi oka, amikor szintén ebben a szellemben rendezték meg az ez évi tárlatot. Levele reagálás egy, a Magyar Rádióban elhangzott, 1960. évi kiállítás ismertetőre. A Rádióban egy elmarasztaló kritika hiányolja a kiállításról olyan művészek jelenlétét, akik a művésztelepen alkottak, köztük többek között Barcsay, Kmetty, Czöbel, Gráber, Domanovszky, Diener Dénes Rudolf, Korniss, Gadányi, Bán Béla neve hangzik el.¹¹⁹ Soproni Sándor levele elmagyarázza ennek tényleges okát: 1957-től három éven keresztül ezek a művészek elutasították a múzeum felkérését, hogy kiállítsanak, de ezt „mindhárom alkalommal megtagadták, illetve kivonták magukat a kiállításról.”¹²⁰

¹¹⁸ uo. 4. kiadás. 1970. 527.

¹¹⁹ SZFM Adattára. K 67.645.1./35

¹²⁰ SZFM Adattára. K 67.646.1./35

Az 1959-es kiállítást Haulisch Lenke rendezte, aki 1958. óta dolgozott a Ferenczy Múzeumban mint külsős munkatárs.¹²¹ Itt kell megemlíteni, és nem csak utalni arra a cikkekre, amelyet Haulisch 1991-ben írt, mert a visszaemlékezés mellett a korszak nagyon fontos dokumentuma, több, a hatvanas évek eleji helyi állapotokat megvilágító tényert tartalmaz, éppen ezért érdemesnek tartom arra, hogy többször idézzek belőle. Haulisch többek között Szentendrére kerüléséről így ír: „Soproni Sándor régész és múzeumigazgató kért arra, hogy a művészettörténésszel nem rendelkező intézmény munkájában részt vegyek, illetve a képzőművészettel kapcsolatos feladatokat végezzem. Ezt 1958-tól meg is tettem, mint a Nemzeti Galéria dolgozója. Legtöbbször vasárnap jutott erre időm, de hát olyan érdekes terület tárulkozott fel előttem, hogy nem sajnáltam rá az akkor még rövid szabad hétvégeket”

Az előbb említett problémára így reagál az 1959. évi tárlat ismertetőjében. „Köztudomású, hogy a művésztelepnek fővárosban lakó tagjai mellett ez a kis csoport csak egyik részét alkotja annak a gárdának, amely Szentendre képzőművészeti életét képviseli. Az állandóan Szentendrén lakó és a csak itt dolgozó festők munkássága között általában nincsen valamilyen körülhatárolható különbség.” A kiállításra valójában az állandóan itt lakó művészeket hívták meg, amelyen új nevek is feltűnnek: Deim Pál és Kandó Gyula.

Joggal fogalmazódik meg az a mind a mai napig oly sokszor felemlgetett kételey, hogy nemcsak az szentendrei művész, akinek a lakcíme Szentendrén van bejelentve, de láttuk, hogy a művésztelepiek nem fogadták el a meghívást a kiállításon való részvételle.

Haulisch Lenke a kiállításához kapcsolódó ismertetőjében témaválasztás és festői kifejezőmód szerint három csoportba osztja a kiállítókat: az első csoport a nagybányai hagyományokból merít (Boromissza Tibor, Onódi Béla, Szász Jenő, Gallasz Magda, Szánthó Imre), a második a lírai konstruktivizmus jellemzi és nem annyira a környező táj, hanem a régi utcaképek jellemzők témaválasztásukra (Balogh László, Deim Pál, Deli Antal, Ilosvai Varga István, Kandó Gyula), a harmadiknak pedig a magyar romantikus realizmus hagyányaiból merítő drámai hangvétel a sajátja, és egyedüli képviselője a kiállítók közül Pirk János¹²².

¹²¹ Haulisch Lenke: Szentendrei utóregések. In. Ring – Nyílt küzdőtér. 1991/32. szeptember 10. 40-41.o. Ezúton köszönöm meg Haulisch Lenkének, hogy felhívta a figyelmemet erre a cikkekre.

¹²² SZFM Adattára. K 67.647.1/35

Haulisch közös vonásként említi, hogy „a város és környéke pittoreszk szépsége” önkéntesen adódik hasonló témaválasztásul, emellett a nagyvárosokhoz való közelség, és annak kultúrájának ismerete, ugyanakkor „a vidék jótékony magányába menekülő” magatartás jellemzi festőinket.

A kiállítás ismertető mellett katalógus is készült, amelynek előszavában először jelenik meg a „szentendrei iskola” mint kifejezés, és ezért is érdemes idézni: „Az ún. 'Szentendrei iskola' immár hagyománnyá, műtörténeti jelentőségűvé, patinássá vált.” Az előszó elvontabb fogalmazásmódja az előbb idézett kiállítás ismertetővel együtt válik teljesen érthetővé, az ebből kiemelt sorok a „szentendrei iskola” Haulisch-féle értelmezésére is rávilágítanak: „Nagybányai örökséget folytató fény-árnyék festés mellett a modern képalkotás majd minden törekvését itt is megtaláljuk sajátosan helyi intonálásában...Szentendrért nem külsőséges attribútumaival próbálja megjeleníteni, hanem egy igényes, tartalmilag mélyebb, korszerűbb festői nyelven...a színek, formák mögött megbújó érzelmi és hangulati telítettség, festői igazsága teszi ízig-vérig szentendreié...Az egyes törekvéseket sehol sem öncélúság, formai játékok irányították, hanem elmélyült természet megfigyelés és - szeretet...A líraibb, atmoszférikusabb megoldások mellett egyre inkább a tömören tagolt, komponáltabb tömondatokban beszélő világos formanyelv az ideál.”

Hangsúlyozzuk, Haulisch Lenke most kortárs anyagot jellemez, amelynél többféle stílus, de azon belül is kettő az, ami jól megfigyelhető: az atmoszférikusabb vagy nevezük posztimpresszionista stílusnak és a tömörítésre való igényűnek, amelyet lírai konstruktivizmusként nevez el. Emellett a szentendrei hangulat és a természet megfigyelés, művészi korrektség, valamint a vidéki magány azok az ismertetőjegyek, amelyeket Haulisch feltétlenül fontosnak tart még kiemelni. Haulisch most ízelegeti először a szentendreiiséget, próbálja megragadni a lényegét, amely majd visszaköszön későbbi definíciókban, de olyan szempontja is van, amely el fog tűnni a későbbiekben, mint a fent említett hármas csoportosítás.

Bár Haulisch nem készít műleírást, úgy gondolom, a lírai konstruktivizmus jegyeit Balogh László és Deim Pál akkori városképein fedezhetjük fel leginkább. Felismerhető a kiinduló motívum, például egy ház, vagy városrészlet, amelyet majd lecsupasztanak vonalakra, mezőkre, redukált színekre. Berki Viola, aki rövid ideig Korniss Dezső szentendrei művésztelepi szobájában dolgozott, így emlékezett vissza az

ott ért élményeire: „Aztán ott Szentendrén láttam ezeknek a példáját: a Balogh Lacinak, a Barcsaynak, meg a Miháltzéknek. Azok ha valamit merítenek a motívumból, teljesen átírják.”¹²³

1960-ban hasonló szellemen rendezték meg, azonos címmel a Szentendrén élő képzőművészek kiállítását a kiegészítéssel, hogy a kiállítók között Remsey Iván is, illetve a szobrászművész, Szamosi Soós Vilmos, valamint Maurer Ferenc, Helm Erzsébet kerámiaművészek is szerepeltek. A két utóbbi művész Ilosvai Varga István házában berendezett kerámiaműhelyben dolgozott, még egy-két évig nevükkel találkozhatunk szentendrei tárlaton, és mivel szereplésük idényszerű volt, ezért nem vettem fel őket a dolgozat végén található táblázatba.

1961-ben megtört a jég: a művésztelepiek újra kiállítottak együtt a városlakókkal. A művésztelepiek Soproni Sándor múzeumigazgatónak címzett levélben arra kéri meg őt, hogy vegye figyelembe, hogy „a régen kialakult rendezési gyakorlat szerint azt tartjuk célravezetőnek, ha a kiállítást csak egy ember rendezi és azt egy szűkebb körű bizottság bírálja felül.”¹²⁴ Ez alapján rendezőnek Kántor Andort, illetve az utólagos egyeztetésre Ilosvai Varga Istvánt, Barcsay Jenőt és Miháltz Pált javasolják. Ebből is látszik, hogy igen kényes kérdés lehetett a rendezés a művészek körében, és első látásra úgy tűnik, hogy azt demokratikus intézményként kezelték, hiszen több művész által hozott konszenzus kellett hozzá.

A kiállítást Kampis Antal nyitotta meg, és ugyancsak ő írta a katalógus előszavát, amelyben több figyelemre méltó megjegyzés olvasható. Elemzi a művészek szentendrei kötődési formáit, témaválasztásukat és stílusjegyeiket.

Megállapítja, hogy a sokszínűség ellenére mégis van összetartó erő közöttük, és ez „a természeti világgal és a társadalommal szemben fennálló közös alaphajlandóság...Barbizon, Pont-Aven, Worpswede, Weimar és Nagybánya vajmi kevéssé tudta volna híveit e közös alaphajlandóság nélkül huzamosabban együtt tartani”.¹²⁵ A környező világról, a természetről és a társadalomról való hasonló gondolkodás az, ami összeköti őket.

Kampis azzal a gondolattal, kíváncsággal zárja előszavát, hogy Szentendre művészetének hamarosan el kell nyernie helyét a nemzeti és az egyetemes művészet történetében.

¹²³ Rozgonyi Iván: Párbeszéd művekkel. Interjúk 1955-1981. A néző mellől látó. (Berki Viola, festőművész 1966.) 42.o.

¹²⁴ SZFM Adattára. K 67.695.1/35

¹²⁵ Szentendrei festők kiállítása. 1961. aug. 13 – szept.10. SZFM. Kiállítási katalógus 4.o.

Az 1962-es kiállítási katalógus előszavában Supka Magdolna elsőként tesz kísérletet arra, hogy a művésztelepek történetében, azokkal összehasonlítva Szentendre sajátos karakterét megragadja. A nagybányai és a szolnoki művésztelepekkel összevetve megállapítja, hogy a táj élménye mindhárom esetben meghatározó, de Szentendrén az itt alkotók ezt az eredendő élményt átfogalmazzák. Haulisch Lenkéhez hasonlóan Supka szerint is a fővárostól való távolság a vidéki csendet jelenti a művészek számára, ami „a tünődés és koncentráció egyik feltétele, másrészt ez a távolság még nem jelent elszakadást a fővárosi művészi élettől.”¹²⁶

Dutka Mária kiállítási recenziójában a művésztelep munkássága egyfajta biztos állandóságot jelent „festészetünk mai problematikus helyzetében.”¹²⁷

Mint korábban szó volt róla 1963 több szempontból is kiemelkedő évszám a kiállítások történetében: időrendben először a május 1-én megnyíló Pest megyei tárlatot kell megemlíteni, amelyet minden évben különböző helyszíneken rendeztek meg. Most kilencedik alkalommal Szentendre adott otthont ennek. A kiállítást az emeli ki sorából, hogy a katalógus előszavát Németh Lajos írta, aki először elemzi történeti szempontokkal a szentendrei művészet előző évtizedeit, és helyezi el azt a huszadik századi művészet törekvései között, és ezzel együtt először jelenik meg a „szentendrei művészet” fogalma: „Szentendrén kiállítani felelősség és elkötelezettség. Lett légyen a kiállító művész budapesti, Pest megyei, avagy szentendrei lakos, ha Szentendrén állítja ki műveit, felelősséget vállal: méltó-e ahhoz a képhez, amelyet immár Szentendre neve jelent a magyar művészetben, gazdagítja-e, továbbfejleszt-e a szentendrei piktúra értékeit. Mert a 'szentendrei művészet' fogalma rang és minőség, etika és némiképp stílushovatartozás.”¹²⁸

Nemcsak a szentendrei kiállítók túlnyomó többsége miatt (a 36 kiállító közül 20 szentendrei volt), hanem a kérdés nagyságrendje miatt is a négyoldalas előszó háromnegyed része kizárólag a szentendrei művészettel foglalkozik, annak lényegét, belső tartalmát, ismertetőjegyeit

¹²⁶ Szentendrei képzőművészek kiállítása. 1962. máj. 20 – jún. 24. Kiállítási katalógus.

¹²⁷ Dutka Mária: Szentendrei művészek kiállítása. in, Magyar Nemzet, 1962. máj. 31. 4. o. „A kiállítás összhangja, a művek egymással való harmonizálása, a pillanatnyi látvány belső rendjét, a távolság törvényeit kereső konstruktív képlőfogalmazás, az egységre, az összefoglalásra való törekvés festészetünk mai problematikus helyzetében úgy állítja eléink a szentendrei művészjátszártságot, mint egy kora renaissance festőműhelyt, ahol különféle adottságú, temperamentumú művészek korunk művészi kifejezésének biztos alapjait rakták és rakják le következetes etikával. Barscay, Czöbel, Kmetty neve és művészete ma már fogalmat jelent.”

¹²⁸ IX. Pest megyei Képzőművészeti kiállítás. 1963. Szentendre. Katalógus előszó.

elemzi. Kiindulópontot Szentendre városa jelenti, amely nemcsak pusztai látvány, téma, hanem úgy, mint Tornyay Jánosnak és Koszta Józsefnek a Viharsarok, Egy Józsefnek a Balaton „ethoszt sugárzó, emberséget alakító, világszemléletet módosító erő is.”

Németh Lajos röviden áttekinti a huszadik századi magyar művészetet, amely olyan nagy, egyszerre egyetemes és nemzeti teljesítményekkel indult mint Csonatváry, a Nyolcak, Nemes Lampérth, Uitz művészete. A Tanácsköztársaság leverése ezt a nagy lendületet megtörte, és csak néhány magányos művész, köztük Derkovits és Egy nézett szembe a kor nagy kérdéseivel. Németh Lajos szerint a legjobb szentendrei művészek is ezt az utat járják. „A szentendrei művészet értéke elsősorban a modernség és a nemzeti tradíció ötvözésében, az egyetemes és a nemzeti egymástól elválaszthatatlanságának a tiszteletben tartásában, a puritán művészi etikában és az elomló festői hatások helyett a szilárd, kompozíciós, konstruktív szándék keresésében rejlik.”

Németh Lajos a következő sorrendben említi a példaként felhozott szentendrei festőket: Czöbel, Kmetty, Paizs-Goebel, Vajda, Ámos, Barcsay, akik már művészettörténeti értéket képviselnek és mellettük a többi tehetség: Szántó Piroska, Fónyi Géza, Miháltz Pál, Göllner Miklós, Pirk János és „a szentendrei stílust egyénien módoló Balogh László”. A szentendrei stílus is pontos definiálására nem került sor.

Ismerve a felsorolt művészek szentendrei kapcsolódását megállapítható, hogy Németh Lajos a harmincas-egyvenes évekbeli művészi teljesítményeket vette alapul, de figyelme kiterjedt az utána következő időszakra, így a kortárs eredményekre is.

Ugyanebben az évben az elmúlt évek rendezési gyakorlatától eltérően merőben új szempontokkal rendezte meg Haulisch Lenke a „Szentendre festészete” című kiállítást, maga a katalógus előszava is erőteljes felszólítással kezdődött: „A szentendrei festészet immár nagy tájjellegű művészeti csoportosulásaink közé nőtt, illő, hogy észrevegyük”.¹²⁹

Haulisch Lenke így emlékszik vissza a kiállítás megszületésére: „Munkámra igényt tartott Onódiné Deisinger Margit néprajzos is, aki később, Soproni Sándornak 1961-es, a Nemzeti Múzeumba távozása után vette át az intézmény vezetését, s dicséretére legyen mondvá, hogy soha, még az 1963-as 'formabontó' rendezvényemnél sem kívánt befolyásolni. Ennek a kiállításnak, amely láncreakcióként indította be a

¹²⁹ A szentendrei festészet. Kiállítási katalógus. 1963. okt. 1 – 31.

szentendrei festészet elnyomott, elhallgatott hagyományainak és élő képviselőinek előtérbe nyomulását, nem lehetett elhallgatni a jelentőségét.”¹³⁰

Miben állt a kiállítás újdonsága? Új nevek tüntek fel: kortársak és elhunytak egyaránt. A kortársak között találjuk: Bálint Endrét, Vaszkó Erzsébetet. A régiek, és egyben a művésztelepen kívül alkotók között Ámos Imre negyvenes és Vajda Lajos harmincas évekbeli műveivel találkozhatunk. Vajda Ikonos önarcképe szerepel a katalógus címlapján. A történetiséget olyan harmincas és negyvenes évekbeli munkák is jelzik, amelyeket a kiállítás rendezője Barcsay, Deli, Ilosvai Varga, Szuly Angéla, az elhunyt Paizs Goebel Jenő, illetve Rozgonyi László, Tornyai János életművéből válogatott. A többi, kortárs kiállító pedig a megszokott gyakorlatnak megfelelően elsősorban az elmúlt évek munkáiból választott. A kiállítási anyag a határozott rendezői koncepció ellenére mégis csak heterogén lett, mert nem mindenkítől került be történeti anyag, többen ragaszkodtak ahhoz, hogy a legújabb műveit mutassák be. Így is azonban megkezdődött az a folyamat, hogy az elmúlt évtizedek, a harmincas-negyvenes évek alkotásait egymás mellé helyezve lehessen azokat elemezni, értékelni.

Haulisch koncepcióját néhány pontban össze lehet foglalni. A két világháború közötti progresszív művészethez (Derkovits, Dési-Huber István) köti a szentendrei festészetet, amely túljutva az egyszerű látványon, de abból kiindulva „a látszat alatti összefüggéseket keresi... valamilyen magasabb eszmei rend érvényre juttatásának érdekében.”¹³¹ Állandó visszatérő téma a ház, fa, domb, csendéleti tárgy, csak ritkán az ember. Külső stílusjegyeit a konstruktivizmus, kubizmus, néha a szürrealizmus eredményeinek felhasználása jellemzi. Szentendrén a harmincas évektől figyelhető meg egy sajátos stílus megszületése, amely „bizonyos módosulással a mai napig magán hordja születési idejének bélyegét.” Ekkor jött létre az a közösség, amely „művészi akarásban okvetlen összetartozik, és sajátos hangot képvisel”.

Nagyon jól időzítve, a kiállítással egy időben jelent meg Haulisch tanulmánya a Művészet októberi számában „Harmincöt éves a szentendrei művésztelep” címmel.¹³¹ Haulisch itt már jóval bővebben értelmezi a szentendrei művészetet, és megtalálhatók azok a gondolatok, amelyek visszaköszönnék mind az 1964-es „vitában”, mind a kandidátusi disszertációjában.

¹³⁰ i.m. 41.o.

¹³¹ Haulisch Lenke: Harmincöt éves a szentendrei művésztelep. Művészet. 1963. október. 17.o.

Eszerint megkülönbözteti a szentendrei festészetet szűkebb és tágabb értelemben: ez utóbbiba minden, Szentendrét ábrázoló mű beletartozik. A szűkebb értelmezés pedig a sajátos, szentendrei stílusban megszületett alkotásokra vonatkozik. Először is megállapítja, hogy Szentendréhez, a városhoz a művészeket olyan lírai viszony fűzi, amelyben „van valamilyen nagybányaias”. Emellett a konstruktív képépítés az, ami leginkább Szentendre sajátja. Haulisch ennek a harmincas években létrejövő a saját megnevezése alapján „hangsúlyos szerkezetű lírai festészetnek” keresi az előzményeit és az előtérbe kerülésének okait. Haulisch szemléletbeli nyitottságára jellemző, hogy itt a római iskolázottságú művészeket (Jeges, Heintz, Rozgonyi, Bánáti Sverák) is megemlíti, mivel esetükben az itáliai reneszánsz művészet tanulmányozása a komponálás, a rajzszerkezet megértését segítette elő. Szentendrén a stílus elterjedésében azonban Barcsay Jenő a legmeghatározóbb, aki több szálon is kötődik az alföldi festészethez. Bár Rudnay tanítvány volt, és Tornyai Jánossal jó barátságot ápolt, mégis Nagy Balogh János és Nagy István munkássága áll hozzá közelebb. Az alföldiek művészetére is jellemző szerkezeti erőre Barcsay tudatosan törekedett. Ugyancsak a képépítés elterjedését erősítette a KÚT és az UME konstruktív szárnyához tartozó itt dolgozó művészek (Bálint Endre, Vörös Géza, Bene Géza, Göllner Miklós, Miháltz Pál stb.), valamint Kmetty János, aki mindvégig őrizte a Nyolcak után csatlakozó aktivisták kompozíciós igényeit, ezt erősítette Czöbel Béla is Párizsból való hazatérése után, valamint Dési Huber István és Mészáros László, akikre szintén jellemző a tudatos komponálás és az összefoglalásra való igény. Mészáros László plebejusi hangvétele a vásárhelyi művésztelepen erősödött meg, és Szentendrén kedves fogadtatásra talált.

A téma is jól körülhatárolható: a város adta látvány, elsősorban statikus utcaképek, illetve csendéletek, enteriőrök adják a motívumot. Haulisch itt kapcsolja egybe a városhoz fűződő líraiságot, és a szerkesztésre való törekvést: „E motívumok, - amikor rendkívül jól érzik magukat a lirizáló, szögletesen szerkesztő stílus ölelésében – egyszerű formájukkal és sajátos hangulatukkal maguk is erősítették e stílus alakulását.”

Haulisch bizonyos időbeli változást is megjelöl: a harmincas években szögletes, vízszintes, függőleges vonalakra épülnek a kompozíciók, az évtized végén azonban a szürrealisztikus álomvilág kerül előtérbe elsősorban Vajda és Korniss művészetében. Czöbel Béla szentendrei letelepedése, a negyvenes évekre kialakult testes, dús festésmódja hatással lehetett a kortársakra: a merev szerkezeteket gazdagabb festőiség váltotta fel vagy ellensúlyozta.

Haulisch szerint a magyar művészet progresszív törekvéseinek – a Nyolcak, alföldiek – folytatója a szentendrei festészet, ami emellett először reagált itthon a második világháború katasztrófájára. Hangsúlyozza, hogy egyetemes tér- és formaproblémákat vet fel, mégis „nemzeti festészeti hagyományokon nyugszik”.

A kiállítást igen nagy figyelem kísérte, eddig ilyen nagyszámú recenzió nem jelent még meg szentendrei tárlattal kapcsolatosan. A kiállítás fogadtatása azonban nem volt teljesen egyöntetű, ezt mutatják a napi kritikák közül a két szélsőséges pólust képviselő Miklós Pálnak kételyeit megfogalmazó és Murányi-Kovács Endrének dicsérő cikkei. A kérdés fontosságát felismerve Szabó Júlia és Körner Éva két nagyobb tanulmányban foglalkozott a kiállítás által felvetett kérdésekkel.

Miklós Pál az Élet és Irodalomban megjelenő írásában kissé szkeptikusan használja a szentendrei jelzöt. „Van egy olyan csoport is századunk művészetében, amelyet 'szentendrei festők' néven szokás emlegetni.”¹³² Ez a megfogalmazás, mint ahogy maga az író is utal rá, a szokásjogra hivatkozik, ami nem bizonyítja annak létjogosultságát. „A legkülönbözőbb eszmei és művészi célokért fáradozó festők kerültek itt együvé, csak azért, mert Szentendrén dolgoztak.” Ez mind a mai napig élő vád lehet szentendrei kiállítással kapcsolatban. Ennek ellenére Miklós Pál igyekezett összefoglalni a látottakat: Tornyai Jánost a véletlen hozta ide, Czöbélnek Szentendre csak a nyarat és a hazát jelentette. Barsay jelképezi a „szentendrei festőt”, mert képein ott van a városka egy-egy részlete, „ahogyan azokat ő látja s újra felfedezi nekünk: nem annyira színeiben, mint inkább szerkezetében”. Más a viszonya a városhoz Vajda Lajosnak. „Az ő képzeletét a város rejtett szépségei, sajátos bájú műkincei ragadták meg.” Ide sorolja Korniss Dezsőt és Bálint Endrét is. Miklós Pál végezetül a művésztelep jelentőségét reprezentáló anyagot hiányolta, a válogatás esetlegesnek tartotta. Ennek – mint ahogy láttuk – többek között az lehetett az oka, hogy az élő művészek az eddigi tárlatokhoz szokottan a legújabb műveikből adtak be képet.

Más felfogásról tanúskodik a Népszabadság kiállítási kritikája Murányi-Kovács Endre tollából. Dicsérrően szól a kiállítás rendezőjének újszerű koncepciójáról, aki „válogatásával kívánta bizonyítani, hogy van a modern magyar festészetben egy olyan csoportosulás, mely részben

¹³² Miklós Pál: Szentendrei festők tárlata. Élet és Irodalom. VII. évf. 43.sz. 1963. okt.26.

tudatosan, részben e nélkül, sajátos kifejezésmódnak, a szentendrei stílusnak a kialakításában tevékenykedett: a már elismert nagybányai, szolnoki, alföldi iskolák után közreműködésükkel létrejött egy külön stílusjegyeket felmutató szentendrei iskola.¹³³

Murányi-Kovács csoportosítja a művészeket, három nagyobb egységet különít el: a részletesebb elemzés felsorolja a konstruktivizmus (Barcsay, Kmetty, Balogh, Deim) és másik csoportként a Nyolcak „cezanne-izmusának jegyében alkotó művészeket (Perltrott Csaba Vilmos, Onódi Béla, Paizs-Goebel Jenő), illetve olyan „elvonatkoztatott szemléletű” festőket mint például Bálint Endre, Vajda Lajos, Ámos Imre, Korniss Dezső és Modok Mária. Mellettük azonban a stílusirányzatok sokféleségét még sok más művész képviseli.

Szabó Júlia tanulmánya a Művészet folyóirat 1964. februári számában jelenik meg, amelyben a szerkesztőség lehetőséget kínált fel a további hozzászólásra.¹³⁴ Erre a felhívásra csak egy szerző jelentkezett, Csorba Tibor, aki a Művészet 1966. számában mint a szentendrei művészek pályatársa vall a Szentendrén eltöltött időkről, érdemben tehát nem tartozik tárgyunkhoz.

Szabó Júlia azzal kezdi tanulmányát, hogy az 1963-i múzeumi hónap legviharosabb eseménye volt ez a kiállítás. A látogatók hiányzó neveket emlegettek, és voltak olyanok, akik egyes képeket leakasztottak volna. Mindennek oka az, hogy nem tisztázódott a szentendrei festészet fogalma.

Dicséri a rendező munkáját, mert ennek a kiállításnak a megrendezésével kezdeményezte a további kutatást, az alapos anyaggyűjtést, ami hozzáegíthet a későbbiekben egy nagy szintézist bemutató kiállításhoz. Szabó Júlia tárgyilagosan foglalja össze a tudnivalókat: sokféle irányzat volt a szentendrei művésztelepen, mégis a fiatal Barcsay Jenő munkássága, s a nevével fémjelmezhető konstruktivizmus adta meg először a szentendrei művészet jelentését, „s ha „szentendrei iskoláról” beszélünk, elsősorban az ő stílusával rokon törekvéseket, illetve az ő tanítványait értjük rajta.”¹³⁵ A harmincas évek második felében jelennek meg a telepen kívül, a városban lakó művészek, akik a szürrealizmust képviselik. Szabó Júlia ezt tartja a szentendrei festészet második korszakának, a harmadik, amely napjainkig tart, a Barcsay vonalhoz kapcsolódik, ahogyan a követők átveszik a művész stíluselemeit. A konstruktivizmusnak a másik ágát Korniss Dezső képviseli tiszta színsíkokból építkező kompozícióival. Mint láttuk Szabó Júlia ebben a tanulmányában a szentendrei stílust elsősorban Barcsay és követőinek konstruktív törekvéseivel

¹³³ Murányi-Kovács Endre: Kiállítás Szentendre festészetéről. Népszabadság. 1963. nov. 19.

¹³⁴ Szabó Júlia: A szentendrei festészet kiállítása. in. Művészet. 1964. február. 44-46.

¹³⁵ i.m. 45.o.

azonosítja. Ezzel átveszi a Haulisch-féle preferenciát, miszerint többféle irányzat létezett Szentendrén, de a konstruktivizmus - és ezt akár lírai konstruktivizmusnak, akár hangsúlyos szerkezetű lírai festészetnek nevezzük – az, ami a mai napig döntően meghatározza a szentendrei stílust. Szabó Júlia tanulmányának második részében folytatja azoknak a művészeknek a felsorolását, akik Szentendréhez kötődnek, vagy csak tartózkodási helyet jelentett számukra (a Haulisch-féle topográfiai felfogás alapján) mint például Kmetty, Czöbel vagy Tornyai esetében. Végezetül a többi kiállító művész is rövid elemzéssel megemlítsre kerül. A tanulmány jellegzetességét ez határozza meg: felsorol minden kiállító művészt, minden irányzatot, beleértve a művésztelep harmincas évek első felének neoklasszicizmusát és a posztimpressionista stílust, a különböző korszakokat egészen a jelenig. Tehát egy teljes áttekintést nyújt, ugyanakkor mégis súlypontokat ad.

Körner Éva is kritikusan, de egyben dicsérően ír a kiállításról: „Töredékességében és esetlenségében is – hogy mást ne említsünk, több számottevő művész hiányzott a kiállításról – a tárlat nagyon érdekes és izgalmas élményt nyújt.”¹³⁶ Körner Éva miután kizárta a szélsőségeket: Tornyai János és Diener-Dénes Rudolf már érett, alig alakítható szemlélettel jöttek Szentendrére, megállapítja, hogy valamennyi szentendrei művész esetében közös vonás figyelhető meg, és ez „a rendezettség, építményesség igénye a kompozícióban, vagyis a konstruktivitás. Átszövi az igény a lány, leginkább a posztimpressionizmus felé hajló műveket, csakúgy mint a különleges összefüggéseket észlelő szürrealisztikus jellegűeket.”¹³⁷

Ez teljesen összhangban van az előző évben megjelent Magyar művészet a két világháború között című kiskönyvének gondolatiságával, miszerint a tízes-húszas évek konstruktív szellemű képépítése a harmincas években tovább folytatódik Derkovits, a fiatal Vajda és Barcsay művészetében.¹³⁸ Egyetlen számottevő különbség, hogy Szentendre ebben az összefüggésben 1935-tel, Vajda Lajos életművével kerül bele Körner Éva művészettörténeti áttekintésébe olyan művészekkel együtt, akik Vajda mellett dolgoztak úgy mint Korniss, Ámos, Anna Margit, Szántó Pirokska. Sor kerül Barcsay Jenő munkásságának elemzésére is, de nem a szentendrei körben, legyen az a szentendrei művésztelep, hanem olyan művészek társaságában (Martyn Ferenc, Gadányi Jenő), akiknél a konstruktivitás mellett a természet erőinek elementáris felfogása képi

¹³⁶ Körner Éva: A szentendrei művészek kiállítása. in: Jelenkor. 1964. 7. évf. 2.sz. 164-166.o.

¹³⁷ i.m. 164.o.

¹³⁸ Körner Éva: Magyar művészet a két világháború között. Bp. Gondolat – Képzőművészeti Alap, 1963. újraközlése: Körner Éva: Avantgárd - izmusokkal és izmusok nélkül. Válogatott cikkek és tanulmányok. Szerk. Aknai Katalin, Hornyik Sándor. MTA Művészettörténeti Kutatóintézet. 2005. 109-130.

kifejezőerővé válik. Ezt szemléltetve érdemes idézni Körnertől, aki így elemzi Barcsay képeit: „A háború megrázkódásai felrúzzák e nyugalomból. Színei viharos ellentétekben csapódnak össze, akár Koszta tájain, a rend vonalai hatalmas sötét kötegekké, mély formákká válnak, amelyekkel a világos, harsogó pozitív formák küzdenek.”¹³⁹ Mindebből érzékelhető, hogy Körner Évának is volt egy preferált művészköre és irányzata. Szerinte ez a konstruktív-épitményes szemlélet a második világháború végén a magyar művészet egyik legjelentősebb megnyilvánulása volt. Mindezt megerősíti a szentendrei művészeknek az 1963-as kiállítás utánra kitágított köre, amelynek hangot is adott elemző cikkében, amelyben ő is felsorolja a kiállító művészeket és röviden utal a művésztelep történetére. Külön kezeli az általa a szentendrei festészet speciális ágának nevezett kört, amelybe Vajda, Korniss, Bálint Endre, Szántó Piroska tartozik. A kiállítás egyik érdemének ezt tartja, hogy teret adott számukra is. Már most megfogalmazódik az a gondolat, hogy ezeknek a művészeknek a város a látványon túl szellemi inspirációt is nyújt. A szentendrei festészet elemzése Körner Éva 1964-es cikkében összhangban van Németh Lajosnak szintén az ebben az évben megjelenő tanulmányával, amelyet már a fejezet elején elemeztem. Ezzel kirajzolódik háromféle felfogás: Haulisch Lenke kétféle szentendreiisége, Körner Éva szerint a mindent átfogó konstruktivitás, Németh Lajosnak pedig a konstruktív és a szürrealista felfogás kettőssége. Szerinte Szentendre nemcsak a konstruktivitás folytatója, hanem a nyugat-európai legmodernebb stílus kísérletek és a hazai tradíció ötvözésének a színtere.

Ennek a három megközelítésmódnak a természetét, kikristályosult formáját vehetjük szemügyre három olyan tanulmányban, amelyek egy időben, egy felkérésre íródtak. Haulisch Lenke erről is tesz említést visszaemlékezésében.¹⁴⁰ Az 1963-as kiállítás után Dávid Katalin, az akkori Művészettörténeti Dokumentációs Központ vezetője kérte fel Haulischot, hogy előadás keretében vólja fel, mit ért szentendrei művészetten, és ugyancsak hozzászólónak meghívta Körner Évát és Németh Lajost. Haulisch Lenke és Körner Éva tanulmánya meg is jelent a Művészettörténeti Értesítő 1965. évi 3. számában. Haulisch szerint Németh Lajos visszavonta hozzászólását a közléstől. Szerencsés módon azonban a kézirat megmaradt a Művészettörténeti Kutatóintézet Adattárában,¹⁴¹ így a három írás most együttesen elemezhető. Mindhárommal kapcsolatban megállapítható, hogy még évek múlásával is a szerzők megtartották a saját koncepciójukat, ha kiegészítéseket tettek is lényegében nem

¹³⁹ I. m. 130.

¹⁴⁰ Haulisch I. m. 40. o.

¹⁴¹ Németh Lajos tanulmánya cím nélkül. Kézirat. MDK-C-II.524/1. Verba Andrea említi a tanulmányt és röviden elemzi.

változtattak rajtuk. Példának okáért érdemes megemlíteni Körner Éva erre vonatkozó megjegyzését: 1991-ben, tehát az írás megjelenése után 26 évvel egy kiállítás kritikájában így ír: „A másik műtörténeti tévedés valami amnéziával magyarázható: Beke [László] azt írja, hogy a 'Szentendre-kérdés' mindmáig tisztázatlan. Bár nem szívesen teszem, mégis hivatkoznom kell arra, hogy megpróbáltam ezt a kérdést tisztázni, 1964-ben egy akadémiai vitán *Hozzászólás a szentendrei művészeti fogalom kérdéséhez címmel*. Téziseim nagy kavarodást váltottak ki az akadémiai nyílt ülésén, szövege pedig 1965-ben a Művészettörténeti Értesítőben meg is jelent. Publikációimban azóta is visszatértem ennek a kérdésnek további, kifinomított taglalására.”¹⁴² Az idézet magabiztos hangvételéből is kitűnik, hogy Körner kitarított saját koncepciója mellett.

Miképpen állt össze a három koncepció ?

Haulisch Lenke írásának szükségességét azzal indokolja, hogy ideje a szentendrei művészet fogalmát tisztázni, mert értelmezése gyakran helytelen. Szerinte az utolsó olyan hazai csoportosulás, amely hazai hagyományokra épül, és európai kapcsolatai ellenére is sajátosan magyar művészet. A kortárs festészetre is jellemző képépítést hangsúlyozó és a szürrealis látomásvilágú felfogás előzményét a Szentendrehez kapcsolódó művészek munkáiban találjuk meg, és ez is hozzájárul a kérdés aktualitásához. Haulisch mint ahogy az 1963-ban a Művészet hasábjain, most is megkülönböztet kétféle szentendrei kategóriát: a szűkebb és tágabb értelműt, a topográfiait és az ún. szentendrei stílusba illőt, avagy nem mind szentendrei, ami itt készült vagy témaként szerepel. Tehát hiába jelennek meg szentendrei motívumok például Jankó János vagy Ferenczy Károly egy-egy képén, ezek ennek ellenére nem tartoznak a szentendrei festészetbe. Más szóval, amin nem ismerjük fel annak a bizonyos szentendrei stílusnak az elemeit, az nem tartozik a szentendrei festészetbe. Ilyen értelemben a művésztelep sem azonosítható a szentendrei festészettel.

A szentendrei stílust meghatározza a téma, a feldolgozás és a mesterségbeli felfogásmód. A téma mindig statikus: utcakép, város mögötti domb, szobabelső, csendélet általában szűk kivágattal. Ez a motívumkincs létrehozott egy sajátos látásmódot, amelyet például Bálint Endre párizsi városképeiben fellelhetünk. Haulisch a feldolgozás módját lírai konstruktivizmusnak nevezi, amelynek kialakulására a tizes-húszas évek konstruktivizmusa éppógy hatással volt mint az európai szürrealizmus, a népművészet és a szláv ikonfestészet. Külső stílusjegyeire a merv,

¹⁴² Körner Éva: Milyenek is voltak azok a hatvanas évek ?. Art. Das Kunstmagazin. Magyar melléklet. 1991. 8.sz.8-9., 9.sz.8-9., 10.sz.8-9. újraközlése: Körner Éva: i.m. 432-441.o.440.o.

független és vízszintes formák jellemzők, hangulatában egyszerre sötét és lírai. A mesterségbeliségen talán művészi etikát ért, a művészek célja pedig a minél tömörebb, egyszerűbb visszaadás.

Haulisch úgy értelmezi és ennek megfelelően használja a szentendrei stílust, mint a konstruktivizmust, ami egyszerre külső stílusjegy, másrészt világszemlélet, világnézet. Ebbe az általa nevezett lírai konstruktivizmusba éppúgy belefér Boromisza, Barcsay, Kántor, Korniss, Vajda, Ámos, Szántó Piroska. Néhányan ugyan ide kötődnek, de nem tartoznak a szentendrei festészetbe: mint például Czöbel, Kmetty, Tornyai, mert művészetük már zárt világ volt, amikor Szentendrére jöttek.

Összefoglalóan mint láttuk Haulisch először kortárs művészekkel kapcsolatban fogalmazta meg a lírai konstruktivizmust. Munkásságuk akkori, ötvenes évek végi, hatvanas évek eleji szakaszának természetét figyelembe véve a stílusjegyek alapján alkalmazta a lírai konstruktivizmus elnevezést, de mindig is hangsúlyozta, hogy ennek előzményei a szentendrei művészetben belül a harmincas évektől kezdődően figyelhetők meg. Ezt sokáig a szerkezetet hangsúlyozó, elsősorban a Barcsay-vonalra értette, ahogyan Szabó Júlia is még ebben az értelemben használta 1964-ben.

Most, amikor a történeti anyagot is bevonta vizsgálódási körébe, felfogása jobban közelít a Körner-féle koncepcióhoz. Körnernél is mint korábban láttuk a szerkezetes-építményes komponálásmód jellemzi nemcsak a progresszív magyar, de a szentendrei művészetet is.

Körner Éva szerint Szentendrén két felfogást lehet megkülönböztetni, amely között azonban hasonlóság is van, amelyet Szentendre látványa jelent. Az egyik a látványt felbontja, újraszervezi a kép szilárd váza mentén, mint például Barcsay, Ilosvai, Kántor stb.. A másik szintén a látványból indul ki, azt szintén felbontja, szintén újraszervezi egy nem látható principiumnak alárendelve. (Vajda, Ámos, Bálint, Korniss, Szántó P.) Szentendre tárgyainak összetett szellemi tartalma van, amely csakis ide kötődik. Körner szerint ezt a szemléletmódot Szentendre ma is nyújtja. Mindkét csoportra jellemző a szellemi ellenállás, míg az elsőnél ez egy komoly etikai magatartásban nyilvánult meg, addig Vajdáék az ellenpólus megteremtésének tudatos igényével léptek fel.

Németh Lajos dolgozata lényegében két részből áll: számára nagyon fontos volt bebizonyítani, hogy az a fajta művészet, ami Szentendrén született meg, csakis itt jöhetett létre, tehát magyar, nemzeti művészet a fülep lajosi értelemben. Nemcsak ebben az írásában, hanem már az 1963-as Pest megyei tárlat katalógusának előszavában és az 1968-ban megjelenő Modern magyar művészet kötetben nagy hangsúlyt fektet arra, hogy különösen részletesen elemezze a város adottságait, látványát, kultúrtörténeti gazdagságát, és így bizonyítsa azt, hogy amit Barcsay és

Vajda alkotott, ahhoz kellett ez a szentendrei tárház. Ilyen értelemben pedig az alapító tagok neoklasszicizmusa kizárható szentendrei fogalomból, sőt még a Czobel-féle vonal posztimpreszionizmusa máshol is létre jöhetett volna. Tisztában van a fogalom alkotás, definiálás felelősségével, ezért dolgozatának bevezetőjében kitér arra, hogy „a szentendrei festészet általánosan használt, ám ugyanakkor homályosan, inkább csak érzelmileg körvonalazott fogalmába sok valóban Szentendrén létrejött mű, onnan fakadó művészettörténeti jelenség nem fér bele, azaz nem mind szentendrei az, ami szentendrei, vagy csupán akcidentálisan az.”¹⁴³

Ahhoz, hogy Szentendre egyediségét megragadhasa, összehasonlíttja a rokon jelenségekkel, a többi haza művészeleppel, iskolával: a nagybányai, vásárhelyi, alföldi, szolnoki és kecskeméti művészelepekkel. Először is a szentendrei művészet nem azonos a szentendrei művészelepen alkotók munkásságával. A nagybányai teleptől az különbözteti meg Szentendrét, hogy itt nincsen olyan vezető egyéniség mint ott volt Hollósy Simon, vagy olyan nagyhatású stílusteremtő erő, mint Ferenczy Károly volt. Nincs olyan szellemi rokonság sem, mint ami volt a plebejus szemléletű alföldieknél. Szentendrén tehát nincs sem eszmei, sem stílusbeli egység, hiszen nehéz közös nevezőt hozni „Jeges Ernő vértelen neoklasszicizmusától, Czobel posztimpreszionizmusán, Kmetty és Barcsay konstruktív szemléletű művészetén át Vajda Lajos 'pszichorealizmusáig' ahogy Kállai Ernő jellemezte Vajda művészetét.” Ezek a Németh Lajos-féle csoportosítások, azzal a különbséggel, hogy Vajda művészetét még nem a szürrealizmus elnevezéssel jelöli meg, mint ahogy majd 1968-ban teszi. (Modern magyar művészet)

Németh Lajos a szentendrei művészet fogalmából kizárja a római iskolásokat, mert véleménye szerint a város, a táj lényegéhez semmi közük nem volt. A posztimpreszionizmus szentendrei képviselői sem kötődnek annyira Szentendréhez mint a Barcsay és Vajda nevével fémjelzett irányok. Barcsay itt készen kapott formai motívumokat, képleteket, amelyek művészetét alakították, Vajda számára a város, a tárgyi motívumok jelentéstartalma, életforma sugallata az inspiráló tényező. Ezen a ponton Németh Lajos Körner Éva koncepciójával rokon.

Összefoglalóan Haulisch számára a szentendrei stílus, Körnernek a konstruktivitás, Németh Lajos számára a konstruktivitás és a szürrealizmus, valamint a nemzeti és a nemzetközi szinkronitás köré koncentrálnak a felfogások. Vajon ezek a gondolatoknak megfigyelhető-e valamilyen hatása az akkori művészeti gondolkodásra? Véleményem szerint a kor kritikusai leginkább Németh Lajos gondolatával szimpatizáltak, mivel az alkalmasnak tűnt arra, hogy a Szentendréhez kötődő összes művészt kivétel nélkül belefoglalja a szentendreiségbe. Ebbe

¹⁴³ i.m. 2.o.

belefért a körneri gondolatnak az az eleme is, hogy a tárgyaknak szellemi jelentést tulajdonítsanak, és ez alapján elemezzék a vajdai életmű örököseit. Ez a szemléletmód egészen 1969-ig megfigyelhető a csoportos kiállítások kritikáiban. Bár már az 1967-es Ámos Imre emlékkiállítása során Rózsa Gyula megosztottságot érzelt a szentendrei-kérdés felfogásában, és szimpátiát érez az olyan művészek iránt, akik szembenéztek a kor kérdéseivel. Az 1969-es Szentendrei tárlat során Perneczky Géza is háttérbe fordította addigi nézeteinek, és a posztimpresszionista stílusban alkotókat csak topográfiai alapon tartta ide tartozónak. Most már a Haulisch-féle topográfiai szelektálás is hasznosnak bizonyul. Talán ez a váltás politikai üzenetet is hordozott magában? Az tény, hogy a tárlattal szinte egyidőben került sor Vajda-emlékkiállításra Székesfehérváron, lehet, hogy ennek volt ilyen reveláló hatása?

Kömer Éva is az 1969-es székesfehérvári, a szentendrei művészetet bemutató kiállításon túlsúlyban szerepeltette Vajda és örököseinek művészetét.

Az ellenérzést kiváltó, Haulisch Lenke által rendezett kiállítást eredetileg a művésztelep fennállásának 35. évfordulója alkalmából szervezték meg, ezért is válhatott fontossá a történetiség hangsúlyozása. Az eddig megszokott éves művésztelepi kiállítások megrendezésének gyakorlatától való eltérés azonban ellenérzést váltott ki néhány művészből.

Ennek eredménye az a művésztelep több tagja által aláírt levél, amelyben azt kéri az akkori múzeumigazgatótól, hogy Haulisch Lenke többet ne kapjon megbízást szentendrei vonatkozású tárlat rendezésére, mert szerintük nem reprezentálta a „35 éves művésztelep múltját és jelenlegi törekvéseit.”¹⁴⁴ De hogy emlékszik vissza erre maga a rendező: „A telep tagjai közül a múzeum kiadványaiban azóta többször is hangot kapó Kántor Andor kardszkodott az ellen, hogy Vajdát, Ámost, Bálint Endrét és más, nem teleptagokat beveggyek a kiállításba. Barcsay Jenő külön magához kéretett, és hasonló alapállást képviselt. Én azonban a teleppel semmilyen jogi viszonyban nem álltam, s mint a Nemzeti Galéria múzeológusa, akit a kiállítás megrendezésére a szentendrei múzeum vezetője kért fel, éltem alkotói függetlenségemmel, s megragadtam az alkalmat, hogy az erre az időre előttem kirajzolódó szentendrei festészetről ne egy érdektelen, semmitmondó penzumot hozzak létre, hanem olyan gondolatokat vessék fel általa, amelyek a kutatás későbbi irányát megszabhatják.”¹⁴⁵

¹⁴⁴ „... a közelmúltban megrendezett 'Szentendrei festészet' e kiállítás, véleményünk szerint, hamis színben tüntetni fel a szentendrei festészetet és meghamisítja a 35 éves művésztelep múltját és jelenlegi törekvéseit.” SZFM K. 67.696.1/35

¹⁴⁵ i.m. 41.o.

Hogyan emlékszik vissza erre az esetre Kántor Andor, a művésztelep egyik legrégebbi tagja: „A megnyitó előtt értesültem arról, hogy a rendező a zsűri döntésének ellenére kihagyta a feleségem képeit [Gálffy Loláét]. Felháborodásomban, önhatalmúlag leakasztottam az én képeimet is. A kiállítással, ettől függetlenül, a teleptagok sem értettek egyet, és kifogásolták, hogy az évforduló ellenére olyan művészeket kevert a rendező a kiállítók közé, akiknek a Régi Művésztelephez soha, semmi közüik nem volt. Levélben kértük a Galéria főigazgatóját, Pogány Ö. Gábort, hogy, hogy az illető művészettörténész ne kapjon a jövőben szentendrei megbízást.”¹⁴⁶

Bár Pogány Ö. Gábor javasolta, hogy a „felek” vitassák meg egymás közt a nézeteltérést, erre nem került sor, és Haulisch Lenke utána évekig nem dolgozott Szentendrén. De ez nem akadályozta meg abban, hogy a kiállítást ne vigye tovább Székesfehérvárra, ahol az István király Múzeum adott otthont neki Szentendrei festészet címmel, és amelyet Pernecky Géza nyitott meg. Csak egy-két művész maradt ki a szentendrei kiállításhoz képest, sőt új taggal is bővült a mezőny, Kósza Sipos László most szerepelt először szentendrei kiállításon. Még Kántor Andor is elfogadta a meghívást, és erre már szívesen emlékszik vissza Horváth György szavait idézve: „a Magyar Nemzetben megjelent méltatása szerint 'a rendezők a nagy, közös törekvések, egyéni teljesítményekből összeálló arcát rajzolják meg', és a 'szentendrei művészet hiteles históriáját mutatják meg’”¹⁴⁷

A korrekció jegyében – hiszen az előző évi kiállítást, mint láttuk alkalmatlannak tartották arra, hogy bemutassa a telep munkáját, - az 1964-es szentendrei tárlatot megint a művésztelep fennállásának 35. évfordulójának jegyében rendezték meg. A kiállítás címe: Szentendrei festőművészek őszi tárlata. Itt jelenik meg először a tárlat kifejezés, ami a később rendszeressé váló Szentendrei tárlatokat előlegezi meg. Az, hogy újra jubilál a művésztelep annak köszönhető, hogy három évszám is – 1926, 1928, 1929 – kiindulópontként értelmezhető. 1926 – az első nyár, amelyet Szentendrén töltenek a művészek, és kimutathatóan készülnek itt festmények, amelyeket nagy érdeklődés közepette be is mutatnak, 1928 – a Szentendrei Festők Társaságának megalapítása, tehát hivatalossá válnak, 1929 – a mind a mai napig működő művésztelepre való beköltözés éve, az első szabadiskola meghirdetése és megrendezése. Az 1964. évi kiállítást beharangozó újságcikkben ki is mondják: „35 éve érkeztek falai közé az első lakók, akik közül ketten, Barcsay Jenő és Kántor Andor most is itt dolgoznak.”¹⁴⁸

¹⁴⁶ A régi művésztelep. Kántor Andor. in: A Régi Művésztelep hatvan éve 1928-1988. Szentendrei Képtár. Kiállítási katalógus. 1988-1989. 8.

¹⁴⁷ uo.

¹⁴⁸ L.I.: Körte eladó. in: Hétfői Hírek. 1964. aug.10.

A mostani kiállítás művészei a megszokottak: a művésztelpek és néhány városban lakó. A katalógus előszavában Kampis Antal lényeglátó tömörséggel így jellemzi a telep munkáját: „a barbizoni természetimádat jól megfű az átmentett nagybányai, finom naturalizmussal, de nem válik benne idegen testté a konstruktívizmus inkább értelmi igazodása sem, mint ahogyan érdekes tartóelemévé vált a népművészet, s az itthonos ikonművészet értékelését is tartalmazó, nemes indítású, modern szín-, formavilág és technika.” Kampis a festőművészek sokirányú igazodásában három jól elkülöníthető csoportosulást látott. Használta a hármas felosztást, de nem annyira stílus mint inkább felfogás értelemben. Emellett nagyon fontosnak tartotta megemlíteni azt a művészi magatartást, amely mindannyiuk sajátja, amelybe beletartozik a mesterség tisztelete, a tudás folytonos fejlesztése. Ebben a katalógusban olvashatjuk az előző záró mondataként először a kifejezést: „szentendrei művészet”. („Egyszóval művészet. Még egy szót pazarolva rá: szentendrei művészet.”)¹⁴⁹

A most már hagyományosnak mondható következő, 1965. évi szentendrei tárlaton a szokásos névsor két új taggal bővült: Hegyi Györggyel és Tóth Endrével. (Ebben az évben választották be őket teleptagnak. Hegyi korábban a telepen rendezett nyári tanfolyamok résztvevője volt.) A katalógus előszavát Német Lajos írta. A rövid írás minden kijelentése fontos, lényegbelátó, ezért is érdemes hosszabban idézni belőle. A huszadik századi magyar képzőművészetében helyezi el a szentendrei művészetet: „A harmincas években ők (a szentendrei festők) öntöttek friss vért a magyar képzőművészet vérkeringésébe. Az a forradalmi erő, a korral együtt lélegzés, amely a századelőn a Nyolcak és az aktivisták művészetében izzott, a két világháború közötti szakaszban elsősorban a szentendrei művészetben élt tovább, itt kristályosodott ki a magyar avantgárd művészet két legfontosabb ága: a magyar konstruktívizmus és a magyar szürrealizmus.”¹⁵⁰ A szentendrei művészetet (szobrászművész is szerepel közöttük, nem lehet a festészet kifejezést használni) egyszerre jellemzi a jelenre reagáló érzékenység és a tradíció tisztelete. „Épp ezért van a szentendrei művészetnek sajátos karaktere, közös szelleme. Pedig formailag igen nagy ívet fog át művészetük: a lírai posztimpreszionizmustól kezdve a szigorú konstruktív hangvételen át a lírai szürrealizmusig, az álom és a realitás birodalmát egybe mosó művészekig ugyancsak széles a skála...gyakran nem is értik meg egymást képviselőik. Mégis végső fokon együvé tartoznak, összeköti őket az a

¹⁴⁹ Szentendrei festőművészek őszi tárlata. 1964. szept. 27 – okt. 21. Kiállítási katalógus.

¹⁵⁰ Szentendrei festőművészek őszi tárlata. 1965. SZFM. Kiállítási katalógus. 5.o.

közös élmény, amely Szentendréből, a történelmi múlt sokrétűségének e csodás ötvözetéből fakad.¹⁵¹ Németh Lajos is használja a szentendrei iskola kifejezést. Legvégül utal a jelen kiállításra is, amely „mélto a szentendrei iskola múltjához”.¹⁵²

Pernecky Géza korrekt kiállítás ismertetőjében elsősorban stílusjegyek alapján csoportosítva sorolja fel a művészeket. Így a posztimpreszionista és szilárd szerkezetű tájfestés képviselőit (Göllner, Kántor, Miháltz, Onódi), a konstruktivista hagyományokat folytató Kmettyt és Barcsayt, a lírai szabadságú kolorista Czöbelt, és lírai felfogás jellemzi Szántó Piroksa és Korniss Dezső műveit. A fiatalok közül pedig kiemeli Deim Pált két nagyméretű képével és Kósza Sipos Lászlót, aki Barcsay nyomdokain halad, de attól eltérően nála „a szentendrei házfalak és figurák álomszerű puha színek közt jelennek meg.”¹⁵³

Pernecky Géza szerint Szentendrétől már elszakíthatatlan Ferenczy Károly, és a harmincas években itt alkotó antifasiszta művészek, a ma is itt alkotó Czöbel Béla („a Nyolcak utolsó és még mindig ereje teljében dolgozó veteránja”¹⁵⁴), valamint Barcsay Jenő.

Az 1966. évi kiállításon Bálint Endre új képeket állít ki (Mágikus éjjel Szentendrén, Szentendrei temetőből). A katalógus „Szentendrei művésztelep, szentendrei festészet” című előszava kitér a történelmi előzményekre a művésztelep megalapításának, majd további sorsának ismertetésére. Pernecky Géza újabb kiállítás ismertetőjében dicsőően ír a tárlatról, amelyre biztonszággal lehet ellátogatni, mert jó műveket lehet látni. „E jó művészek egymásnak adják tovább – egyre magasabb és differenciáltabb fokon – a Szentendréhez kötődő motívumokat.” „A kettősség, amely végigvonul az egész szentendrei művészetben: - a klíma és a táj álomszerű lírája, és a dolgokat elrendező értelem szigorúbb, s elvontabb fegyelműsége.”¹⁵⁵ A két pólust Czöbel zsiros és füledt atmoszférájú, illetve Kmetty csiszolt, geometrikus képei reprezentálják. Bálint Endre és Korniss Dezső művészete is ide sorolható, mindketten szentendrei motívumot dolgoztak fel. „Barcsay most kiállított képein (Emlék, Mozaikterv) továbbra is megfigyelhetjük a kompozíciók egyszerűsödését, egyre tökéletesebb összefonódását.”¹⁵⁶

¹⁵¹ uo. 6.o.

¹⁵² uo. 6-7.o.

¹⁵³ Pernecky Géza: Szentendrei őszi tárlat. in. Magyar Nemzet. 1965. okt.2.

¹⁵⁴ uo.

¹⁵⁵ Pernecky Géza: Szentendrei nyári tárlat. in. Magyar Nemzet. 1966. aug.17.

¹⁵⁶ Pernecky Géza: Szentendrei nyári tárlat. in. Magyar Nemzet. 1966. aug.17.

1966-ban kerül megrendezésre a Nemzeti Galériával közösen Vajda Lajos emlékkiállítás Passuth Krisztina rendezésében Ferenczy Károly Múzeumban. (1964-ben jelent meg Mándy Stefánia kismonográfiája.) A kiállításnak nagy sajtóvisszhangja volt, és a művészek körében is lelkes fogadtatásra talált, hiszen sokan most láttak először nagyobb kollekciót a művésztől.¹⁵⁷

Időközben a szentendrei festészet iránti érdeklődést jelezte, hogy több vidéki múzeum is szentendrei kiállítást: 1966-ban az esztergomi Balassi Bálint Múzeumban, 1967-ben a visegrádi Mátyás király Múzeum rendezésében a Salamon-toronnyban, 1969-ben a székesfehérvári István király Múzeumban, és a debreceni Déry Múzeumban.

Az 1967. évi szentendrei katalógus előszavát Körner Éva írta, a kiállítást is ő nyitotta meg. A legfrissebb műveket reflektálva megállapítja, hogy a szentendrei festészet két meghatározó irányzatából – a konstruktivizmusból és a szürrealizmusból kinőtt, pontosabban hozzászólakozott egy non-figuratív „lírai” konstruktivizmus és egy lírai-szürrealista „informale” irányzat. Az előbbihez Barcsayt, az utóbbihoz Kornisst, Modok Máriát, Tóth Endrét és Hegyi Györgyöt hozta fel példaként.¹⁵⁸

1967-ben a Ferenczy Károly Múzeumban Ámos Imre emlékkiállítást is rendeztek. Rózsa Gyula e kiállítás kapcsán tünődik el a szentendrei festészetéről. A többféle értelmezésre utal, miszerint van, aki csak Vajdát és Ámost, esetleg idevéve Kornisst, van, aki Barcsayt, esetleg még Paizs-Goebel Jenőt érti alatta.¹⁵⁹ Véleménye szerint „Szentendrén a két világháború közötti magyar művészet leghaladóbb polgári festészetét alkották.” Nem tudták magukat függetleníteni a kor ellentmondásaitól, a közelgő világegés katalizmája elől. Ez másfajta művészi magatartás volt, mint azoké, akik ettől tüntetően elfordultak.¹⁶⁰

1968-ban megint jubilál a művésztelep. Ugyanaz a kettősség figyelhető meg a résztvevők összeállításában mint 1963-ban, amikor szintén jubileumi kiállítást rendeztek. Egyrészt azok az élő művészek állítanak ki, akik az évenként szervezett kiállításokon is szerepelnek, és akik többnyire a legújabb műveiket adják be. Mellettük pedig olyan művek láthatók, amelyek nemcsak a művésztelep történetét, hanem a városban

¹⁵⁷ Néhány korabeli kritika: Szabó György: Vajda Lajos Szentendrén. Élet és Irodalom. 1966.máj.14., Murányi-Kovács Endre: Vajda Lajos emlékkiállítás Szentendrén. 1966. máj.5., Pemeiczky Géza: Vajda Lajos emlékkiállítás Szentendrén. Magyar Nemzet, 1966. ápr.26., későbbi utalás a kiállításra: Bálint Endre: Emlékezés Vajda Lajosra. Népszava. 1966. szept.7.

¹⁵⁸ Szentendrei festők őszi tárlata.1967.Vároosi Tanács. Kiállítási katalógus.

¹⁵⁹ Rózsa Gyula: Szentendrei gondolatok. 1967. aug.7.8.

¹⁶⁰ *uo.*

alkotók művészetét is reprezentálják egészen a húszas évektől napjainkig. A legkorábbi mű Barcsay Jenő 1929-ben festett Munkáslánya, de itt van 1929-ből Czimra Gyula Márciusa. Mindkét művésztől hatvanas években festett alkotás is szerepel. A művésztelep alapító tagjai is kettőt kivéve (Jeges Ernő, Rozgonyi László) képviselve vannak. A művésztelepen a húszas évek végétől vendégeskedő művész közül egyedül Czimra szerepel. A harmincas évben szintén a városban alkotó Vajda Lajos hat, Ámos Imre egy korabeli művel szerepel. Érdemes megemlíteni, bár egyetlen korabeli kritika sem említi, hogy Fekete Nagy Béla is szerepel egy 1939-es szentendrei témájú rajzzal. Anna Margittól és Bálint Endrétől hatvanas, Vajda Júliától ötvenes évekbeli képek láthatók. Kornisstól is szerepel egy korábbi, a negyvenes évekből származó festmény (Kontraszt, 1947), viszont a harmincas évekbeli szentendrei kompozícióiból nincs. Mai szemmel a válogatás esetlegesnek tűnik, hiszen hiányoznak olyan művészek, akikről tudjuk, hogy megfordultak a művésztelepen. De az esetlegesség a feldolgozottság akkori állapotát tükrözi.

A katalógus előszavában Németh Lajos a szentendrei festészetet (szobrászművész ugyanis már nem szerepel a kiállításon) sokszínűségét „bonyolult képletnek” nevezi, amelyben ugyanúgy létjogosultsága van a posztimpresszionizmus, a konstruktivizmus és a népi ihletésű szürrealizmus képviselőinek. Ez a hármas osztás köszön majd vissza a Modern magyar festészet (1968.) című összefoglaló monográfiában. Megfogalmazza azt a sokat idézett kijelentést, hogy modern magyar művészet nincs „a szentendrei művésztelep illetve iskola nélkül”. „A szentendrei festészet rangja kötelező” – a tradíció tisztelete, és a továbbélés képességének kettősége értelmezi felhívását.

A kiállítás ez alapján a hármas felosztás szerint rendeződött: volt egy Vajda, Barcsay, és egy a Czóbel terem. A „Vajda-teremben” szerepelt még: Ámos, Vajda Júlia, Anna Margit, Korniss, Szántó Piroska, Paizs Goebel Jenő, Bálint Endre. A hosszanti (átmeneti) teremben pedig az alapítók, illetve Ilosvai Varga, Deli Antal, Modok Mária és Czimra Gyula művei fogadták a látogatókat.¹⁶¹

Ugyancsak Németh Lajosnak a Magyar Hírlapban megjelent kiállítás ismertetőjében a katalógusban leírtak szerint elemzi a szentendrei festészetet, kitér a művésztelep alapításának körülményeire, ugyanakkor kiemeli a „Vajda-kört és a Barcsay körül kialakult konstruktivisták szellemű festők munkásságát.” A Vajda-kör „a szürrealizmus sajátos magyar változatát képviseli...amely a szürrealista víziókat, az asszociációs

¹⁶¹ A kiállítás részletes ismertetőjét ld. Horváth György: A szentendrei művésztelep jubileumi kiállítása. in. Magyar Nemzet. 1968. szept.24.

képeket a művészi kompozíció szigorú rendjébe foglalta. Míg a Barcsay nevével fémjelmezhető másik irány a drámai realizmus és a szigorú szerkesztőelv, a konstruktivitás páratlan egységét teremtette meg.¹⁶²

A kiállítást érintő kritikák közül Székely András írását¹⁶³ érdemes kiemelni, aki kételkedéssel fogadja a hármas felosztást. Szerinte posztimpreszionista stílusban festők közül sokan más környezetben is hasonlóan festenek ((Diener-Dénes Rudolf, Bánovszky Miklós, Pirk János). Az, ami igazán Szentendrén bontakozott ki: a szigorú konstrukció és a népi ihletésű szürrealizmus. A posztimpreszionizmus szentendrei mesterének Czöbel Bélát és Modok Máriát tartja. Szerinte a szentendrei festészet lényege: „egyszerűsége, a legtisztább, legfőbb fogalmazásra törekedni,” amelyet Barcsay és Vajda művészete példáz. A Barcsay körhöz veszi Kmetty Jánost. A fiatalok közül Barcsay nyomdokain haladó Balogh Lászlót és Deim Pált hangulatában a Vajda-teremhez kapcsolná. Bálint Endrét a Vajda örökség legmértöbb folytatójának tartja: „az ő művei testesítik meg leginkább azt az intellektuális, bonyolult és mégis egyszerű, tiszta 'szentendrei stílust'.“

Perneczky Géza szerint ez a jubileumi kiállítás „körülbelül ott folytatja a magyar művészet történetét, ahol nemzeti gyűjteményünk [Nemzeti Galéria] abbahagyja.”¹⁶⁴ Kmetty János a KUT hagyományait folytatja, Vajda, Ámos, Korniss a szentendrei folklórt, falusi barokkot és az európai szürrealizmust vegyíti, a hagyományörzők között első helyen Czöbel Béla, és a többi posztimpreszionista szerepel, Barcsay „a festészet nagy matematikusa, Bálint Endre, Szántó Piroska, Czimra, Kósza Sípós a progresszív törekvések megújítói, mint ahogy Deim és Balogh is.

Dévényi Iván mint az év legfontosabb képzőművészeti eseményéről írt ismertetőt. Nem három, hanem négy csoportba sorolta fel a művészeket: posztimpreszionista művészeket, az École de Paris-hoz közel állókat (Czöbel, Kmetty, Perltrott-Csaba, Modok, Kandó, Czimra), a konstruktivista Barcsayt és negyedikként a „legszentendreibb” stíluskört, a konstruktív-szürrealisták csoportját.¹⁶⁵

Horváth György e kiállítás kapcsán írott cikkében a szentendrei festészet folyamatosan fejlődő fogalomköréről beszél, ami annak köszönhető, hogy a szentendrei művésztelep eddigi negyven éves munkálkodása mind mai napig tart: „az itt élő, itt dolgozó művészek minden

¹⁶² Németh Lajos: A szentendrei festészet negyven éve. in. Magyar Hírlap. 1968. szept. 15. 9.o.

¹⁶³ Székely András: A szentendrei festészet negyven éve. Kiállítás a Ferenczy Károly Múzeumban. in. Népszabadság. 1968. szept. 27.

¹⁶⁴ Perneczky Géza: A szentendrei művészet. I. Élet és Irodalom. 1968. szept.28.8.

¹⁶⁵ Dévényi Iván: Jubilárius kiállítás Szentendrén. (1968.) in. Képzőművészeti Almanach. Bp. 1970. 9-11.

tárlata hoz valami újat.¹⁶⁶ Ez azért is találó megállapítás, mert benne rejlik, hogy a szentendrei festészet fogalmát a kortárs művészek munkája visszafelé is alakítja.

1969-ben rendezett tárlaton megint új nevek tűnnek fel: Sikuta Gusztáv és Ország Lilié (Ikon, Bizánc napja, 1957. Szentendre kapui, 1960.). Anna Margit és Vajda Júlia is itt van az előző évi meghívás után. Többnyire az 1968-69-ben készült festmények kerültek kiállításra. Korniss 1948-as Tücsöklakodalom című festménye most látható először Szentendrén. A katalógus kétnyelvű: magyar-angol, ami talán annak is köszönhető, hogy ekkoriban kezd megnőni az idegenforgalom Szentendrén. Előszavát Láncz Sándor írta, aki Körner Éva gondolatait adja vissza, miszerint a látványt egy szellemi univerzum kiépítésének motívumvilágaként fogják fel. A magyar és a szerb népművészet ihlető ereje, „a környező táj és város kínálta formaképletek síkravetítésének szerkezetes rendje” jellemzi. Nemzetközi áramlatokkal való hasonlóságot is felhoz, úgy mint rokonság a francia posztimpresszionizmussal, az analitikus kubizmussal, és az első világháború előtti orosz avantgárd művészettel. Ugyancsak átveszi a Körner-féle, a tárgyaknak szimbólum-értékű megjelenítését.

Perneczky Gézának a kiállítással kapcsolatos írása azonban provokatív jellegű. Előző írásaiban Szentendrét olyan helyként jellemzi, ahol mindig minőséget találhat. Most megkülönböztet kétféle szentendreiiséget. Az elsőt két alággal topográfiainak nevezi: szentendrei, aki itt él és dolgozik, és minőségben giccset termelnek, illetve aki itt él és dolgozik, és tisztas mesternek nevezhető, és posztnagybányai stílusban alkot. Ez létre jöhetne más, Dunakanyar településen is. „Szentendrei festő az, akinek munkáin az ott kialakult sajátos szemléletmód és intellektuális töltésű avantgarde hangvétel ismerhető fel. Ennek az avantgarde-nak élő hőse Czöbel, vezéralakja a halott Vajda Lajos, és küzdő harcosai az a művészkör, amelynek tagjait körülbelül az egykori európai iskola fogta össze. Csak körülbelül, hiszen ma már egy egész új nemzedék nőtt fel; örökösei ugyanennek a körnek, de nem tagjai.”¹⁶⁷ Akiket kiemelt: Korniss, Ország Lili, Czöbel, Modok, Anna Margit, Barcsay, Szántó Piroska, Vaszkó, Vajda Júlia. A fiatalokat – Deim, Balogh, Kósza Sipos – is megemlíti, de mindannyiukhoz tesz egy-egy bíráló megjegyzést. A posztnagybányai stílust pedig Kántor és Göllner képviseli, szerinte a hanyatló minőség miatt a többiek említésre sem méltóak.

¹⁶⁶ i.m.

¹⁶⁷ Perneczky Géza: Szentendre nyolcadik temploma. in. Élet és Irodalom. 1969. szept. 13.

Hasonló szellemben ír Rózsa Gyula is a Népszabadság hasábjain. Kimondja, hogy kritikája egyoldalú lesz, mert nem a kiállításról, hanem a szentendrei festészetről akar írni: „Előbb-utóbb tudomásul kell vennünk, hogy a fogalomnak csak akkor van értelme, ha arra a harmincas-negyvenes években fellendülő irányzatra vonatkoztatjuk, amely Vajda Lajos és Ámos Imre immár művészettörténeté vált munkásságával jellemezhető, annak ellenére, hogy Ferenczy Károlytól Bánáti Schwerák Józsefíg jó néhányan dolgoztak a Duna-parti kisvárosban”.¹⁶⁸ Szerinte ezeket a művészeket a „világnézeti és sorsbeli közösség”, vagyis a világféltés, az értékek, a harmónia elvesztésének tudata hozta egybe. A mai szentendrei festészetben mindmáig meghatározó élmény maradt a háború, a fasizmus emléke. Példának hozza elsőként Bálint Endrét, Szántó Piroskát, Anna Margitot, Korniss Dezsőt. A cikk írója nem akarja kihagyni Barcsay Jenőt, ezért a koncepcióhoz igazítja: „Barcsay Jenő művészete talán az egyetlen, amelyben ez a tragikumérzet csupán a tagadás tárgyaként, csak mint legyőzött ellenfél van jelen.”¹⁶⁹ A követők közé sorolja Deim Pált és Ország Lilit. A cikk írójának végső konklúziója, hogy Czöbel, Kmetty, Göllner, Ilosvai Varga, Gráber, Miháltz, Modok nem tartoznak a szentendrei festészet irányzatába. Egy új fogalma alkot: a szentendrei generáció, amelynek nélkülözhetetlen elődei Czöbel és Kmetty.

Miklós Pál kételyének ismét hangot adva, de minden egyes kiállítóművésznek kijáró elemzéssel számol be a kiállításról: a sokféleségben nem látni az iskola vagy irányzat lényegét.¹⁷⁰

1969-ben a székesfehérvári István Király Múzeum újra otthont adott egy szentendrei kiállításnak a „Huszadik század magyar művészet” sorozat részeként, amelyet immár Körner Éva rendezett. A rendező szemléletét is tükröző adat: Vajda Lajos 29, Korniss Dezső 23, Barcsay Jenő 16, Anna Margit 14, Vajda Júlia 12, Szántó Piroska 11 művel szerepelt. Körner Éva a harmincas évektől kezdődően válogatott be műveket, az említettek kivül többek között Ámos Imrétől, Czöbel Bélától, Fekete Nagy Bélától, Paizs Goebel Jentőtől, de a negyvenes-ötvenes-hatvanas évek is képviselve voltak Czimra, Deli, Göllner, Ilosvai Varga, Kósza Sipos, Tót Endre stb. képeivel. A katalógus műtárgyjejegyzéke szerint Bálint Endre nem szerepelt a kiállításon, bár a katalógus előszavában szó esik róla is. Ami újdonság: Jakovits József is szerepel 14 szoborral.

¹⁶⁸ Rózsa Gyula: 1969. szept.24.7.o.

¹⁶⁹ uo.

¹⁷⁰ Miklós Pál: Szentendrei művészet. Kritika. 1969. 12. sz. 15-17.

Körner a katalógus előszavában az 1964-es tanulmányát dolgozza át. Gondolatának gerincét az ott ismertetett kétféle csoportosulás jellemzése adja. A szentendrei művészet heterogenitása nem szólhat a gyűjtőfogalom ellen. „Feladat megtalálni, ha vannak, a differenciáltságban is az összetartó vonásokat.” Ez cseng majd vissza az 1976-ban íródott tanulmányában is (Szentendre – mint differenciált egység). Szentendre – mint már korábban láttuk – mindkét csoport számára alapvető élményt jelent, csak míg az első a látványt újraserkeszti és elsősorban formai kérdéseknek veti alá, addig a másik egy szellemi tartalom alá rendeli azt. Hangsúlyozza, hogy mindegyik csak Szentendrén kerülhetett sor, mert itt olyan tárgyi világ veszi körül az embereket, amelyben „a hagyományos és mai, keleti és nyugati elemek keveredtek olyan még meglehetősen tiszta formákban, ami csak egy lényegében paraszti életközösségekben volt lehetséges, és amely tiszta formákat alapkövekként lehetett felhasználni egy már legkevésbé sem egyszerű intellektuális-szellemi építkezéshez.”¹⁷¹

A kiállítást kísérő kritikák közül Szabadi Judit jóváhagyja Körner koncepcióját, miszerint a kétarcú, a Körner-féle felosztás szerint nagyobb hangsúlyt kapott Vajda és a köréje gyűjtött művészek csoportja¹⁷².

Szabó Júlia szubjektív válogatásként minősítette e rendezést: „A fehérvári kiállítás Szentendre legmeghökentőbb, legrejtettebb, legkevésbé esztétizáló igyekezett bemutatni.”¹⁷³

1969-ben mint már utaltunk rá, új elemet hozott a szentendrei művészet történetében: megnyílt az Új művésztelep, és elkezdik az átkeresztelt Régi Művésztelepen található épületek lebontását. Az akkori múzeumi gyűjtést jellemzi, hogy amíg Vajda Lajostól, Czöbel Bélától egyetlen alkotást sem, Barcsay Jenőtől, Paizs Goebel Jenőtől pedig még csak egy művet jegyeztek a múzeum tulajdonában, addig az Új művésztelep lakóitól már rögtön abban az évben vásárolt a múzeum (Csikszenzmihályi Róbert, Asszonyi Tamás, Ligeti Erika).

Az 1970. évi most már véglegessé váló címével a Szentendrei tárlat legújabb változása az, hogy az Új művésztelep lakói is kiállítanak: Asszonyi Tamás, Bálint Ildikó, Csikszenzmihályi Róbert, Hajdú László, Jávor Piroska, Kisfalusi Márta, Kocsis Imre, Kóka Ferenc, Ligeti Erika, Lukovitzky Endre, Gy. Molnár István, Andreas Papachristos, Rajki László, Rózsa Péter, valamint a városban lakó keramikusművész házaspár

¹⁷¹ Szentendrei művészet. Székesfehérvár. 1969. kiállítási katalógus, oldalszám nélkül.

¹⁷² Szabadi Judit: A szentendrei művészet. Kiállítás a székesfehérvári Csók István Képtárban. 1969 okt.-dec. másodközlés: Képzőművészeti Almanach.

¹⁷³ Szabó Júlia: Gondolatok a szentendrei festészeletről. A székesfehérvári múzeum szentendrei festészeti kiállítása. Jelenkor. 1970. 2.sz.461-464.

Borsódy László és Urbán Teréz, és szintén először Farkas Ádám. Heterogénebb az összkép mint valaha. Ne feledjük, a Várdombi kiállításoknak is egyre nagyobb a híre

A Szentendrei tárlaton mindenkitől csak egy mű, esetleg két-három darabos mű szerepel. Tóth Antal a Ferenczy Károly múzeum művészettörténészeként a kiállítás előszavában a kiállítás céljának a helyi művészet 1970-es állapotának a bemutatását jelöli meg, bár tudatában van a „szentendreiség” kettős jelentéstartalmával. Solymár István, a Magyar Nemzeti Galéria akkori főigazgatóhelyettese nyitotta meg a kiállítást, aki beszédében nem határolódott el az irányzatos felfogáshoz, sokkal inkább Szentendre művészetének kaleidoszkópszerűségét hangsúlyozta. Vajdával kapcsolatban is ennyit jegyez meg: „Vajda Lajos szürrealizmusa szinte lobogója lett egyes újabb tendenciáknak.”¹⁷⁴ Tágabb horizontban a szentendrei mestereken kívül számba veszi a környéket: Szőnyit Zebegényben, Gadányit Békásmegyeren, és Bene Gézát és Kassák Lajost is, akik érintkeztek a szentendrei körrel. „Szentendre ugyanakkor a főváros találkozása a kelet-európai népiséggel, s kezdettől a szemlélődés, kivonulás nagy lehetősége volt...Szentendre, ez az eleven göcpon, akkor igazi folytatója nagy hagyományainak, ha számkivetést vállalók oltalma helyett most már a képzőművészet szabad kikötőjeként írhatja be nevét korszakunk művészettörténetébe.”¹⁷⁵

A Szentendre és a kelet-európai térség összekapcsolása Körner Éva gondolatmenetét követi, amely „Szentendre és a Kelet-európai avantgarde” című írásában fogalmazódik meg.¹⁷⁶ Szentendre művészettörténeti jelentőségét nemcsak az 1935-höz köthető periódus jelenti, hanem az 1945-ös újjászületés, majd az ötvenes évek újabb fejleményei is. Vajdának a Kassák-féle Munkakörben végzett tevékenysége elengedhetetlenül fontos a szentendrei tevékenységének megértéséhez. Vajda a Munka-körrel került kapcsolatba a kelet-európai mozgalmakkal, az orosz avantgárdal. Mint ahogyan az orosz avantgárd képviselőinek is, Vajdáék figyelme a társadalmi realitásra koncentrált. Korniss számára ez 1945 után erősödik fel, amikor az újjáépítés pillanatában energiák szabadulnak fel, amelybe majd bizonytalan asszociációk vegyülnek. Körner szerint Korniss redukált szinkompozícióiban „a kelet-európai népzene kemény és aszimmetrikus ritmusa cseng...”¹⁷⁷

¹⁷⁴ SZFM Adattára. K 1191-72

¹⁷⁵ uo.

¹⁷⁶ Körner Éva: Szentendre és a Kelet-Európai avantgarde. Első közlése: In. Valóság. 1972/2., 78-89. Második közlése: In. Kritikák és képek. 1976. i.m.351-359.

¹⁷⁷ Uo. 357.

Körnernek ebben az írásában már háttérbe került a művésztelep. Mint ahogy Pataki Gábor találóan írta: Körner „határozott kézzel változtatta át a szentendrei művészet fogalmát egy több szolamú nagybányaias-párizsias kolóniáról közép-európai sorskérdések megválaszolásának színterére.”¹⁷⁸

¹⁷⁸ Pataki Gábor: Körner Éva gyűjteménye. Kieselbach Galéria. Téli képzaukió. Bp. 2005. 54.

VI.

1972-1979.

1972 után új múzeumi struktúra alakul ki Szentendrén. Nemcsak a felújított Régi Művésztelepet adják át, hanem ekkor alakul ki a mind a mai napig sokat vitatott kismúzeumi hálózat. Új szárnyat kapott a régi múzeumi épület, amelyben a Ferenczy család minden egyes tagja képviselve lett. Ennek köszönhetően változott meg a múzeum neve Ferenczy múzeumra. Az új kiállítást 1972-ben nyitották meg, egy évvel később nyílt meg a Kovács Margit Múzeum, majd 1975-ben a Czöbel, 1978-ban a Barcsay és a Kerényi, és a teljesség kedvéért 1981-ben a Kmetty, 1984-ben az Anna Margit és Ámos Imre, végül 1986-ban a Vajda Múzeum.

Az átépített Régi Művészteleplephez egy saját kiállítótermet is csatoltak, amelyben megint sor kerülhetett egy retrospektív kiállításra, hiszen lehetőség volt egy, a művésztelep eddigi működését reprezentáló összefoglalóra, címében is megnevezve: „A régi művésztelep – emlékkiállítás”. 1933-ból származnak a legkorábbi festmények, köztük Tornyai János egy, Onódi Béla három alkotása, illetve Paizs-Goebel Jenő 1934-es Szentendrei kis hidja. Majd a harmincasas éveket Diener-Dénes Rudolf, Gálffy Lola, a negyvenes éveket Barcsay, Fónyi, Gráber, Ilosvai Varga, Kántor, Korniss, Perlrott Csaba képviseli egy-egy művel, zömével azonban a hatvanas évek alkotásai szerepelnek, tehát a történetiségre való törekvés egyértelmű, a katalógus dokumentációs, illetve fotóanyagában is ez jut érvényre jut.

Tóth Antal a katalógus előszavában egységesen szemléli a telepen dolgozók, és az azzal kapcsolatot tartó, városban alkotók művészetét. Összefoglalja a szakirodalom fogalom értelmezését: kiemelve a hagyományörzés és újítás kettőségét (Németh Lajos), a látványanyag mögötti valóság megragadását (Haulisch, Körner), annak jelképszerű értelmezését, a magas fokú etikai tartást (Németh Lajos). A hagyomány kettős talajú: elsősorban Nagybánya, amelyet a francia posztimpreszionizmus ötvöz, valamint a század első két évtizedének konstruktív és aktivista művészete, „amely ...közvetlen úton jutott előbb a városban élő ... művészek körébe, majd a telepre.”¹⁷⁹ Tóth Antal megállapítása szerint

¹⁷⁹ A régi művésztelep – emlékkiállítás. 1972. Kiállítási katalógus előszó. Tóth Antal. 19.o.

szerencsés módon 1945 után a két csoport közötti szervezeti különállás megszűnt, és már nincs akadálya egységes kezelésüknek. A harmincas, negyvenes években lokális festészet jött létre egyrészt a művésztelep és a szorosabban köré tartozó művészek munkásságában. Ezt a lokális festészetet a posztimpreszionista és konstruktív törekvések jellemzik. Mivel elsősorban művésztelepi kiállításról van szó, a másik csoportosulást, tehát a Vajda-kört nem említi.

A kiállítás anyagát jó pár évtizednyi távolságból a tényekre hivatkozva talán részletezőbben válogatnánk: hiányzik az egyébként is résztvevő Barcsay, Ilosvai Varga és Korniss harmincas években festett egy-egy alkotása, ugyanígy Szuly Angélnak korai művei, hiszen ő a harmincas években a művésztelep jegyzett művészvendége volt, így jelképezve azt a társaságot, akik vendéggé fordultak meg a telepen.

A kiállítás külön érdekessége, hogy a Művésztelepi Galéria felavatását, és az abban rendezett emlékkiállítás megnyitóját Kántor Andor, a régi telepi tag tartotta. Majd ezután adták át a Török Ferenc építész tervei által újonnan megépített művésztelep 12 új műteremlakását. Kántor Andor nosztalgiával emlegeti a régi művésztelepet, még akkor is, ha nem volt olyan komfortos, mint a mostani. A réginek felejthetetlen hangulata volt: „1929-ben, egy borongós májusi délutánon tettem be a lábam először a telepre. Az ódon, kopott, sárga épületek, a hatalmas fák, a dúsán zöldellő kert hangulatát ma sem felejtettem el.”¹⁵⁰ Dr. Simó János művelődésügyi miniszterhelyettes pedig a művésztelep történetének vázlatos áttekintése mellett ellenérzését fejezte ki a szentendrei iskola az utóbbi években nyomtatásban megjelenő értelmezésének. Nem fejtette ki ezt részletesen, de feltételezzük, hogy a művésztelep jelentőségének visszaszorítására utalt, arra az álláspontra, amelyet Pernecky Géza és Rózsa Gyula korábban említett írásai közvetítettek. Göllner Miklós az 1945-46-ban újonnan beválasztottakat képviselve a művésztelep tagjai nevében mondott köszönetet és vette át az épületet.

A felsorolás szerint új tagokkal módosult a névsor: Kántor Andor, Kmetty János, Göllner Miklós, Gráber Margit, Bánovszky Miklós, Bartl József, Hegyi György, Jakuba János, Kondor Béla, Korniss Dezső, Miháltz Pál és Klimó Károly.¹⁵¹

Ettől az évtől kezdve az újonnan átépített művésztelephez épült kiállítóhely, hivatalos nevén Művésztelepi Galéria (munkanevén Kisgaléria) a Pest Megyei Múzeumok Igazgatóságának a kezelésébe csatolva hivatalos kiállítóhely lett, éves terv szerint nyíltak meg itt is a

¹⁵⁰ Kántor Andor megnyitóbeszéde. SZFM Adattár. K1579-72

¹⁵¹ Fekete Judit: Felavatták az új műteremlakásokat a szentendrei művésztelepen. 1972. júl.8.

kiállítások, a hely adottságai révén elsősorban kamarajellegű kiállításoknak biztosított helyet. Az Új Művészelepen öt éves jubileumi kiállítására is itt került sor 1974-ben.

Az 1973. évi új szerzemények listáját értelmezve kitűnik, hogy a múzeum gyorsan alkalmazkodott az új helyzethez, hiszen a szentendrei paletta egyre színesedő választékát egyformán figyelembe vette: vásárolt régi mesterektől (Ámos Imre, Perlrott Csaba Vilmos, Szobotka Imre), helyi jelentőségű festőktől (Bánáti Sverák, Onódi), a művészelepen régi és új tagjaitól (Miháلتz, Kandó, Diener Dénes, Bartl), szentendrei kötődésű, valaha a művészelepen vendégeskedő művészekről (Czimra, Kandó), illetve az Új Művészelepen néhány tagjától (Pirk, Ligeti, Kóka, Rózsa). Nem utolsósorban szerencsés módon szert tudott tenni egy-egy Czöbel, Barcsay festményre.

Az új kiállítóhely annyiban módosította az eddigi kiállítási gyakorlatot, hogy elsősorban a művészelepi tagok munkásságára koncentrált. Így történt 1974-ben a kissé didaktikus című, „Az újjáépített szentendrei Régi Művészelepen első éveiből” tárlat esetében, amely az 1971-74. közötti időszakot ölelte fel. Előszó helyett eseménynaptár rögzíti a fontosabb egyéni és csoportos kiállításokat, monográfiákat. Az 1972-ben kissé módosult névsorban szereplő Jakuba János (megh. 1974. márc.) és Kondor Béla (megh. 1972. dec.) már nincs az élők sorában. Kaponya Judit vendégként dolgozott a művészelepen.¹⁸² Mindenkitől a legújabb, a hetvenes évek elején készült művét állítottak ki.

1976-ban kerül sor 1945 után először a fővárosban, a Magyar Nemzeti Galériában egy szentendrei kiállításra, „Szentendrei művészet 1976” címmel. Mind a cím, mind a műtárgyjegyzék adatai arra utalnak, hogy a rendező Mucsi András nem történeti áttekintést kívánt adni, talán nem is értelmezni a szentendrei művészetet, hanem egyszerűen az 1976-ban

Szentendrén alkotó művészek munkásságát bemutatni. Több minden játszott közre: hat év kimaradt a szentendrei tárlatok sorából a múzeum átépítése miatt. Másrészt ez a kiállítás beleilleszkedett egy olyan sorozatba, amelynek célja régióként, illetve a fontosabb városokhoz fűződő képzőművészet bemutatása a fővárosban. Így a szentendreit megelőzte Szolnok, Hódmezővásárhely, Szeged, Pécs, Baranya és Kelet-Magyarország művészeit meginvitáló tárlata. Harmadrészt Mucsi András követni kívánta a szentendrei tárlatok gyakorlatát, miszerint az ott alkotó művészekről az elmúlt néhány, jelen esetben öt év termése kerüljön bemutatásra.

¹⁸² kiállító művészek: Balogh, Barcsay, Bartl, Bánovszky, Csik, Czöbel, Gálffy, Göllner, Gräber, Hegyi, Hlovsvai Varga, Jakuba, Kaponya, Kántor, Klimó, Kmetty, Kondor, Korniss, Miháلتz

Kivétel nélkül mindenkitől hetvenes években készült mű szerepelt. Csupán két elhunyt művész szerepelt a kiállítók között: Kmetty János (megh. 1975) és Czöbel Béla (megh. 1976), a két nagy mester. Nem csak kegyeleti okokból kerültek be a névsorba, hanem azért, mert mindketten életük végéig rendkívül aktívan dolgoztak, és utolsó műveikkel beletartoznak a hetvenes évek első felének magyar művészetébe. A rendezők elképzelése szerint kortárs anyaggal képviselték az akkori Szentendrért, mégis a borítóra egy emblemikus jellegű városkép, egy régi levelezőlap reprodukciója került. A várost ábrázolja a Bükkös patak felől, háttérben négy templomtoronnyal – a tájképfestők számára az egyik őstémával. Mucsi András szavai is megerősítik ezt az emblemikus jelleget: Szentendre művészete ma már olyan összetett, hogy „ma már csak ez a régi városkép, a földrajzi egység kapcsolja össze az itt folyó, szerteágazó művészeti életet.”¹⁸³

Három generáció tagjai vannak jelen: a legidősebb mesterek, Bánovszky Miklós, Ilosvai Varga István és Gráber Margit már 81 évesek, Korniss 68, Anna Margit 63, Bálint Endre 60 esztendő. Aztán egy nagy ugrás: a réginek számító Balogh László a 46., Deim a 44. évét tapossa. A legfiatalabbak: Kisfalusi Márta (30), Farkas Ádám (32) és Jávor Piroska (32).

Elsősorban a Régi és az Új művésztelep tagjai szerepelnek, és néhány, a városban élő, vagy ahhoz kötődő művész, akik a nyarat töltik itt, mint például Szántó Piroska. A kiállításról szóló referendumból kiderül, hogy a részvétel meghívásos volt, és a meghívott művészek azokat a műveiket küldték be, amellyel szerepelni kívántak.¹⁸⁴

Ez a kiállítás a szentendrei művészetről nem adhatott korrekt képet, mégis nagy sajtóvisszhangot kapott, és talán ez adja meg kellő jelentőségét, mert apropót adott a szakmának az újabb megszólalásra, hogy mit gondolnak a szentendrei művészetről, és még fontosabb, hogy mit gondolnak az erről szóló szakmai vitáról. Olyanok is megszólaltak, akik eddig nem vettek részt vagy kimaradtak a vitáról.

A nagy sajtóvisszhanghoz hozzájárulhatott a patinás helyszín, a Budavár, illetve a kiállítással kapcsolatos elvárások: sokan joggal hitték, hogy a Nemzeti Galéria kiállítása a szentendrei festészet árnyaltabb értelmezéséhez is hozzájárulhat.

A Szentendre értelmezés igényét Tasnádi Attila recenziója is reprezentálja. Kitér az előzményekre, Ferenczy Károly, Fényes Adolf szentendrei korszakára, az alapításra, ugyanakkor kijelenti: „a város csak a harmincas évek derekától lesz a festői látásmód fejlődésének

¹⁸³ Szentendrei művészet 1976. Kiállítási katalógus, Mucsi András előszava.

¹⁸⁴ SZFM Adattára 3274-91

művészettörténeti jelentőségű bázisává.¹⁸⁵ Szentendre olyan művészek találkozóhelyévé vált, akik világnézetileg egységes közösséget alkottak. Művészetük intellektuális hangvételű, a dolgok mélyebb értelmét kutatják. Barcsay, Vajda, Czöbel – a három emblematisz név. Vajda szürrealizmusában érzékenyen reagált a kor tragikumára. A mai Szentendrért elsősorban az elvont, absztrakt törekvések jellemzik.

Rózsa Gyula a tőle megszokott heveséssel, és jól irányzott célzásokkal kritizálta a kiállítást.¹⁸⁶ Egy dolgot figyelmen kívül hagyott: a címbe rejtett 1976-os évszám jelentését. Ő is azt várta, hogy a kiállítás hozzájáruljon a „Szentendre”-vitának ha nem is megoldásához, de legalább az egyik álláspont megerősítéséhez. Szerinte a vita a topográfiai, a kortörténeti és a stílus-tartalmi definíciók körül mozog. A kiállítás rendezői azonban ezzel nem foglalkoztak, egyszerűen lakcím alapján hívták meg a résztvevőket. „Stúdiós pályakezdő, szorgalmas középszergyártó, meghökkenítő kísérletező és korszakhatározó mester mind egyformán lett nagy művész a budapesti Szentendre kiállításon.”¹⁸⁷

Rózsa Gyula szerint maga a rendezés sem segített az eligazodásban, így jobb híján saját maga csoportosítja a következők szerint a művészeket: a nagy mesterek: Barcsay, Czöbel, Kmetty, Vajda közvetlen közeléből induló művészek: Szántó Piroska, Bálint, Korniss, Anna Margit, stílus alapján: absztrakt (Gy. Molnár, Deim, Barcsay, Csik István, Hajdú László), figuratív (Kocsis Imre, Ilosvai Varga), illetve korosztály szerint.

Hasonló szellemben fejezte ki elvárásait P. Szűcs Julianna, hogy a kiállítás pro és kontra segíthetne a „szentendreiiség” értelmezésében.¹⁸⁸ Művészettörténeti általános szkepszist említ, ami már megkérdőjelezi a kategória létjogosultságát. Ő említi először a Szentendre mítosz megjelenését, ami véleménye szerint az Európai Iskola működésének idejében alakult ki, mert Szentendre erkölcsileg tiszta maradt, és politikától mentes, nem kompromittált művészek búvóhelyévé vált. Az Európai Iskola egyet jelentett a progresszióval, és országossá szélesíthetett zászlóján két névvel, Barcsayval és Vajdával. „A Vajda-vonal és a Barcsay-vonal akkori kiiktatása a képzőművészeti életből, megnövelte a szentendrei művészet erkölcsi presztizsét.”¹⁸⁹

¹⁸⁵ Tasnádi Áttila: Kortárs szentendrei művészet. in. Népszava. 1976.máj.28.

¹⁸⁶ Rózsa Gyula: Művészek Szentendréről. Kiállítás a Nemzeti Galériában. in. Népszabadság. 1976. máj.29.7.o.

¹⁸⁷ uo.

¹⁸⁸ P. Szűcs Julianna: A Szentendre Védjegy. Gondolatok egy kiállítás után. in. Kritika. 1976/10. 7.o.

¹⁸⁹ uo.

Áttekinti, hogy kik, és milyen felfogások hullottak ki a felhozatalból: így egy idő múlva érdektelenné vált, hogy ki volt szervezőleg tagja a Szentendrei Festők Társaságának és a római iskolások, Heintz, Jeges szentendrei jelenléte sem jelentős.

P. Szűcs szerint Körner Éva Szentendre-képe tüléponált, mert csak az avantgárd törekvéseket érti benne, holott ebbe Barcsayn és Vajdán ugyanúgy beletartozik „az oldottan festő Czóbel és nyomában Mihályt meg Ilosvai Varga; a fészesen szerkesztő Kmetty és nyomában Kántor meg Göllner Miklós is.”¹⁹⁰ Szentendre ismérve évtizedeken keresztül a humanista tartalom, az európaiság és a lokálpatriotizmus különleges elegyítése. P. Szűcs szerint összezsugorították a szentendreiiség tartalmát, a fiatalok közül pedig kevés kivétellel (Deim) nemigen vitték tovább a hagyományt.

Szerinte a kiállítást is három fókusz – Barcsay, Czóbel, Komiss – köré kellett volna rendezni. Szentendre leszámolt a kurzusművészettel, amikor kicserélődött a SZFT névsora és szellemi karakterétől elszigetelte ezt az irányt.

A véleménynyilvánítás másik pólusát képviseli Láncz Sándor, akinek nevével már találkozhattunk Szentendréről kapcsolatban: ő írta az 1969. évi Szentendrei festők tárlat katalógus előszavát. Mostani cikkében ő is összefoglalja a szentendrei kérdéskört¹⁹¹. Pontosan érti a kiállítás eredeti célját, és dicsérettel ír a rendező munkájáról. A művészettörténész szakmán belüli polemian kívül több kivülálló tényre hívja fel a figyelmet: a művészek érzékenységére (aki valaha dolgozott művészek körében, az pontosan tudja, hogy ez mit jelent), az új művésztelep megalapításával olyan fiatal művészek betelepülésére, akik közül nem mindenki vállalja a szentendrei festészet hagyományait, valamint a városra jellemző zártság megszűnésére, ami az ötvenes évekre tehető. Láncz Sándor szerint a zártság tette lehetővé, hogy a látványból kiindulva egy másfajta képi világot hozzanak létre. Láncz szerint Szentendre jellege változott meg azáltal, hogy „pezsgő szellemi életet élő, gazdag múlttal rendelkező fővárosi előváros” lett¹⁹².

Számba veszi a kiállítókat, először a „régit” szentendreieket, akik megújulva szerepelnek (Anna M., Bálint, Szántó Piroska, Vajda Júlia, Barcsay). Deim Pált az, aki összeköti a régit és az újat, és aki teljességében felvállalja a szentendrei örökséget, mint ahogy teszik a fiatalok közül Klimó Károly és Kóka Ferenc a mítoszteremtésben való törekvéssel.

¹⁹⁰ uo. 7. o.

¹⁹¹ Láncz Sándor: Képzőművészeti krónika. Jelenkor. 1976.7-8.sz. 705.

¹⁹² uo. 705-706.o.

Külön szól Korniss Dezsőről és dicsőően Gy. Molnár Istvánról, akik a matematikai alapú, elvont formateremtés hívei. A szentendrei hagyományokkal való radikális szakítást Bartl József, Csik István és Kocsis Imre művészete jelenti. Új vonás Szentendrén a szobrászok jelenléte, Lánicz eredményeiket méltatja, cikke végén pedig összegez: Szentendre mai művészettörténeti szerepe: helyet adni egy sereg művészeknek, akik különbözőek, és megtalálhatók lennének az ország más pontjain, ami azt jelenti, hogy a klasszikus értelemben vett „szentendreiiség” megszűnt.

Kenessei Andrásnak, az Új Tükör olvasóinak szánt népszerűsítő, világosabb nyelvezetű cikkében van egy találó gondolat, amelyet érdemes idézni: a szentendrei művészetnek „nem alakultak ki dogmái, kánonjai, amelyek az évek múlásával egyre konzervatívabb kötöttségekkel csontosodtak volna és éppen ezért a folytonos és szüntelen megújulás korszakát él.”¹⁹³ Jellemző mint ahogy a többi írásra, hogy a szerző elsősorban az Európai Iskola tagjait sorolja fel először, utána név nélkül azokat, akik már a harmincas-egyvenes években a telepen dolgoztak, majd a fiatalokat.

Körner Éva „Szentendre - differenciált egység?” című tanulmányában reflektál a kiállításra, illetve a körülötte zajló polémiára, és felvázolja azokat a pontokat, amelyek a leghangosabban fogalmazódnak meg. Véleménye szerint nem beszélhetünk szentendrei iskoláról, mert ha Vajda, Korniss követőit vesszük ennek, akkor kirekesztődne jó néhány művész ebből a körből. Nem beszélhetünk folytonosságról sem, mert Vajdáék Szentendrére érkezésükkor a maguk útját járták, nem vállaltak közösséget Barcsay művészeivel. Nem lehet szétválasztani a konstruktív és szürrealis tendenciákat sem, mert Vajda művészetében éppúgy megvan mindkettő, mint Barcsay újabb műveiben is megfigyelhető olyan figuratív és architektonikus asszociáció, amelynek szürrealitása a fiatal Vajdához és Kornissához közelebbi.¹⁹⁴

Egy évvel később jelenik meg Haulisch összefoglaló műve, A szentendrei festészet kialakulása, története és stílusa 1945-ig.¹⁹⁵ A mű kronológiai sorrendben a város első festői, a művésztelep megalapítását, annak festői, a városban dolgozó művészeket. A könyv második fejezete a Szentendrén huzamosabb és rövidebb ideig alkotó művészeket veszi sorba, szinte kismonográfiák követik egymást. Igyekszik minden szentendrei vonatkozású festményt, kritikát számba venni. A harmadik részben pedig a szentendrei stílus jegyeit elemzi, annak európai

¹⁹³ Kenessei András: Szentendrei művészet. Kiállítás a Nemzeti Galériában. Új Tükör. 1976. júl.22.38.o.

¹⁹⁴ Körner Éva: Szentendre – differenciált egység? Művészet. 1976/1.

¹⁹⁵ Haulisch Lenke: A szentendrei festészet kialakulása, története és stílusa 1945-ig. Bp. 1977.

párhuzamait számba véve. Lényegében Haulisch alapkonceptiója az 1963-ban leírt tanulmány alapgondolatát követi a topográfiai és stílusbeli szentendreiiség szétválasztásával.

A könyvhöz Ráth Zsolt írt recenziót, és konklúziójában leszögezi, hogy az eredeti kérdésre, a szentendrei stílus mibenlétére nem adott kielégítő választ a tanulmány. Szerinte a példaként felhozott motívumhasonlóság és képszerkesztési hasonlóságok még nem merítik ki egy önálló stílus követelményeit.¹⁹⁶

Szentendrén a múzeumi feldolgozás tovább folytatódott. A gyűjteményezés már ekkor egy leendő állandó kiállítás szempontjait veszi figyelembe, most kiemelt figyelmet kapott a harmincas évektől az ötvenes évek végéig terjedő időszak termése (Paizs Goebel Jenő, Ámos Imre, Perlrott Csaba Vilmos, Diener Dénes Rudolf).

Kisebbségi visszhangot kapott az a történeti kiállítás, amely az 1978-ban, január 27-én megnyitott, és kiállítás céljára átalakított Fő téri barokk ún. „Kereskedőházban” nyílt meg. A Szentendrei Képtár nevet viselő új intézményben a Ferenczy Múzeum 17 esztendő alatt gyűjtött anyagából több mint 50 művész 150 alkotása került a közönség elé. Most vált láthatóvá a múzeum gyűjteményi koncepciója, és célja az volt, hogy huzamosabb ideig álló kiállítás keretében mutassák be a szentendrei művészet történetét.

Az eredeti elképzelés, hogy az állandó kiállításnak nevezett tárlatot minden év őszén újra megrendezzék. Most is jubileumot ülnék: 50 éves a szentendrei (Régi) Művésztelep, 1928. január 28-án irták alá Bánáti Sverák Kmetty utcai műtermében a Szentendrei Festők Társaságának Alapító Okiratát. Ebből az alkalomból jelentették meg az ugyancsak „A szentendrei festészet 50 éve” címet viselő mini könyvet 500 példányban. Szerkesztését, képeinek összeállítását ma is hasonlóképpen végeznék, mint ahogyan a kiállítás megrendezését az akkor rendelkezésre álló anyagból. A „Kereskedőház” valaha egymástól elzárt, ma már egybenyitott, de mégis különálló termeiben jól lehetett szelektálni az anyagot, amely történeti és kortárs anyagból állt. Külön szerepeltek a Régi Művésztelep alapító tagjai és későbbi tagjai, vendégművészei.

P.Szücs Julianna immár szelídebb hangon minősítette a rendezést¹⁹⁷, mert mint mondta a maga módján korábban véleményt mondott a Szentendre-kérdésben az 1976. évi Nemzeti Galéria-beli kiállítással kapcsolatban. Három Szentendrért különböztetett meg, és ez meglátszott a

¹⁹⁶ Ráth Zsolt: Haulisch L.: A szentendrei festészet kialakulása, története és stílusa 1945-ig. Művészet 1978/7. 44-45.

¹⁹⁷ P. Szücs Julianna: Szentendre – egybenyitva. Barangolás egy új képtár termeiben. in.

kiállításon is. A „hivatalos” Szentendrét, ami a hivatalosan szervezeti keretek között létezett, és nagyjából a művésztelep alkotóiból állt: a város hangulatát visszaadó mesterekből (Apáti Abkarovics, Deli, Onódi) a középmezőnyből, valamint az ettől elhajló „balosokból” és „jobbosokból”. Ez utóbbi közé tartozik a kenetes klasszicizmust képviselő Jeges és Heintz, akiknek reprezentálása csak elkülönítve elfogadható, mert P.Szűcs szerint nem tartoztak egyik Szentendréhez sem. (A római iskola című monográfiájában is igyekszik tőlük távol tartani a szentendrei illetőséget – „még ha festettek is szentendrei témájú képet”). Az un. „balosok” közé Paizs-Goebel, Czóbel, Barcsay, Ilosvai Varga, Miháltz tartozik. A második Szentendre azokból áll, akik „itt találtak otthonra, jó munkakörülményre”. Ez nagyon vegyes társaság, nagy minőségi eltérésekkel. A harmadik, pedig „amely másutt nem keletkezhetett”, Vajda és társai. Végezetül szerinte folytonosságot feltételezni ebben a Szentendre vonzáskörébe alkotó művészek társaságában csak „agyafúrt eszközökkel lehet.”¹⁹⁸

Vizsgálódásunk évében, 1979-ben még három fontos kiállításra kerül sor: a művésztelep újabb jubileumi, a szentendrei művészet történetét bemutató kiállításra, valamint az első, mai értelemben vett Szentendrei tárlatra..

A jubileumi kiállítás apropója: 70 évvel ezelőtt vették birtokba a művésztelepet. Az egyik kritika szerint ez a kiállítás „felszeletelte” Szentendrét, mivel az összképből kivonta a művésztelepet, és csak arra koncentrált, mert „túl sok valóságos szentendrei festő hiányzik. Hogy mást ne mondjunk, Vajda Lajos, aki igaz nem volt a telep ’tagja’, csak egy padláson húzta meg magát nyaranta a városban.”¹⁹⁹

A tárlat a művésztelep alapító művészei mellett régi és újabb tagokat, a telepre meghívott vendégművészeket és fiatal művésztagjait egyaránt bemutatta. Emellett megemlékezik a nemrég elhunyt Kmety Jánosról, Czóbel Béláról, Göllner Miklósról, Ilosvai Varga Istvánról, illetve az itt vendégeskedő Z. Gács Györgyről, köszönti a 70 éves Korniss Dezsőt és a 80 esztendő Miháltz Pált. Ez utóbbit úgy fejezték ki, hogy Miháltz és Z.Gács munkásságát külön teremben, illetve a pincerészben kamarajellegű kiállítással reprezentálták.

Erre a kiállításra az átfogóbb áttekintés céljából immár a Nemzeti Galériából is kölcsönöztek anyagot. Így eddig szentendrei tárlaton még nem szereplő művészek (Mattioni Eszter, Cserepes István, Hincz Gyula) is feltűntek, vagy azért mert dokumentálható jelenlétük a telepen (Mattioni Eszter, Hincz Gyula), vagy a képek szentendrei tematikája miatt (Cserepes István). Most kerültek szentendrei összefüggésben először

¹⁹⁸ Uo.

¹⁹⁹ Kiállítás Szentendrén a „régí művésztelep” jubileumára. Magyar Nemzet. 1979. júl.

bemutatásra az alapító tagok szentendrei témájú, illetve neoklasszicista felfogásban festett művei, amelyeknek bemutatását mint korábban láttuk P.Szücs a rendezés pozitívista felfogásaként minősített.

Még ugyanebben az évben elkezdődik a Szentendrei tárlat két évente való megrendezésének gyakorlata: akinek kötődése van a városhoz, beadhatja a munkáit, amelyeknek kiállításáról szakmai zsüri dönt.

Az állandó kiállítás második forgatókönyve az ígéretek szerint 1979. őszén került napvilágra. Megint a múzeum törzsanyaga jelenti a kiindulást, emellett a legújabb szerzemények is bemutatásra kerülnek, amelyek között egyaránt szerepelnek régi mesterek, és a fiatalabb művészek munkái. A kiállítás koncepciójában még mindig a jubileum hangsúlyozása szerepel, így három terebben a régi telep alapítóinak, és az elhunyt, illetve a ma is tevékenyen alkotó mesterek művei láthatók, a többiben pedig az Európai Iskola és az újabb művészeti törekvések szentendrei képviselőinek munkái kerültek bemutatásra. Új jelenség, hogy a fiatalok - elsősorban az Új Művésztelep tagjai, de ott van Csikszentmihályi és Farkas Ádám is – már „betagozódtak”.

Ezen a tárlaton teljesen új múzeum-kiállítási karakter bontakozik ki, hiszen Kántor Andortól Aknay Jánosig, Bánovszky Miklóstól Bukta Imréig terjed a névsor: itt vannak még a nagy öregek, és itt vannak a fiatalok, akik a Várdombi Szabadtéri kiállítások után kisebb-nagyobb kitérőkkel ide is, a Képtár falai közé bevonultak. Hallatlanul izgalmas új szentendrei összkép alakult ki, amit nem is annyira a fiatalok, hanem éppen hogy az „öregek” jelenléte tesz azzá. Az 1976-os Nemzeti Galéria-beli kiállításon már három generációról beszélhetünk. Itt a fiatalabbak kibővültek egy amatőr társasággal: itt van a húszas években indulók közül Onódi, Bánovszky, Gráber, Kántor és Korniss, a középnemzedékhez tartozó Balogh, Deim, Kóka, Bartl, a fiatalok körében pedig az Új Művésztelep tagjai, és egykor a Várdombi Szabadtéri tárlatok résztvevői (ef. Zámó István, Wahorn András, Aknay János, Bukta Imre, Matyófalvi Gábor, Holdas György, Dienes Gábor). A kritika kiméltelen: minőségi alapon megkülönböztet jó és rossz műveket, de azért hangsúlyozza, hogy „mindegyik generáció tagjaira a mesterség feltétlen tisztelete, a kifogástalan anyagismeret, a szakmai tisztesség jellemző.”²⁰⁰

Mint a bevezetőben említettem, ez az a kiállítás, amely immár a kiállítások szerkezetében is megváltoztatta a Szentendre összképet.

²⁰⁰ P. Szabó Ernő: Összefoglalás és ígélet. Gondolatok a Szentendrei tárlatról. In. Pest Megyei Hírlap. 1979. aug. 12.

Még sor kerül két, a szentendrei művészet történetét bemutató kiállításra 1980 és 1981-ben, mindkettőre, ahogyan ez előző kettőre is, a történeti tények számbavétele, gyűjtése és feldolgozása jellemző.

VII.

Összefoglalás

Dolgozatomban megkíséreltem összefoglalni a szentendrei művészet fogalom értelmezését mind elméleti, mind kiállítási keresztmetszetben, ez utóbbiban a helyi, szentendrei múzeum történetét belevonva.

A szentendrei művészet fogalom definiálása szorosan összefüggött a modern magyar művészet történetének felvázolásával, amelynek egyik neuralgikus pontja volt a Szentendrehez szoros szálakkal kötődő vajdai életmű rehabilitálása. Mindez csak a hatvanas évek oldottabb művészetpolitikai hátterében történhetett meg, amikor az Európai Iskola egykori tagjainak a munkássága ismét előtérbe került. Bár a huszas-harmincas években Szentendre Nagybánya örökösének minősült, mégis hangsúlyosabbá vált a Baresay-féle konstruktivista szellemiség, amelynek hatása több művész munkásságán is megfigyelhető volt.

Németh Lajos a Gresham-kör által képviselt nagybányai természetelvű fejlődésvonal mellett egy másik markáns gócpontot próbált felvázolni Szentendre segítségével, amely a Nyolcak és az aktivisták örökségéből merített. Ezzel együtt ki kellett mutatnia a magyar konstruktivizmus és szürrealizmus helyhez kötött speciális vonulatát, amely egyaránt őrizte a hazai hagyományokat, és kapcsolódni tudott a nemzetközi áramlatokhoz. A hatvanas évek művészettörténeti feladata volt a magyar szürrealizmus legalizálása is, és ehhez a vajdai életmű rehabilitálása alkalmat nyújtott.

Körner Évának a Kassák-Munka-kör-Vajda vonal felvázolása egy markánsabb, avantgárdabb szellemű, a kelet-európai törekvésekkel is párhuzamba vonható pólust jelentett. Haulisch Lenkének a sajátos szentendrei stílust feltételező koncepciója annyiban nyert létjogosultságot, hogy mind a harmincas, mind a hatvanas években valóban tetten érhető vált egy lokális stílus, amelyben a lány líraiság konstruktív felépítéssel párosult.

A szentendrei művészet fogalmának kiterjedése és a szentendrei festészet (művészet) történetének feldolgozásai annyiban eltávolodtak egymástól, hogy a történeti feldolgozások során a konstruktivizmus, és a szürrealizmus mellett a Nagybánya hagyomány újra előtérbe került.

Szentendrei összefoglaló kiállítások 1946-1979 között és kritikák

(A vastagon szedett kiállítások résztvevői szerepelnek a táblázatban)

SZFM a Szentendrei Ferenczy Múzeum rövidítése.

Szentendre Város újjáépítési kiállítása, 1946. (Szentendre Város Díszterme)

Műtárgyjegyzék.

Szentendrei művésztelep. 1951. SZFM.

Kat. Előszó n.n. műtárgyjegyzékkel

Szentendrei festők II. kiállítása. 1952.SZFM.

Kat. műtárgyjegyzékkel.

Öt szentendrei művész kiállítása (Apáti Abkarovics Béla, Balogh László, Conrad Gyula, Pirk János, Szánthó Imre).1952.SZFM.

Kat. Előszó,n.n. műtárgyjegyzékkel..

Szentendrei festők III. kiállítása. 1953. SZFM.

Kat. műtárgyjegyzékkel.

Dobay J.: A szentendrei művésztelep kiállítása. in. Szabad Művészet.1953.240.o.

Képzőművészeti Hét. 1953.

Frank J.: Képzőművészeti hét Szentendrén. in. Fegyverünk 1954.jan.1.

Frank J.: A dolgozók szájai nézték meg Szentendrén is a képzőművészeti hét keretében megrendezett kiállításokat. 1954.jan.7.

Czöbel, Ilosvai Varga, Modok, Szánthó P. 1954.SZFM.

Kat., műtárgyjegyzékkel.

Aradi Nóra: Kiállítás Szentendrén. Szabad Művészet. 1954. nov. 374-375.o.

Felszabadulási kiáll.1955.SZFM.

Frank János: Kiállításon a szentendrei múzeumban. in.Népújság 1955.jan.23

A szentendrei mt. Jubiláris kiállítása 1926-1956.1956.SZFM.

Kat. előszó: Lyka K., műtárgyjegyzékkel.

Aradi Nóra: A szentendrei művésztelep jubileumi kiállítása. in. Magyar Nemzet. 1956. szept.5.

Artner Tivadar: A szentendrei művésztelep jubiláris kiállítása. in, Szabad Nép. 1956. aug.21. 4.o.

Noszlopi György: A szentendrei művésztelep jubiláris kiállítása. in. Népszava. 1956. okt.3.

Frank: Szentendrei festők kiáll. In. Magyar Hírek, 1956.szept.9.

Szentendrén élő fm-k kiállítása (Szentendrei Kulturális Napok),1959.SZFM.

Kat. Előszó n.n. (Haulisch ?), műtárgyjejegyzékkel.

V.É.: Kiállítás Szentendrén. in. Pest Megyei Hírlap. 1959. jún.3.

Szentendrén élő képzőművészek kiáll. 1960.SZFM.

Kat. előszó (n.n.), műtárgyjejegyzékkel.

Hives László: Szentendrei képzőművészek kiállítása. in. Pest Megyei Hírlap. 1960.szept. 20.

P.I.: Jegyzetek kiállításokról. A Szentendrén élő művészek. in. Népszabadság. 1960. szept.24.

Szentendrei festők kiáll.1961.SZFM.

Kat. műtárgyjejegyzékkel. Előszó Kampis A.

Juhász Antal: Szentendrei ígézet. A szentendrei művésztelep kiállítása. in. Pest Megyei Hírlap. 1961. szept. 3.

Dunakanyar a képzőművészetben (Szentendre – Esztergom – Tata).1962.

Kat. műtárgyjejegyzékkel.

Magyar László: A Dunakanyar a képzőművészetben. in. Pest Megyei Hírlap 1962. ápr.25.

Alberti Mihály: Dunakanyar a képzőművészetben. in. Pest Megyei Hírlap 1962. júl.17.

Szentendrei képzőművészek kiáll. 1962.

Kat. műtárgyjejegyzékkel. előszó,Supka M.

Dutka Mária: Szentendrei művészek kiállítása. in. Magyar Nemzet 1962. máj.31.4.o.

Szentendre festészete. 1963. SZFM.

Kat., műtárgyjejegyzékkel. Előszó: Haulisch L.

Haulisch Lenke: Harmincöt éves a szentendrei művésztelep. In. Művészet.1963.10.17.o.

Murányi-Kovács Endre: Kiállítás Szentendre festészetéről. in. Népszabadság. 1963. okt.19.

(m.d.): Szentendrei Csipkerózsika. in. Népszav. 1963. okt.20.

(g.i.): Szentendre festészete. in. Magyar Nemzet. 1963. okt.30.

Miklós Pál: Szentendrei festők tárlata. in.Élet és Irodalom. 1963. VII.évf.43.sz. okt.26.

Dévényi István: Jelenkor. 1963. nov. 1080.o

Kömer Éva: A szentendrei művészek kiállítása. in. Jelenkor.1964.febr.165.o.

Szabó Júlia: A szentendrei festők. in. Művészet. 1964. febr.44.o.

A Múzeum új képzőművészeti szerzeményeinek bemutatója. 1964.SZFM.

Szentendrei kiáll. 1964. Székesfehérvár

Kat. Műtárgyjejegyzékkel. Bev. Haulisch .

Szentendrei festőművészek őszi tárlata. 1964.SZFM.

Kat. Műjegyzékkel. Előszó Kampis A.

- L.I.: Körte eladó. in. Hétfői Hírek. 1964.aug.10.
- Szentendrei festőművészek őszi tárlata.1965.SZFM.**
 Kat. műjegyzékkel. Előszó Németh Lajos
 Permeczy Géza: Szentendrei őszi tárlat. in. Magyar Nemzet. 1965. okt.2.4.o.
 n.n.Helyi művészek őszi tárlata. in.Vigilia.1965.dec.761.o.
- Szentendrei festőművészek nyári tárlata.1966.SZFM.**
 Kat.műjegyzékkel, előszó (n.n.)
 Permeczy Géza: Szentendrei nyári tárlat.in. Magyar Nemzet.1966.aug.17.
- Szentendrei Festők Tárlata. 1966. Balassa Bálint Múzeum. Esztergom.
 Kat.bev.Mucsi A.
 Dévényi Iván: Kiállítás Esztergomban szentendrei festők munkáiból. Művészet. 1966. dec. 48.
 FM új képzőművészeti szerzeményei. 1967. SZFM.
- Szentendrei festők őszi tárlata.1967.Városi Tanács.**
 Kat.műjegyzékkel. Előszó Körner Éva
 Horváth György: A szentendrei festők őszi tárlata.in.Magyar Nemzet. 1967.okt.10.4.o.
 A múzeum új képzőművészeti szerzeményei.1967. SZFM. Kat. műjegyzékkel.
- Szentendrei festészet negyven éve 1928-1968. 1968. SZFM**
 Kat. műjegyzékkel. Előszó Németh Lajos.
 Székely András: A szentendrei festészet 40 éve. in. Népszabadság.1968. szept.27.
 Horváth György: A szentendrei művésztelep jubileumi kiállítása. in. Magyar Nemzet.1968.szept.24.
 Németh Lajos: A szentendrei festészet negyven éve. in. Magyar Hírlap. 1968.szept.15.9.o.
 Németh Lajos: Forty years of painting at Szentendre. The New Hungarian Quarterly. 1968. No.33. 191-194.
 Permeczy Géza: A szentendrei művészet. in. Élet és Irodalom. 1968.szept.28.8.o.
 Haulisch Lenke: Szentendrei festők kiállítása. in.Művészet.1968.jan.38.o.
 Dévényi Iván: Jubiláris kiállítás Szentendrén.1968. szept. másodközlés: Képzőművészeti Almanach. Bp.1970. 9-11.
 Képzőművészeti symposion. 1969. SZFM. Címe: Szentendrei festészet.
- Szentendrei festők tárlata. 1969.**
 Francia-magyar kat. Műjegyzékkel. Előszó. Lánicz Sándor.
 Rózsa Gyula: Változó szentendrei festészet. in. Népszabadság.1969.szept.24.7.o.
 Permeczy Géza: Szentendre nyolcadik temploma.in. Élet és Irodalom.1969.szept.13.
 Lajos Németh: Forty Years of Painting at Szentendre. The New Hungarian Quarterly. 1969.no.33.190-194.
- Szentendrei festészet. Székesfehérvár. István király Múzeum. Csók István Képtár.1969.**

Kat. Műtárgyjegyzékkel. Előszó Körner É.

Szabó Júlia: Gondolatok a szentendrei festészetről. A székesfehérvári múzeum szentendrei festészeti kiállítása. Jelenkor. 1970. 2.sz.461-464.

Passuth Krisztina: Szentendre – Fehérváron. Tükör. 1969. november 25.

Horváth György: A szentendrei művészet kiállítása a székesfehérvári Csók István Képtárban. Magyar Nemzet. 1969. november 10.

Miklós Pál: Szentendrei művészet. Kritika. 1969.12.sz.15-17.

Székely András: Szentendrei művészek Székesfehérvárott. Népszabadság. 1969. december 17.

Szabadi Judit: A szentendrei művészet. Kiállítás a székesfehérvári Csók István Képtárban. (1969.) Képzőművészeti Almanach 3. Bp. Corvina. 1972.

Árpád Mezei: L'École de Szentendre. Les Lettres Francais. 1970. február 18-24. 26-27.

Endre Bálint: The Szentendre School. The New Hungarian Quarterly. 1970. No. 38.

Új szerzemények. 1970. SZFM.

n.n. Új szerzemények a szentendrei múzeumban.in.Magyar Hírlap.1970.jan.12.

n.n. Szentendrei vasárnap (Új szerzemények kiállítása a múzeumban).in. Pestmegyei Hírlap.1970.jan.13.

Szentendrei tárlat. 1970. SZFM.

Kat. Műjegyzékkel. Előszó Tóth A.

Láncz Sándor: Kiállításról kiállításra. in.Magyar Hírlap.1970.jún.30.6.o.

Szentendrei nyári tárlat. 1971. Városi Tanács

nincs kat., minden a SZFM tulajdona, múz. Átépités alatt, van műjegyzék

Dévényi I.: Vigilia. 1971. szept. 640.o.,

A Régi Művésztelep emlékkiáll. 1972. Mt.G

Kat. Műtárgyjegyzékkel. Előszó Tóth A.

Fekete Judit: Felavatták az új műteremlakásokat a szentendrei művésztelepen.in. Magyar Nemzet. 1972. júl.8.

P.A. Újjászületett művésztelep. Tizenkét műtermet adtak át, új galériát avattak Szentendrén.in.Pest megyei Hírlap.1972.júl.8.

1973. évi új szerzemények. 1973. Mt.G.

műjegyzék

A szentendrei új mt. öt éve.1969-1974. 1974. Mt.G.

Kat.,műjegyzékkel, életrajzokkal. Előszó, Mucsi

Őszi tárlat. Az újjáépített szentendrei Régi MT. első éveiből. 1974. Mt.G.kat.

Kat., műjegyzékkel, eseménynaptár, Mucsi

Szentendrei művészet 1976. MNG

Kat., műjegyzékkel, életrajzokkal, előszó, Mucsi

Losonci Miklós: Pestmegyei Hírlap. május 1.

Vadas József: Élet és Irodalom. május.22.

Horváth György: Magyar Nemzet.V.27.

Tasnádi Attila: Kortárs szentendrei művészet.in..Népszava.1976.máj.28.

Láncz Sándor: Képzőművészeti krónika.in. Jelenkor 7-8.sz.705-708.

Dévényi I.Vigília 8.sz.

Rózsa Gyula: Művészek Szentendréről. Kiállítás a Nemzeti Galériában.in. Népszabadság.máj.29.7.o.

P.Szücs Julianna: A Szentendre-védjegy.in.Kritika.76/10.6-7.o.

Kenessei András: Szentendrei művészet. Kiállítás a Nemzeti Galériában.in.Új Tükör.június 22.38.o.

Mai szentendrei festészet, a Ferenczy Múzeum új szerzeményei. 1976-77. Mt.G.

A szentendrei művészet 50 éve. Kiáll. A SZFM gyűjt-ből. I. rendezés. 1977-1978. Képtár.

Kat. műjegyzékkel.

P.Szücs Julianna: Szentendre – egybenytva. Barangolás egy képtár termeiben.

Wagner István: Szentendrei festészet.in. Magyar Hírlap. 1978. ápr.16.9.o.

n.n. Pénteken nyílik az új képtár. In.Pest Megyei Hírlap. jan.22.4.o.

n.n. A szentendrei művészet 50 éve.in.Szentendrei műsor 78/8.18.o.

A szentendrei régi mt. jubileumi kiállítása. 1929-1979. Mihály Pál grafikái. Z.Gács György üveglasztikái. Korniss Dezső 70 éves. 1979.

Képtár

Kat. műjegyzékkel, előszó n.n. Musi A.

Horváth Teréz: Szentendrei tárlatok.in.1979. Népszava.júl.6.

Szentendrei tárlat. 1979. aug-szept.Képtár.

Kat. műjegyzékkel, előszó Hann F.

P.Szabó Ernő: Összefoglalás és ígéret.in.Pest Megyei Hírlap. aug.12.

A Szentendrei Képtár állandó kiállítása. II.rendezés. 1979. október -1980.

	46	51	52	53	54	55	56	59	60	61	62	63	64	64	65	66	67	68	69	70	71	72	74	76	78	79	79	79
													Szf						Szf					I.	juh	II.		
Bánáti S.J.	x	x	x			x	x											x							x	x	x	
Bánovszky	x	x	x	x						x	x				x	x	x	x	x				x	x	x	x	x	x
Heintz H.	x						x																			x	x	x
Jeges E.																											x	x
Önödi B.			x	x		x	x	x	x	x	x	x			x	x	x	x	x		x		x	x	x	x	x	x
Paizs-Goebel			x										x	x							x						x	x
Pandy L.																											x	x
Rozgonyi L.	x	x					x																x	x			x	x
Bárcsny J.	x	x	x	x			x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Tornyai J.																											x	x
Deli A.	x	x	x	x			x	x	x				x	x													x	x
Kántor A.	x	x	x	x			x			x	x				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Apáti	x	x	x	x			x	x																			x	x
Abkarovics																												x
Czóbel B.	x	x				x				x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Diener- D.R.			x	x	x																						x	x
Domanovszky																												
Fónyi G.	x	x	x	x			x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x						x	x
Ilosvai Varga	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Miháلت P.		x	x	x			x																				x	x
Gáborjáni Sz																												
Göllner M.	x	x	x	x			x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x							x	x
Gadányi J.																												
Kmetty J.	x						x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x							x	x
Korniss D.	x		x	x			x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x							x	x
Novotny E.R.	x																											
Schubert E.	x	x					x														x						x	x
Bán B.			x	x	x																						x	x
Gräber M.	x	x	x				x			x	x	x			x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x
Perrott Cs.V.	x	x	x				x																				x	x
Beck J.	x	x	x	x			x			x	x				x	x	x	x	x	x							x	x
Gállly L.	x	x	x	x			x			x	x				x	x	x	x	x	x							x	x
Modok M.	x	x				x				x					x	x	x	x	x	x	x	x					x	x

	46	51	52	53	54	55	56	59	60	61	62	63	64	65	66	67	68	69	69	70	71	72	74	76	78	79	79	79
												Szf							Szf					I.	juh.	II.		
Pirk J.	x	x	x				x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x										
Szánthó I.	x	x					x	x	x	x	x			x	x	x	x	x										
Balogh L.	x	x					x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x										
Conrad Gy.	x	x																										
Gállasz M.	x								x	x				x	x													
Szántó P.	x	x	x	x					x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x							
Szöcs J.	x								x	x	x	x	x	x														
Hegyi György			x																									
Arató János			x								x	x																
Boromisza T.							x																					
Deim Pál									x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x	x							
Kandó Gy.									x	x																		
Szamosi Soós									x	x	x				x													
Remsey I.									x	x	x																	
Dobróczóni K										x		x	x	x	x													
Jeli F.											x																	
Kucs B.										x	x				x													
Amos I.												x	x															
Bálint E.													x	x	x	x											x	x
Bene G.																												
Szuly A.														x	x	x	x											
Vajda L.																												
Vaszkó E.																												
Hegyi Gy.															x	x	x	x										
Kósza Sípós													x	x	x	x	x	x										
Tóth E.															x	x	x	x	x									
Berki V.																x												
Jakuba J.																												
Anna M.																												
Czímra Gy.																												
Fekete NagyB																												
Vajda Júlia																												
Országh L.																												

	46	51	52	53	54	55	56	59	60	61	62	63	64 Szf	64	65	66	67	68	69	69 Szf	70	71	72	74	76	78 I.	79 jub.	79 II.				
Sikuta G.																			x										x			
Jakovits J.																			x													
Assomvi T.																			x							x	x			x		
Bálint I.																			x							x	x			x		
Borsódy L.																			x							x	x			x		
Csikszentmih																			x							x	x			x		
Farkas A.																			x							x	x			x		
Hajdú L.																			x							x	x			x		
Jávor P.																			x							x	x			x		
Kisfalusi M.																			x							x	x			x		
Kocsis I.																			x							x	x			x		
Kóka F.																			x							x	x			x		
Ligeti E.																			x							x	x			x		
Lukoviczky E																			x							x	x			x		
Gy.Molnár																			x							x	x			x		
Papachristos																			x							x	x			x		
Rajki L.																			x							x	x			x		
Rózsa P.																			x							x	x			x		
Urbán T.																			x							x	x			x		
Bartl J.																										x	x	x	x	x		
Csik I.																										x	x	x	x	x		
Kaponya J.																										x	x	x	x	x		
Klimó K.																										x	x	x	x	x		
Kondor B.																										x	x	x		x		
Barta István																											x	x			x	
Bolmányi F.																											x				x	
Cserepes I.																											x	x			x	
Herman L.																											x				x	
Hínez Gy.																											x	x			x	
Kelemen E.																												x				x
Mattioni E.																												x	x			
Papp Gy.																												x				
Szobotka I.																												x				

	46	51	52	53	54	55	56	59	60	61	62	63	64 Szf	64	65	66	67	68	69	69 Szf	70	71	72	74	76	78 I.	79 jub.	79 II.	
Vörös G.																										x		x	
Z. Gács Gy.																										x			x
Aknay J.																										x	x		x
Asztalos Cs.																													x
Buhály J.																													x
Bukta I.																													x
Dienes G.																													x
Egyed L.																													x
Holdas Gy.																													x
Jeney M.																													x
Keserü I.																													x
Matyófalvi G.																													x
Sarkantyú J.																													x
Wahorn A.																													x
Ef Zámbo I.																													x

Fontosabb összefoglaló irodalom

Művészeti Lexikon, 1935. szerk. Éber László

Dr. Turchányi Erzsébet: A szentendrei művésztelep 10 éve, 1939. kiadja: Szentendrei Festők Társasága

Kassák Lajos: Vallomás 15 magyar művészlől. Bp. 1942.

Kállai Ernő: A természet rejtett arca, Bp. Misztótfalusi, 1946.

Kassák Lajos: Képzőművészetünk Nagybányától – napjainkig, Bp. 1947.

Pogány Ö. Gábor: A magyar festészet forradalmárai, Bp. 1947.

Hamvas Béla – Kemény Katalin: Forradalom a művészetben, Absztrakció és szürrealizmus Magyarországon. Bp. 1947. (új kiadás: 1988.)

Lyka Károly: Festészetünk a két világháború között. 1956. (2.kiadás, 1984.) mindkét kiadás Körner Éva előszavával

A magyarországi művészet története. 2. kötet. Magyar művészet. 1800-1945. szerk. Zádor Anna, Bp. Képzőművészeti Alap, 4 kiadás: 1958. 1961. 1964. 1970.

Németh Lajos: A két világháború közti magyar művészet.

Pogány Ö. Gábor: Magyar festészet a XX. Században, Bp. 1959.

Körner Éva: Magyar művészet a két világháború között, Bp. 1963.

Haulisch Lenke: A szentendrei festészet fogalmának kialakításához. Művészettörténeti Értesítő, 1965/3. 214-227.

Körner Éva: Hozzászólás a „szentendrei művészet” fogalom kérdéséhez, Művészettörténeti Értesítő, 1965/3. 227-228.

Csorba Tibor: Adalék a „szentendrei művészet” fogalmának kérdéséhez. Művészet. 1966/6. 12-13.

Kampis Antal: A magyar művészet története, Bp. Corvina, 1966.

Dévényi Iván: Szentendre a magyar festészetben. Látóhatár. 1966.9-10.sz. 951-956.

Kortársak szemével. (Írások a magyar művészetéről) 1896-1945.
Válogatta és bevezette: Pernecky Géza. Bp. Corvina. 1967.

Németh Lajos: Modern magyar művészet, Bp. 1968. (1972.)

Művészeti lexikon. Bp. Akadémiai kiadó. 1968.

Mezei Árpád: L'École de Szentendre. Les Lettres Françaises. 1970. február 18. 26-27.

- Németh Lajos: Két világháború között. Magyar művészettörténet. 9. füzet. Bp. MRT – Minerva Kiadó, 1971.
- Körner Éva: Szentendre és a Kelet-európai avantgarde. Valóság. 1971/2.
- Körner Éva: Ungarische Avantgarde, 1909-1930. Galleria del Levante, München, Milano, 1971.
- Kontha Sándor és Molnár László opponensi véleménye Haulisch Lenke kandidátusi disszertációjához. Művészettörténeti Értesítő. 1972.
- Vajda Lajos emlékkönyv. Budapest, 1972. (Előszó: Dévényi Iván)
- Bálint Endre: Hazugságok naplójából. Magvető. 1972.
- Művészeti Lexikon, szerk. Lajta Edit. Bp. Akadémiai Kiadó, 1973.
- Kritikák és képek. Válogatás a magyar képzőművészet dokumentumaiból 1945-1975, Bp. 1976.
- D. Fehér Zsuzsa – Pogány Ö. Gábor: Magyar festészet a XX. Században. Bp. Corvina. 1975.
Pogány Ö. Gábor: Új Magyar Képtár. Bp.1976.
- Körner Éva: Szentendre – differenciált egység? Művészet. 1976/1.
- Művészet '76 évkönyv., Bp. (Rózsa Gy.: Művészek Szentendréről / Kiállítás a Nemzeti Galériában; Körner Éva: Szentendre: differenciált egység ? ; Horváth György: Szentendre és Salgótarján Velencében, Beszélgetés Vayer Lajossal a megújuló Biennáléről; Petényi K.: Beszélgetés Czöbel Bélával; Ráth Zs.: Kmetty / Önarckép almával; Szabadi Judit: Meditáció Bálint Endre „Szertartás” című képéről.)
- Haulisch Lenke: A szentendrei festészet kialakulása, története és stílusa 1945-ig. Bp. 1977.
- Ráth Zsolt: Haulisch L.: A szentendrei festészet kialakulása, története és stílusa 1945-ig. Művészet 1978/7. 44-45.
- A szentendrei festészet ötven éve, szerk. Ikvai Nándor, előszó Hann F. Pest Megyei Műnikönyvek 2., Szentendre, PMMI., 1980.
- Horváth M. Ferenc: A Szentendrei Festők Társasága 1928-1951. Levéltári Szemle 1981/2-3, 417-423.
- A művészet története Magyarországon. Szerk. Aradi Nóra. Bp. Gondolat. 1983. Aradi Nóra: A két világháború között.
- XX. századi festészet és szobrászat. A Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállítása. 1983. Bev. Csorba Géza.
- Magyar művészet 1919-1945 között. Főszerk. Aradi Nóra, szerk. Kontha Sándor. Bp. Akadémiai Kiadó. 1985. vonatkozó fejezetek:
(Tóth Antal: A szentendrei művésztelep. 87.o.;Ráth Zsolt: Kmetty János. 375.o.;Ráth Zsolt: Perlrott Csaba Vilmos. 382.o.;Nagy Zoltán; Czöbel Béla: 383.o.;P.Szücs Julianna: Heintz Henrik. 429.o., Jeges Ernő. 429.o.;Körner Éva: A szentendrei program és a rokon kezdeményezések. 567-594.o.)

20. századi magyar művészet. Magyar Nemzeti Galéria állandó kiállítása. Bev.tan. Csorba Géza. Bp. 1986.

Pataki Gábor: A művészetkritika 1945-1975. kézirat. 1987. Művészettörténeti Kutatócsoport Adattára. MDK-C-III. 761.

P. Szücs Julianna: A római iskola. Bp. 1987.

György Péter - Pataki Gábor: Az Európai Iskola és az Elvont Művészek Csoportja, Bp. 1990.

Szentendre képzőművészete 1945-1985. Művészettörténeti tanulmányok Pest megyéből. Studia Comitatus 20., szerk. Lóska L., Szentendre, PMMI. 1990.
(Előszó: Németh Lajos; Tóth A.: Szentendrei művészet 1945 után; Kiss Joakim M.: A művészeti közeg változásai, a művészet rétegződése Szentendrén a hetvenes-nyolcvanas években; Kovács Gy.: Szentendrei szobrászok; Lóska L.: Művészet az átmeneti korban. Festészet, grafika 1968-1988.; Novotny T.: „Zászló, mit olyan szél lobogtat, mely nem fúj”; Hann F.: A VLS Új Vegyes kiállítása; Csiffáry G.: Adalékok az állandó kiállítások történetéhez.)

Hatvanas évek, Új törekvések a magyar képzőművészetben. Szerk. Nagy Ildikó. Képzőművészeti Kiadó, MNG, Ludwig Múzeum, Bp. 1991.

Szentendrei művészet 1926-1935. között. Szentendrei Múzeumi Füzetek 2., Szerk. Kiss Joakim Margit. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága. Szentendre, 1997.
(Tóth A.: A Szentendrei Festők Társasága, a városba látogató művészvendégek, valamint a szabadiskola résztvevői és a szentendrei kapcsolata más művészeti társaságokkal 1926-1935 között; Benedek K.: A francia orientáció és a nagybányai hagyományok a szentendrei festők munkásságában 1926-1935 között; Kiss Joakim M.: A tájkép a szentendrei festészetben 1926-1935 között; Bodonyi E.: Neoklasszicizmus Szentendrén a harmincas évek első felében. A szentendrei „római iskolások”; Kratochwill M.: Czöbel hatása a magyar és a szentendrei művészetre 1935 előtt dokumentumok és visszaemlékezések alapján; Dr. Chikán B.: Néhány dokumentum a szentendrei művésztelep korai éveiből; Dr. Nagy J.: Korai szentendrei művek [Egy magángyűjtő tapasztalatai].)

Kutatások Pest megyében _ Tudományos konferencia I. Pest megyei Múzeumi Füzetek 4. szerk. Korkes Zsuzsa, Szentendre, PMMI, 1997.

(Hann F.: A szentendrei motívumok továbbélése Kósza Sipos László hannoveri periódusában. Gondolatok egy monográfiához; Novotny T.: Dokumentumok a VLS életéből [Bukta Imre]; Bodonyi E.: Huszadik századi falképek a szentendrei Keresztelő Szent János plébániatemplomban; Mazányi J.: Egy, a szentendrei művésztelepre vonatkozó, 1930-as évekbeli dokumentum értelmezése; Kiss Joakim M.: Ábrázolás, technika és misztérium összefüggése néhány Szentendrén készült műben.)

Kutatások Pest megyében – Tudományos konferencia II., 1998. Pest Megyei Múzeumi Füzetek 5., szerk. Korkes Zs., Szentendre, PMMI. 1999.

(Schleiningner T.: Szamosi Soós Vilmos – egy elfelejtett kolozsvári szobrász Szentendrén; Klemné Németh Zs.: Adalékok Szőnyi István pályakezdéséhez egy újra felfedezett festménye, az 'Ivók' tükrében; Schenk L.: Poétizált porcelán, Matola Magda váza-plasztikái; Mazányi J.: Bálint Endre útja Szentendrétől Szentendréig; Hann F.: A Sajna De Mahorkai vacsora.)

Kortárs magyar művészeti lexikon 1, A-G; 2, H-O; 3, P-Z. Főszerk. Fitz Péter. Bp. 1999-2001.

Andrási Gábor – Pataki Gábor – Szücs György – Zwickl András: Magyar képzőművészet a 20. században. Bp. 1999.

Barcsay Jenő: Munkám, sorsom, emlékeim, szerk Károlyi Zs. Bp. 2000.

Németh Lajos: Gesztus vagy alkotás. Válogatott írások a kortárs magyar képzőművészetről. Kovalovszky Márta előszavával. Bp. 2001.

A szentendrei Vajda Lajos Stúdió. Szerk. Novotny Tihamér, Wehner Tibor. Szentendre, 2000.

Kutatások Pest megyében – Tudományos konferencia III., Pest Megyei Múzeumi Füzetek 6., szerk. Korkes Zs., Szentendre, PMMI. 2001.

(Schenk L.: A minta metamorfózisa, Regós Anna textilművészete; Bodonyi E.: A szentendrei művésztelep legelső éve [1926-1929]; Verba A.: Emlékek és élmények. Barcsay Jenő pályája 1926-1931 között néhány korabeli dokumentum tükrében)

Beke – Gábor – Prakfalvi – Sisa – Szabó: Magyar művészet 1800-tól napjainkig. Bp. Corvina. 2002.

XX. századi művészet Szentendréről nézve. Válogatás a Ferenczy Múzeum gyűjteményéből. Kiállítási katalógus. PMMI kiadványai. Kiállítási katalógusok 1. Szerk. Mazányi Judit, munkatársa: Verba Andrea. Szentendre, PMMI. 2003.

(Mazányi J.: Bevezető; Vázlat egy korszakról belső határokkal; Bodonyi E.: A felfedezett Duna-parti kisváros [Hagyományok vonzásában és útkeresés a szentendrei festészetben 1921-1935 között]; Mazányi J.: Kisvárosi mikrokozmosz 1935-1949. [Művészeti szemléletmódok történeti és stílári összefüggésekben]; Verba A.: Csoportkép Szentendréről [Változó nézőpontok – állandó értékek a szentendrei művészet megítélésében, 1947-1972]; Lóska L.: Csillaghullás [A szentendrei művészet elmúlt tíz esztendeje])

A Szentendrei Régi Művésztelep 75 éve. A művésztelep története 1926-2003. Kiadja: Szentendrei Régi Művésztelep Kulturális Egyesület, Szentendre, 2003.

(Tóth A.: 75 éve alakult a Szentendrei Festők Társasága; Feledy B.: A Szentendrei Régi Művésztelep 1945 utáni évtizedeinek eseménytörténetéhez.)

Körner Éva: Avantgárd – izmusok nélkül. Válogatott cikkek és tanulmányok. Szerk. Aknai Katalin, Hornyik Sándor. Pernecky Géza bevezető tanulmányával. Bp. 2005.